Sayı : 58 BİRİNCİ KÂNUN 1937 Cilt: X

ÜLKÜ
HALKEVLERİ DERGİSİ

Direktör : M. FUAD KÖPRÜLÜ

Osman Ergin tarafından 12-7-940

TOPRAK MESELESİ

Prof. M. FUAD KÖPRÜLÜ

" Bir defa, memlekette topraksız çifçi bırakmamalıdır.
" Bundan daha önemli olan ise, bir çifçi ailesini geçindire
" bilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle, bölünmez bir
" mahiyet alması...... „ ATATÜRK

Cümhuriyet idaresi, yıllardanberi, türk köylüsünün kalkınması meselesini kendisine başlıca bir gaye bildi, ve buna varmak için bütün kuvvetile çalıştı. Ziraat işlerine verilen büyük ehemmiyet, heryıl daha fazla yükselen ziraat bütçesi, bu hakikatın herkesçe anlaşıldığına en açık bir delildir. Halkının çok büyük bir ekseriyeti çiftçi olan Türkiye'nin kalkınması, herşeyden evvel, ziraatta kalkınmaya yani köylünün kalkınmasına bağlıdır. Bu, muhakkak. Fakat nasıl ve hangi yolla ?. İşte yıllardanberi önümüzde duran ve bir türlü halledilemiyen bu büyük dâvayı, ATATÜRK'ün son proğram - nutku, en açık ve en kat'î şekilde hallediyor : Anlayoruz ki, köylünün kalkınması, herşeyden evvel, toprak meselesine bağlıdır.

ATATÜRK'ün proğram - nutku, meseleyi yalnız ortaya koymakla iktifa etmiyor. Onun mahiyetini ve en rasyonel şekilde nasıl hallolunabileceğini de umumî çizgilerile gösteriyor. Üç beş kısa cümle içinde, bukadar geniş ve derin bir içtimaî-iktisadî meselenin halli için, bu meselenin yalnız bugünkü vaziyetini değil, tarih içindeki seyrini de bütün şümuliyle kavramış olmak lâzımdır! Hakikaten, Türkiye'de toprak meselesinin tarihî tekâmülünü tetkik edecek olursak, proğram - nutkun bu hususta koymuş olduğu

esasların ne sarsılmaz birer düstur olduğunu ancak o zaman an - larız.

Türkiye'de *her çiftçinin âilesini geçindirebilecek bir toprağa sahip olması, ve toprağın hiçbir sebep ve suretle, bölünmez bir mahiyet alması !* İşte yarınki toprak kanunumuzun gözönünde tutacağı en büyük esas ! Fakat, büyük çiftçinin vaziyeti ne olacak ? Proğram - nutuk, bunu da hallediyor : *Onların işletebilecekleri arazi genişliği, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlanmak lâzımdır.* Bu düstur ile, içtimaî muvazene, memleketin iktisadî menfaatlarını da tamamile koruyacak bir şekilde, temin edilmiş oluyar.

Proğram - nutuk, sair birçok memleket meseleleri gibi, ziraat kalkınması ve köylü kalkınması meselesini de, en açık bir şekilde ortaya koymuş, ve bunun için neler yapmak lâzım geldiğini, umu - mî hatlariyle, vazıh ve kat'î bir şekilde göstermiştir. Bu büyük direktif dairesinde hazırlanmakta olan toprak kanunumuzun, yeni Türk rönesansında çok mesud bir merhale olacağını, şimdiden, emniyet ve şükranla söyliyebiliriz.

ATATÜRK gibi bir şefe nail olmak bahtiyarlığını gören bir neslin vazifesi, ona lâyık bir şekilde, onun direktifleri dairesinde, feragatle ve fedakârlıkla çalışmaktır !

ANADOLU ÜNİVERSİTELERİ

Dr. Ş. A. KANSU

Atatürk asil bir Türk ülküsünü Türk realiteleri sırasına sokuyor : Artık vatan yalnız demir ağlarla, şoselerle örülmüş kalmayacak, vatan yalnız fabrika dumanlarının tüttüğü, mâden ocaklarının işlediği, büyük şehirlerin doğduğu, kümelerle insanların kaynaştığı bugünkü madde dünyası vatanları seviyesinde duracak değildir. Atatürk, Türk topraklarında mâdenin *mânalaştığı*, hayatın *kıymet* olduğu laboratuvarları görmek istiyor. Bu laboratuvarların yaratıldığını bekliyor. Onun bu idealini nasıl takdis etmeyelim ? Hepimiz Anadolu ufkunda, bu büyük yurdda, kendi malımız olacak üniversitelerimizin iştiyakını çekmiyor mıyız ?

Türk nesillerinin *ruhî oluş* ve istiklâllerinde *yapıcı* bir faktör olarak kabul ettiği içindir ki, *büyük ve kahraman mürebbi*, Türk üniversitelerinin kurulmasını istedi.

*

İlim mistik formüllerle elde edilen ve dar çerçeveler içine sokulan, cansız itikatlar ve pratikler mecmuası değildir. İlim adamı, bugün, kuru kalbli ve ülküsü de yalnız madde veya mânayı kavramaya münhasır kalmış bir mütecessis değildir.

İlim, maddeyi anlamak için evvelâ onu parça parça ediyor. Sonra tekrar yuğuruyor ve istediği yeni kalıplara bile sokuyor. Canlı organizmalarında geniş mânada birer madde olarak ele alırsanız canlı organismaların ve insanın da kuvvet önünde boyun büktüğünü görüyoruz. Tabiat ilim ve tekniğin önünde artık ne bir dev ve ne de bir ejder değildir. Kafa kutusunun için - deki Beyin dediğimiz ondört milyar sinir hücresini yüz binlerce yüzyıllardan beri terbiye ede ede bugünkü insan haline gelmiş olan canlı tabiatın bu yeni ve kudretli mahlûku artık hem yapan *(faber)* ve hem de anlayan düşünen *(sapiens)* bir mahlûktur. İlim adamı insanın bu hâs karakterlerini ve hususiyetlerini tam olarak yaşamağa mecburdur. O halde nasyonal ilim, nas-

yonal ilim laboratuvarları, üniversiteler, *Muzeum* lar evvelâ ulusal topraklar üzerinde tabiata hâkim olacak, tabiatı yenecek, ve böylelikle millî bünyeyi inkişaf ettirecek teknikler bulmak ve kullanmak ödevini üzerine almış de - mektir. İş böyle olunca da ilim adamında müsbet bir kafa yanında hülya taşıyan ve güzel rüyalar gören bir vücudun kalbi beraber çarpar. Millî ilim tarihlerine ve bu suretle insanlığın bilgi ve ilerleyiş tarihine ebedî âbideler hediye eden adamların hayatı bu dediklerimize birer örnektir. Dünyanın büyük bilği ve teknoloji merkezleri yalnız basmakalıp malûmat sahibi ferdlerin yarattığı eserler değildirler. Hattâ birçok üniversiteler ateşli, duy - gulu, gözleri ideal ufuklarına dalmış *içli* ve çalışkan ve etraflarına toplanan gençlere kendilerinde yanan ateşten veren, gözlerinin daldığı ideal ufuk - larını onlara da gösterebilen birkaç adamın hamlesile ve sâyile büyümüştür.

*

Atatürk kurtardığı Türk vatanını millî kuvvetlerin en kuvvetlisi bir âbideyle bezeyor : *Anadolu Üniversiteleri.* İnsanî ve asîl hâlelerin en mânalısı ile çevrelenecek olan bu âbideleri şimdiden selâmlayalım.

Osmanlı İmparatorluğunda çiftçi sınıfların

HUKUKİ STATÜSÜ

ÖMER BARKAN

— Başı 50 inci sayıda —

Bundan evvelki yazılarımızda; Osmanlı İmparatorluğu nizamında raiyeti toprağa bağlıyan ve istediği yerde istediği mesleği icra etmekten veya boş gezmekten meneden kayıdların mahiyetini tahlil ile; bu nevi bağlılıkların *Servaj* sistemindeki şahsî tabiiyete benzemediğini, belki de son derece teşkilâtlı bir devlet yapısının idare ve maliye sisteminin zarurî ve mantıkî bir neticesi olduğunu isbat etmeğe çalışmıştık

Filhakika, nakil ve muhabere tekniğinin o günkü seviyesinde iktisadî ve içtimaî kuvvetleri başı boş ve kendi olurlarına terketmek ve böyle teş - kilâtsız ve liberal bir başı bozukluktan mesud neticeler beklemek imkânı tasavvur edilemez. Bu yüzdendir ki, geniş bir imparatorluğun idare kadroları içinde herkese mevki ve vazifesini ve dolayısile sosyal gelirden hissesini tayin eden Kadiri Kül bir devlet iradesinin devletçiliği ve teş - kilâtçılığı olmasa ve muayyen maksadlarla imparatorluk dahilinde hayatın her safhası gayetle iyi bir şekilde ayarlanub vaktinde tayin ve tesbit edilmiş bulunmasa, bütün bir imparatorluğun bir tek mevcut gibi ahenkli bir şekilde çalışmasına ve umran ve medeniyet sahasında yeni bir merhale vücude getirebilmesine imkân yoktu. Ortaçağ medeniyet devirlerini vasıflandıran bu teşkilâtçı prensib, işte böylece her türlü liberalizmi red ve inkâr etmek bahasına kendi nevinin şaheserlerinden birini Osmanlı imparatorluk nizamında vücude getirmiş oldu. Esasen, herkessin istediği şekilde yaşayub kazanmakta hür addedileceği gün, mevcut geri şartlara ve iktisadî - içtimaî kuvvetlerin cazibesine rağmen, devlet idaresinin teşkilâtçı kudretile elde edilmiş olan ve insanın *tabiat* üzerinde hakikî bir zaferi gibi telâkki edilmesi lâzımgelen bu medeniyetler derhal dağılmağa mahkûm bulunuyordu. Toprağa bağlanan, derbendi bekliyen, imparatorluğun bir ucundan diğerine geçen ve geniş mikyasta mübadele ve münasebet cereyanları temin eden yollar boyunca karakol tutan, yol ve köprü tamir eden kârvansaraya hizmet eden insanlar, yalnız kazanç hislerinin ve diğer kör ve hodbin kuvvetlerin sevk ettiği kimseler olsaydı, fertlerin hayat ve insiyaklarının fevkine çıkmış gözüken gayeler için çalışmalarına imkân yoktu. Ferdî heves ve menfaatların sevk ve idaresin - de kalacak insanların, tabiî olarak ahenkli bir nizama ulaşmaları şüphe-

siz ki mümkün olamıyacaktı.

Filhakika, bahse mevzu imparatorluk dahilinde, her zaman olduğu gibi, hayatın daha kolay ve daha cazibeli olduğu şehirlere, köylerde ve dağ başlarında kendilerine tayin edilmiş vazife ve mükellefiyetlerden kaçup kurtulmak için gelmiş insanların yığıldığını tasavvur edebilir miyiz ? İktisadî hayatın o zamanki seviyesi düşünülecek olursa; İstanbul gibi bir ana şehrin iaşesinin temini meselesinin, buhransız, sefaletsiz bir şekilde, nasıl mümkün olabilmiş olduğu insanı hayrete düşürmektedir. İşte, bu gibi zaruretlerledir ki; Osmanlı imparatorluğu içinde de hiçbir şey neticesi hesap edilmiyen tesadüflere ve *Kör kuvvetlerin kendiliğin - den inkişaflarına* bırakılmamış ve harp eden bir ordu içinde olduğu gibi, imparatorluk nizamı içindeki fertler de, bir asker gibi vazifelendirilmişlerdir ve böyle bir sistem içinde fertlerin şahsî hürriyet ve menfaatlarının çok defa ihmâl edilmek mecburiyetinde kalacağı tabiidir.

İşte, biz Osmanlı imparatorluğu içinde köylünün çıftini bozub başka diyara ve başka mesleğe gitmesini veya serseri dolaşmasını meneden kayıdları, böyle umumî bir devletçilik prensibi içinde manâlı bulmaktayız. Ve ancak bu suretledir ki, Çift Bozan Resmi veya Levendlik Akçesi namı altında alınan cezaları, Sipahinin, raiyetini kaçub gittiği yerden bulup zorla köyüne götürmesi hususundaki salahiyetini, Sipahiye *bir derebeylik, raiyete ve toprağa sahib olmak* nevinden vasıflar izafe etmeğe lüzum görmeden izah edebiliyoruz.

Filhakika, imparatorluk dahilinde devletin varidat kaynakları en ufak teferruatına varınca, muntazam bir şekilde tahrir ve tesbit edilmiş bulunuyor ve devrin ekonomik şartları icabı, memur ve asker maaşları bu varidat üzerine yazılan havâlenâmeler mahiyetindeki dirlik berâtlarile veriliyordu. Bu sebeple, iki *tahrir* arasındaki müddet zarfında Defterlerin *yazısının* bozulmaması için, lâzımgelen tedbirlerin alınmış olması, bir zaruret halinde kendisini hissettiriyordu. Filan köyden filan ve filan kimselerin hukuk ve rüsumunu toplamağı bir maaş olarak hâdimlerinden birine veren devlet, o kimselerin orada olduğundan ve istihsâl faaliyetlerini azaltmadığından emin olabilmeliydi.

Bununla beraber; dirlik sahiplerine verilen bu haklar, mutlak ve hudutsuz değildi ve devlet, berâtların yazısiyle hakikatin biribirine uyması için daha başka tedbirler de almış ve kontrol hakkını daima istimal etmekte bulunmuştu. Filhakika, otuz kırk sene fasılalarla yapılmakta olan yeni *Tarihlerde*, varidat kaynakları yeniden gözden geçirilmekte ve Sipahilerin veya diğer dirlik sahiplerinin ellerindeki *berat*larının *yazılarına* göre yeniden tevzi ve taksim edilmektedir. Daha evvel zikrettiği-

miz bazı metinlerden de anlaşılacağı veçhile; bu *Tahrir*ler esnasında *İl yazıcısı* bir Sipahiye ait olan raiyetlerden bir kısmını alarak başka bir Sipahiye verebiliyor ve bu suretle Sipahinin elindeki beratında kayıdlı bulunan rakamı tutturmak şartile, ve hesapların icabatına göre, yeni taksim ve tevzilere girişebiliyordu. Bu yüzden nüfusun ve servetin mütemadiyen arttığı yükseliş devirlerinde bu nüfus ve arazi tahrirlerinden her biri, her zaman yeni yeni fazlalıklar çıkararak devletin gelirinin çoğalmasını mucip olduğu için, sık sık yapılır ve bu suretle, Defterlerin yazısı ile Sipahinin gelirini biribirine uygun tutmak imkânı mevcut bulunurdu. Fakat, ancak imparatorluk teşkilâtı ve devlet otoritesinin kendisine mahsus kudretini haiz bulunduğu sıralarda yapılabilen bu işler, bir müddet sonra imkânsız bir hale geldi. Filhakika, memleketin en hücra köşelerine kadar gelir kaynaklarını doğruca tesbit etmek, tahavvül ve inkişafları adım adım takip edebilmek nevinden muazzam bir iş, bin bir türlü menfaati kurcalıyan ve bütün bir cihanı devletin mutlak emirlerine râm etmek nevinden bir kudret tezahürünü teşkil eden bu tahrirler, on yedinci asırdan itibaren bir daha tekrar edilemez bir hale girdiğinden, devlet teşkilâtı hakikî manasını kaybederek soysuzlaşmağa başladı. Devletin varidatı hesapsız ve kitapsız bir şekilde mütegallibenin elinde kaldı [1].

Şu halde dirlik sahipleri, dirlikleri dahilindeki raiyet ve topraklara bir çiftlik sahibinin çiftliğin topraklarına ve hayvan sürülerinin vücutlarına ve mahsullerine sahip oluşu nevinden mutlak bir temellük şeklinde değil; fakat, devlet hesabına bazı vergileri toplamak hakkı kendilerine bir maaş gibi tahsis edilmiş bir memur olarak sahip çıkmaktadırlar ve bu haklarını mahkeme huzurunda da bu salâhiyetle aramaktadırlar. Aşağıya dercedeceğimiz bir kaç vesika, bu hususta yapılan muamelenin ve müracaat edilen usullerin mahiyeti hakkında bir fikir vermektedir. Tarihî realitenin müşahhas varlığını sezdirmeğe yarıyacağını zannettiğimiz bu gibi misâlleri aynile dercetmeği münasib görüyoruz. Aşağıya naklettiğimiz mahkeme sicili numunesi İstanbul Üniversite kütüphanesi yazma eserleri arasında 1807 numarada kayıdlı bir mecmuanın 88 inci yaprağından çıkarılmıştır ve bir Sipahinin başka bir memlekette oturan

[1] Bu tahrirlerin ehemmiyet ve müşküllüğü hakkında bir fikir verebilmek için, bugün bile hâlâ köyler arasındaki mer'a ve arazi davalarında yegâne muracaat edilebilecek vesikaların, en sonuncuları bundan 350-400 sene evvel yapılmış olan arazi tahriri defterlerindeki *Sınurnâmeler* olduğunu söyliyebiliriz. Bu nevi kayıtlar, kendilerinden daha iyisi veya daha başkası bu zamana kadar yapılamadığı için mahkemeler tarafından elan esas ittihaz edilmektedir.

raiyeti oğlunu arayub bulup ondan vergi toplamağa kalkışması ve bu hususta mahkemeye müracaat ederek hakkını alması için cereyan eden muamelenin tafsilâtını ve mahkeme huzurunda istimal edilen delil ve hüccetleri göstermektedir. Bahse mevzu raiyet oğlu, uzun zamandır köyünden ayrılmıştır. Fakat, yeni bir Tahrirde henüz şehirde de kaydedilmemiştir. Bu vaziyette, Sipahi onu kaldırıb köyüne götüremiyor, üzerine yazılmış bir çiftlik yeri yüz üstü boş bırakmış ta olmadığından Çift Bozan Akçesi de alamamaktadır. Bu vaziyette Sipahinin raiyeti oğlundan istediği, hıristiyanlardan alındığı zaman İspençe ismini alan, Çift veya Kulluk akçesi ismindeki senelik vergidir :

«Vilâyeti Anadoluda Amasya sancağına tabi Ladek kazasında vaki karyei cedit ta'bir olunur karye ve gayrına yedibin akçe tımara yedinde Beratı Şerifi Alişan ve sureti defterden nişan ile mutasarrıf olan erbabı tımardan baisi hâzel kitab *filan* mahafili kazada mahmiyei İstanbul'da Mirahur mahallesin - de tevellüd eden Anye (?) veled Uran nâm ermeni muvacehesinde takriri da'va idip *mezbur Anyenin babası mersum Uren tımarım olan karyeyi mezburede ve defteri mezkûrda ismi mu - kayyet raiyyetim olmakla mezbur Anye dahi raiyyetim oğlu olup* beher sene üzerine edâsı lâzım olan İspenceyi bana edâya muhalefet ve yedime teslimden imtina' ile beş seneye karip - tir bana bir akçe vermemiştir hatta *bu makule raiyyetten ahar yerde tevellüt ve sakin olanların dahi* ispençelerin alıverilmek taleb ederin dedikte yedinde olan temessükâtı mamulün biha ki 1065 senesi Recebil müreccebinin muntasıfı tarihile müverrah ve tuğrayı garrayı Sultanî ile mahalli mübeyyen *Emri Şe - rif* ve mühürlü *nişanlı Sureti Defteri Münif* ibraz edip mesfur Anye muvacehesinde kıraat olundukta vechi muharrer üzere *raiyyet oğlu olduğu mübeyyen olup* bihasebil ihtiyat mez - bur Anyeden sual olundukta inkâr ile mukabele idicek indel istihbar kazayı mezbure tabi, Bulak nâm karyeden *filân ve filân* nâm kimesneler lieclil ihbar Meclisi Şer'a hazıran olup filvaki işbu Anye müddei mezburun tımarı olan karyei mezküreden olup raiyyeti olan Uranın sulbî oğludur deyu her biri alâ tariküşşahade haber vermeğin mucibince ba'del amel mavaka..»

Sipahinin bu hususta raiyetini göçürüp yerine götürememesini ve yalnız *hakkını* almakla iktifa etmek mecburiyetinde kalmasını izah ede-

cek olan maddeler Kanunnâmelerde şu şekilde kaydedilmiştir. 926 tarihli Erzurum Kanunnâmesinden :

«.. ve reâyâ taifesi ki elinde yeri olub müteferrika olsa Sipahi göçürüb yerine getürmek kanundur amma *on yıldan ziyade* varub bir yerde mütevattın olan kimesneyi göçürüb götürmek memnu'dur Hususâ *Cebe* olub her ne yerde olursa Resmin verdikten sonra göçürüb yerine getirmek memnu'dur.»

İstanbul'daki Devlet Arşivinde bulunan 960 tarihli ahkâm defterenin 474 ncü sahifesinden nakledilen aşağıdaki hüküm sureti de bir vakıf *mütevelli*sinin idare ettiği vakıf köyün bazı reâyâsının çiftlerini terk ile gemici olmalarının vakfın varidatına büyük zararları mucib olduğunu bildirdiğini kayıd ile, bu gemici olan raiyetlerin tutulub yerlerine iadesi için Üsküdar kadısına emir verilmiş olduğunu göstermektedir :

" Üsküdar kadısına hüküm yazıla ki haliyâ mahrusai Burusada vaki olan merhum ceddim Sultan Mehmed Han tabeserâ imareti evkafına mutevelli olan mefharül emasil vel akran Ahmed zidekadruhu Dergâhı Muallâma gelüb evkafı mezbureden Gekbuza kazasında Darucu nâm *vakıf kariyenin reâyâsının bazı çiftlerin bıragub gemici olmuşlardır bu sebeble vakfa küllî zarar müretteb olmuştur deyü bildirdi* imdi buyurdum ki Hükmi Hümayunum vardıkta göresin filvaki' gemici olan reâyâ mütevelliler elinde olan *sahih cedid mühürlü Vilâyet Defterinin suretinde* evkafı mezbure reâyâsından oldukları mukayyed olub *üzerlerine Defterde mukayyed olan çiftlerin* bırakub varub gemici olub ziraat ve hiraset eylemeyüb *mali vakfa zarar* eylemişler ise tehir etmeyüb karyei mezburenin Vilâyet defterinde mukayyed olub çiftin bırakub ziraat ve hiraset eylemeyüb gemicilik eden reâyâsını *getirdüb* teklif edüb çiftlerin ziraat ve hiraset ettiresin ve öşürlerin ve rusumların vakf için aldırasın inad edenleri kapuma arzeyleyesin»

*

Görülüyor ki, her iki müracaatda da sadece, Defterde kayıdlı olan raiyetten bahsediliyor ve daima Defter soruluyor ve bu suretle Defterlerin ve kayıtların ehemmiyeti bir kat daha tebarüz ediyor. Bununla beraber; geçen makalemizde bahsettiğimiz veçhile, kimsenin raiyeti olmıyan ve Haymana tabir edilen başıboşlar için de ayrıca nizamnameler yapıl-

mıştır. Sipahi münasebetli bir şekilde ve bilhassa kendi toprağı üzerinde çalıştıkları takdirde, onlardan da istifade etmektedir. Bazı parçalarını daha evvel zikrettiğimiz Silistire kanunnâmesinin aşağıdaki kısımları, bu hususta bizi daha fazla tenvir edecektir. Son kısımda Yörük, Yağcı ve Sahibi Berat gibi zümrelerin (bu vaziyetleri en son yapılan tahrirlerde kabul ve tasdik edilmiş ise) ziraat ettikleri toprağın sahibine öşür ve rüsumu vermekle beraber, *raiyet gibi toprağa bağlı olmadıklarını, istedikleri zaman istedikleri yere gidebileceklerini göstermektedir.* Filhakika; *şehirluya* ve *Sipahi zade*lere de teşmil edilmesi lâzım gelen bu kayıd ve imtiyazlar, bu sınıfları raiyyetten ayıran en mühim vasıflardır. Raiyyetten gayri olan sınıflar bir yerde ziraatle meşgul olacak olurlarsa bu meşgul oluşları bir mükellefiyet teşkil etmez. İstedikleri zaman bu işi terkedebilirler :

> " . . . ve sınırı muayyen karyelerde dahi bir bölük ve birkaç hane bir sipahinin tımarı (na dahil) olsa hangi sipahinin haneleri arasına *Haymana* girürse ve mütemekkin olursa ol bile olduğu haneler kimin ise ol haymanalar dahi anlarun ola amma sınurlu köy sınurunda bir *hâli yerde* birkaç haymana gelüp tavattun eylese ve hâli yere ziraat etse kadimi mahdut köyü sahibi ala
>
> ve haymanalar hâlî yerde mütemekkin olup ziraatları *gayri sipahinin reâyâsı ziraat edegeldiği mezari'de ziraat etseler* öşürlerin ve rüsumların Sahibi Mezaria ala . . .
>
> Bir köy bir mezria bir sipahinin *üzerine hasıl bağlanmış* olsa anda mütemekkin olan kimselerden birisi göçüp varup bir hâlî Kuyuda ziraat eylese her kim olursa olsun öşür ve resim yine *sahibi*nin ola
>
> Reâyâdan ve gayriden isimleri bir sipahinin üzerine mestur iken birkaçı veya cümlesi göçüp varup bir kimesnenin üzerine kaydolunmuş Kuyu veya arz üzerine varsa bu babta *itibar toprağadır* öşrün Kuyu Sahibi ala ve eğer raiyet ise göçeliden on yıldan ziyade oldisa Raiyet Sahibi Çift Bozan Resmin ala ve eger on yıldan beruda ise sipahisi göçürüp yine yerine getire
>
> Amma Defteri Cedidden ellerinde temessükü olanlar ki sahih Yörük ve Yağcı ve Kürecí ve Müsellem ve Sahibi Berat ise *ihtiyar ellerindedir kande varırlar ise vechi meşruh üzere vardıkları yerlerde öşürlerin ve resimlerin vereler yerinden göçene sipahi dahletmeye..»*

Bununla beraber, sipahiye hariçten haymana olarak sahipsiz raiyetten geldikçe kabul etmek ve o gibilerin rüsumundan istifade etmek hakkı, her zaman ve her yerde tanınmış değildir. Nitekim, geçen yazımızın sonunda naklettiğimiz bir kayde göre; Diyarbekir vilâyetinde, sipahiye Defter soran ve defterinde kayıtlı olmıyan rüsum ve reâyâya ait hasılı devlet namına toplıyan *mevkufcuların* müdahalesi, büyük karışıklıkları mucip olduğu ve hudud boylarının i'marı hususunda sipahilere karşı müsamahakâr davranmak lüzumu bulunduğu için kaldırılmış bulunmakta idi. Halbu ki, bu teftiş ve müdahale ve sipahiye defterinde üzerine gelir kaydedilen hukuktan başka, *dirliği* dahilinde gelişi güzel ve *Serbest* olarak istifade edemiyeceği kaidesi her zaman mevcuttur. Aşağıya nakledilen kanunnâme parçalarından birincisinde, defterde yazılı olmayıp sonradan dağlık yerlerden açılan tarlaların öşür ve rüsumunun dahi sipahi tarafından alınmıyacağı, hemen umumi bir kaide olarak, kaydedilmekte iken; ikinci parça da, bu gibi müdahalelerden uzun senelerdenberi sefer seferleyen sipahilerin himaye ve takviye edilmesi için, vaz geçildiğini söylemektedir :

«Tahrirden sonra harici ezdefter kalan yerler giru Vilâyet tahrir olunca *mevkufcular* zabtederler ahara verilmek caiz değildir bir kariyenin sınırı dahilinde olmayub *gûhiden açılan yerler* in öşür ve resmin mevkufcu alalar ve resmi Dönüm akçesidir..

Eshabı tımarın karyelerinin mümtaz sınırı dahilinde Tahrirden sonra gûhiden açılan yerlerin öşür ve resmi *hakları olub kadimden alu gelmişler iken* ümena ve mübaşirini emval tahrirden sonra gûhiden açılan yerleri *Harici ezdefterdir deyu maliye tarafından hüküm ihrac edüb dahleyledikleri* 1018 muharreminin gurresinde Payei Seriri Alâya arzolundukta ashabı tımar yirmi otuz senedenberi sefer seferleyub uğuru humayununda hizmet edüb kariyelerinin mümtaz sınırı dahilinde gûhiden açılan yerlerin öşür ve resmi hakları olmağın kemakân eshabı tımara ferman olundu.

(Üniversite Kütüphanesi, No., 1807, yazma, yp 39.)

Yine ayni suretle, 937 tarihli Niğebolu Kanunnâmesinde, sipahilere hariçten gelecek sahibsiz raiyetlerin rüsumundan istifade etmek hakkı tanındığı halde müehhar zamana ait diğer bir kanunâmenin bir fıkrası Defter haricine mevkufcunun müdahalesinin mevcut bulunduğunu tasrih etmektedir :

«ve Su Başıların ve sipahilerin ve Hisar Erenlerinin tı-

mıştır. Sipahi münasebetli bir şekilde ve bilhassa kendi toprağı üzerinde çalıştıkları takdirde, onlardan da istifade etmektedir. Bazı parçalarını daha evvel zikrettiğimiz Silistire kanunnâmesinin aşağıdaki kısımları, bu hususta bizi daha fazla tenvir edecektir. Son kısımda Yörük, Yağcı ve Sahibi Berat gibi zümrelerin (bu vaziyetleri en son yapılan tahrirlerde kabul ve tasdik edilmiş ise) ziraat ettikleri toprağın sahibine öşür ve rüsumu vermekle beraber, *raiyet gibi toprağa bağlı olmadıklarını, istedikleri zaman istedikleri yere gidebileceklerini göstermektedir*. Filhakika; *şehirlu*ya ve *Sipahi zade*lere de teşmil edilmesi lâzım gelen bu kayıd ve imtiyazlar, bu sınıfları raiyyetten ayıran en mühim vasıflardır. Raiyyetten gayri olan sınıflar bir yerde ziraatle meşgul olacak olurlarsa bu meşgul oluşları bir mükellefiyet teşkil etmez. İstedikleri zaman bu işi terkedebilirler :

> "... ve sınırı muayyen karyelerde dahi bir bölük ve birkaç hane bir sipahinin tımarı (na dahil) olsa hangi sipahinin haneleri arasına *Haymana* girürse ve mütemekkin olursa ol bile olduğu haneler kimin ise ol haymanalar dahi anlarun ola amma sınurlu köy sınurunda bir *hâli yerde* birkaç haymana gelüp tavattun eylese ve hâli yere ziraat etse kadimi mahdut köyü sahibi ala
>
> ve haymanalar hâli yerde mütemekkin olup ziraatları *gayri sipahinin reâyâsı ziraat edegeldiği mezari'de ziraat etseler* öşürlerin ve rüsumların Sahibi Mezaria ala . . .
>
> Bir köy bir mezria bir sipahinin *üzerine hasıl bağlanmış* olsa anda mütemekkin olan kimselerden birisi göçüp varup bir hâlî Kuyuda ziraat eylese her kim olursa olsun öşür ve resim yine *sahibin*in ola
>
> Reâyâdan ve gayriden isimleri bir sipahinin üzerine mestur iken birkaçı veya cümlesi göçüp varup bir kimesnenin üzerine kaydolunmuş Kuyu veya arz üzerine varsa bu babta *itibar toprağadır* öşrün Kuyu Sahibi ala ve eğer raiyet ise göçeliden on yıldan ziyade oldisa Raiyet Sahibi Çift Bozan Resmin ala ve eger on yıldan beruda ise sipahisi göçürüp yine yerine getire
>
> Amma Defteri Cedidden ellerinde temessükü olanlar ki sahih Yörük ve Yağcı ve Küreci ve Müsellem ve Sahibi Berat ise *ihtiyar ellerindedir kande varırlar ise vechi meşruh üzere vardıkları yerlerde öşürlerin ve resimlerin vereler yerinden göçene sipahi dahletmeye..*»

Bununla beraber, sipahiye hariçten haymana olarak sahipsiz raiyetten geldikçe kabul etmek ve o gibilerin rüsumundan istifade etmek hakkı, her zaman ve her yerde tanınmış değildir. Nitekim, geçen yazımızın sonunda naklettiğimiz bir kayde göre; Diyarbekir vilâyetinde, sipahiye Defter soran ve defterinde kayıtlı olmıyan rüsum ve reâyâya ait hasılı devlet namına toplıyan *mevkufcu*ların müdahalesi, büyük karışıklıkları mucip olduğu ve hudud boylarının i'marı hususunda sipahilere karşı müsamahakâr davranmak lüzumu bulunduğu için kaldırılmış bulunmakta idi. Halbu ki, bu teftiş ve müdahale ve sipahiye defterinde üzerine gelir kaydedilen hukuktan başka, *dirliği* dahilinde gelişi güzel ve *Serbest* olarak istifade edemiyeceği kaidesi her zaman mevcuttur. Aşağıya nakledilen kanunnâme parçalarından birincisinde, defterde yazılı olmayıp sonradan dağlık yerlerden açılan tarlaların öşür ve rüsumunun dahi sipahi tarafından alınmıyacağı, hemen umumi bir kaide olarak, kaydedilmekte iken; ikinci parça da, bu gibi müdahalelerden uzun senelerdenberi sefer seferleyen sipahilerin himaye ve takviye edilmesi için, vaz geçildiğini söylemektedir :

«Tahrirden sonra harici ezdefter kalan yerler giru Vilâyet tahrir olunca *mevkufcular* zabtederler ahara verilmek caiz değildir bir kariyenin sınırı dahilinde olmayub *gûhiden açılan yerler* in öşür ve resmin mevkufcu alalar ve resmi Dönüm akçesidir..

Eshabı tımarın karyelerinin mümtaz sınırı dahilinde Tahrirden sonra gûhiden açılan yerlerin öşür ve resmi *hakları olub kadimden alu gelmişler iken* ümena ve mübaşirini emval tahrirden sonra gûhiden açılan yerleri *Harici ezdefterdir deyu maliye tarafından hüküm ihrac edüb dahleyledikleri* 1018 muharreminin gurresinde Payei Seriri Alâya arzolundukta ashabı tımar yirmi otuz senedenberi sefer seferleyub uğuru humayununda hizmet edüb kariyelerinin mümtaz sınırı dahilinde gûhiden açılan yerlerin öşür ve resmi hakları olmağın kemakân eshabı tımara ferman olundu.

(Üniversite Kütüphanesi, No., 1807, yazma, yp 39.)

Yine ayni suretle, 937 tarihli Niğebolu Kanunnâmesinde, sipahilere hariçten gelecek sahibsiz raiyetlerin rüsumundan istifade etmek hakkı tanındığı halde müehhar zamana ait diğer bir kanunâmenin bir fıkrası Defter haricine mevkufcunun müdahalesinin mevcut bulunduğunu tasrih etmektedir :

«ve Su Başıların ve sipahilerin ve Hisar Erenlerinin tı-

mümtaz olan sınırlarından hariç olub sınırların hariç olan gûhî yerleri açub değirmenler ve el bıçkılar ihdas olunmuş ise oltakdirce kimesnenin sınırı içinde dahil olmayub ve Vilâyet Defterinde dahi *kimesneye hasıl kaydolunmayan hadis değirmenlerin ve el bıçkılarının rusumların mevkuf için emini mezbura aldırasın* ve mezkûr kadılıklarda *gûhiden açılmış yerlerin öşrün* sipahiler ve Serbest Tımar sahibleri ve yaya ve müsellem taifesi ve evkaf zabitleri ve mülk sahibleri sınırımız içinde dahildir deyü alub zabtederler dedi imdi bu babta ihzarı husemâ kılub ve münaziünfiha olan yerlerin üzerlerine varub Ehli Vukuftan teftiş edüb göresin filvaki' gûhiden Açılmış yerler olub sipahi ve serbest tımar sahiblerinin tımarlarının ve yaya ve müsellem çiftliklerinin ve evkaf ve emlâkin muayyen ve mümtaz olan sınırları içinde dahil değil ise gûhi yerler ise ol takdirde hasıl olan terekesinin öşrün mevkuf içün emine zabtettiresin şöyle bilesin deyü tahriren fi . . .

(Devlet Arşivi, 960 Tarihli Hüküm Defteri. Sf, 421)

— Bitmedi —

İRAN EDEBİYATINDA ROMAN

DERVİŞ KURBAN

Dr. A. NİHAD TARLAN

Sabık Adliye Vekili « Seyid Mehmed Bakır Hicazi » nin bu eseri yeni (1937) intişar eden romanlar arasında hususî bir mevkii haiz olduğu için ayrıca mevzuubahs etmeğe değer. İran romanı hakkında yazdığımız birkaç makale, komşu memleketin bu yolda hangi tekâmül merhalesine vasıl olduğunu biraz göstermiştir sanırız. « Tefrihatı Şeb » romanı bu vadide son merhaleyi gösterir. Orada İran'ın içtimaî hayatını bize sahife sahife açan bir realizm ve mahallilik, kuvvetle göze çarpar. Eserin kuvvetsiz tarafı tekniğidir. « Derviş Kurban » a gelince: Bu, didaktik romandır. Müellif, eseri hakkında gönderdiği mektupta diyor ki :

[Bugünkü edipler farisiyi sade üslup ile yazıyorlar. Bu üslubun iki kusuru vardır :

1 — (Sadenüvis) lik namı altında bütün edebî kaideleri ve güzellikleri ihmâl ediyorlar.

2 — Mevzu intihabında ve tefekkür tarzında Garb üslubunu taklit edip millî mevhibeleri feda ediyorlar. Halbuki her cemiyetin edebiyatı onun muhiti, iklimi ve ırki âmilleri tesiri altında inkişaf eder ve her türlü taklitten âridir.

Bir taraftan « Âlim hazret Rıza Şah Pehlevî » nin kudreti sayesinde başlayan bugünkü içtimaî kalkınmamız bu memleketin tarihinde en müsaid bir ıslahat devresi ve zamanıdır.

Ben (muharrir) muharrirlikte yukarıda zikrettiğim noksanlardan âri yeni bir yol tuttum. Bu vadide gayem, cemiyette fazilet melekelerini kökleştirmek ve dinî hakikatleri anlatmaktır.

Zira her cemiyetin devam ve bakası ahlâkî kudretine ve imanının sağlamlığına bağlıdır. Ve her cemiyette muharrirler ve münevverler bu vazifeyi ifaya borçludurlar. Bu noktai nazarla yazdığım bu eseri ilk nümune olarak neşrediyorum.]

Eserin üzerinde büyük yazı ile « Derviş Kurban » ve üzerindeki küçük yazı ile de « elbisesine bürünen hakikat münadisi veyahut söyliyen âşık »; altında da « doğruluk âyininden bir parça ve hikâyecilikte yeni tarzdan bir nümunedir » terkip ve cümlesi yazılıdır.

Eğer eser şu iki iddiayı ortaya atmasaydı ihtimal o derece nazarı dikkatimizi celbetmiyecekti. Çünkü eserde hakikaten iki büyük iddia vardır : Biri « hakikat » ı bulmak, ikincisi yeni bir tarz ortaya atmak.

Bunlara edebî üslup ve millî ruh dâvaları da ikinci derecede ilâve edilebilir.

Şimdi eseri görelim :

Mevzua girmeden evvel müellif, uzunca bir mukaddeme yazmıştır. Bu mukaddime hülâsaten şu fikirleri hâvidir :

[« Kelile ve Dimne » deki « Berzuye » babı, Sâsanîlerin son zamanlarında yakın Şark milletlerinin ahlâkını ve ruhiyatını gayet iyi anlatır. İranlı hâkim Berzuye'nin sözünden eyice anlaşılır ki o zamanki İran cemiyeti zevâl ve inhitata doğru süratle gidiyordu. Ahlâkî ve manevî rüştten mahrum idi.

Tarihî mefahirimizden olan parlak Nuşirvan devri bile - kendine göre şayanı takdir bir kıymeti ihtiva etmekle beraber - manevî bir temel olmadığı için muvakkat bir mahiyet arzedip az zamanda ortadan kalkmıştır. Arab'ın, İran'a süratle galebesi ve ilerilemesi bunun en iyi delilidir. Hakikatte ahlâkî terakkinin son haddine vasıl ve beşerin maddî ve manevî saadetini kâfil kitabı taşıyan ve tanıtan Arab dahi bu inhitatın seyrine mani olamamış belki onu tesrî etmiştir. Çünkü o kitap ve kanunun terbiyevî nüfuzu ve tebliği Arab istilâsı ile tevem değildi. İran cemiyeti bu « kemâl » den istifade edememiştir. Garbın galebesinden sonra Şarkta zuhur eden muhtelif akidelerin hepsi birinci ve ikinc hicret asrında doğmuş olup Abbasî sarayının parlak görünen siyasetinin kötü neticeleridir. Her ne kadar İranlılar, Yunan ve Hind medeniyet ve ilimlerini almak için takdire lâyık bir sây ile çalışmışlar ve hayli zahmetler çekmişler ise de içtimaî rüşt olmadığı için bu mesaî bir yenileşme mukaddimesi olmamış ve manevî bir temel kurulamamıştır. Zira evvelâ iktibas edilen eserler ıslah edilmeksizin, değiştirilmeksizin alınmıştır. Sonra onun sürme, ilerileme ve genişlemesi mahdut idi. Okumak, ilim ve irfan sahibi olmak mahdut bir tabaka ve şahısların imtiyazı olup umumileşmemiştir.

Netice içtimaî rüştte ve umumî hayatta vaki olan bütün bu değişiklikler İran'da dahil olmak üzere o zamanki Şark milletlerinde iyi bir tesir bırakmamıştır.

O zamanın dinî ve içtimaî teşkilâtı da ancak sayılı ferdlerin menfaatine uygun ve hususî tabakaların temayüllerine tâbi idi.

Abbasî sarayının vaziyeti ve hilâfet umurunda muhtelif kabilelerin nüfuz ve hâkimiyeti, şuubiyenin ilerilemesi ve tarihin çok güzel anlattığı yolsuzluklar ve mücadeleler inhitat seyrinin devamını gösteren güzel nişanelerdir. Bu inhitat hiç durmamış ve hiçbir zaman bir kemale teveccüh etmemiştir.]

Asya akvamının hücumuna dahilî igtişaş ve ahlakî zaâf yüzünden mukavemet edemiyen İran'ın ondan sonraki inhitatını bu kabilelere yükleten

müellif, bu istilânın neticelerini sayıp döktükten sonra edebiyat sahasına geçiyor ve :

[Muhtelif asırlarda şiir ve edebî sanatlarda terakkiler görülürse de elde mevcut eserler onların ahlâkî zaâf ve bozukluk yüzünden revaç bulduğunu ahlâkî ve hamasî şiire iltifat edilmediğini pekâlâ gösterir. Müdahene veya hiciv ve tenkide dair eserler kıymet kazanmışlardır. Kahramanlık, ahlâk ve fazilet yolunda eserler vücuda getiren şairlerin eserleri birçok meclislerde okunmakla beraber hiçbir tesir vücuda getirmemiştir. Her kahvede Şahnâme okunur ve herkes Rüstem ve İsfendiyar'ın kahramanlığını duyardı. Lâkin kimse gurubdan üç saat sonra bir kabristandan geçmeğe cesaret edemezdi] diyor.

Ve nihayet « Pehlevî » yıldızı doğuyor. İran'ı mutlak bir karanlık içinde bulan bu şimşek ölmüş İran üzerine katralar dökerek kurumuş hayat fidanını canlandırıyor, gençleştiriyor. Ondan meyvalar topluyor. Bu meyvalar şunlardır :

1 — Tagallüp mikrobunu öldürmek

2 — Evham ve hurafatı parçalamak

3 — Herkesi vatan hizmetine dâvet.

4 — Yollar yaparak memleketin muhtelif mıntakalarını birbirine yakınlaştırmak ve bu suretle dil birliğini temin etmek

5 — Asrı hazır medeniyetinden İran'ın işine yarayanları en az zahmet ve en büyük bir süratle iktibas etmek ve yaymak. Maarifte, sanayide terakki; fabrikalar inşa, genç mütehassıslar yetiştirmek.

Bu son ıslahat esaslıdır. Çünkü dünyanın umumî seyri ile hem ahenktir. Ve her adımda hendesî bir nisbet dairesinde ilerilemektedir.

Islahatı vücuda getiren manevî âmil de şunlardır :

1 — Her İranlının her işe liyakati ve her maksada vasıl olmağa kabiliyetli olduğunu bilmek, ve ferdleri bu noktai nazardan türlü yollarda yetiştirmek

2 — Ümidsizlik yerine ümid ikame etmek

3 — Muvaffakiyet ve neticenin daima sây ile mütenasip olduğu fikrini aşılamak

4 — « Terbiye ve sây, şahısların terakkisinin biricik âmili ve ferdleri birbirinden ayırd eden yegâne mümeyyiz vasıflar » düsturunu ortaya atmak].

Münevverlerin bu husustaki vazifeleri pek mühimdir :

[Ferdlerin ferdî ve içtimaî hayatta takip edecekleri yolları münevverler ya mantık veya şiir ve hikâye ile onlara göstermelidirler.

Bizim muharrirlerimiz eskilerin yolundan o derece inhiraf ettiler ki edebiyatın herkesçe kabul edilmiş esaslarına dahi riayet etmiyorlar, binnetice o güzelliklerden mahrum kalıyorlar.

Mevzu seçiminde ve tefekkür tarzında Avrupalıyı ve Avrupa edebiya-

tını taklid, o fikirleri o âdetleri iktibas veya tercüme yoliyle bizim cemiyete tatbika kalkışıyorlar. Halbuki coğrafî âmiller bizi onlardan ayırdığı için arada fark bulunması lâzımdır.

Benim fikrim şudur :

Bugünkü medeniyetin iyi neticelerini almakla beraber millî ve ırkî fazilet ve hususiyetlerimize riayetkâr olalım. Bütün ahlâkî, ilmî ve edebi hâdiselerde bugünkü ihtiyaçlarımızla mütenasip esaslı bir plân çizip onda sebat edelim. Mülâyim ve sade bir dil ile ahlâkın müsellem ve muayyen esaslarını, fazilet melekelerini cemiyete ilka etmeğe çalışalım. Ve gayret edelim İran cemiyetinin hakikî istinatgâhı fazilete, takvaye, sevgiye ve benî nevine hizmete, doğrulukta, dürüstlükte sebata iman etmek olsun. Müellif, nefse itimad, hakikate iman, şekil ve surete kıymet vermemek, hurafe ve mevhumelerden kaçınmak, ahlâkî reziletlerden uzak kalmak gibi makbul hasletleri okuyanların tabına uygun gelecek ve onları usandırmıyacak bir hikâye ve âşıkane roman şeklinde yazıp ortaya atmalıdır ve ben bu eserimle inandığım yolda ilk adımı atıyorum.]

Bu ilk hikâye bir (Neyzen) in bir (Zerdüştî) kızı ile sevişmesinin hikâyesidir. Müellif edebiyat hakkındaki bu noktai nazarına inanmıştır ve o yolda şüpheye düşenleri iknaa hazırdır.

İran'ın içtimaî vaziyetinden bizi haberdar eden mühim noktaları ihtiva etmesi dolayısile mukaddimeyi metinden pekâz fedakârlık ederek aldık. Şimdi esere girelim :

İnsanların vahşet devri denen zamanlarda hiçbir sebep olmadan birbirlerine hücum ettiklerini ve her cemiyetin kendini müdafaa için büyük kaleler yapmak mecburiyetinde kaldığını anlattıktan sonra namus ve iffet hakkında şu mütalâaları yürütüyor :

[Eski zamandanberi bir kızda namus ve iffet ziyneti o derece büyük ve muhterem telâkki edilirdi ki en mühim kalelere metanet ve azametinden dolayı (Kız kalesi) derlerdi. Evet bu fazilet bir bakir için bütün dünya nimetlerinden daha kıymetli idi. O demirden zırhlı kale kızın biricik ve ebedî saadet vesilesi sayılırdı. Ruhî ve manevî faziletler afif bir kızda hâkim ve payidardır ki bu yüksek kale metanetini muhafaza eder ve zehirli rüzgârların hücumundan kendini korur.

Afif kadın, hayâlı, dost, kanaatli, vefalı, dindar ve bütün ahlâkî kayıdlarla bağlıdır. Bu kale kötü bir düşmanın hücumundan masun kaldıkça temiz bir bakire hiçbir rezilet nüfuz edemez. Bu mukaddes levha bozulup karardı mı şeytan hamlesine uğrayıp bütün şeytanî reziletler ona hulûl eder ve o varlık her türlü şeytanet ve fesad menbaı olur.]

Kirman'ın cenubundaki silsilenin eteğinde şehire yakın bir kale harabeleri mevcuttur. Bu kaleye Kız Kalesi derler. Kız Kalesi [bizim ecdadımızın büyüklüğünü, kudret ve fedakârlığını gösteren bir nümunedir.]

Kale yüksek ve büyük duvar ile ihata edilmiş olup duvarın şimal kısmı sahranın sathından beşyüz metre yüksek bir kuleye doğru uzar.

Kalenin etrafında büyük bir hendek kazılmıştır. Su ile doldurulduğu takdirde kervanlar oradan geçemez.

Bu kale etrafında dolaşan müellif, insanın tabiî grizesi olan tecessüs saikasile harabelerde dolaşırken iki günlük ömür için bu derece zahmet ve fedakârlığın doğru olup olmadığını soruyor :

[Sonu zulmet ve mutlak bir körlük olan hayat, bu kadar meşekkate değer mi ? . . . .

Bu hayatın arkasında başka bir hayat var mıdır ? Başka nizamlar tahayyül edilebilir mi ? Eğer varsa bütün bu zahmetlerin karşılığını orada görecek miyiz ?]

İnsan karanlıktan ürker.. Bu hissin menşei malûm değil midir ? Muztarip ve yorgun bir şekilde dolaşan müellif üzerinde, gecenin elim tesiri mevcut. Şehrin harablığı da bu ürkekliği arttırıyor. Zulüm kâbusu beşeriyetin bu ufkunu o kadar karartmış ve beşer ailesinden olan bura sâkinlerini o derece tehdit etmiş ki içtimaî kalkınmanın azim faaliyeti henüz hissedilmez bir şekilde. [Doğrudur zulüm harabeleri kolaylıkla mamûr olmaz. Zulüm gören insanlar kolaylıkla saadete kavuşmaz.]

Akşamın bu hüznü içinde bir « ney » sesi bütün unutulmuş ıztırapları ihya ediyor. Birkaç adım atınca perişan kıyafetli bir derviş ile karşılaşıyorlar.

Sert bakışlı, gözleri sert fakat cazibeli bir derviş... Esmer rengi güneş altında çok dolaştığını gösteriyor. Alnı yüksek, saçları perişan, sakalı uzun.. İhtiyar görünmesine rağmen o derece ömür sürmediği anlaşılıyor. Ona bu hali veren çektiği ıztıraplar olmalı.

[Bizi görür görmez yerinden kalktı. Vekarlı ve mevzun adımlarla bize doğru gelirken görenlerin derin bir hürmet duymamasına imkân yoktu. Görünüyordu ki dünyaya ve onda mevcut nimetlere hiçbir kıymet vermiyor; madde ile kaim olan herşey nazarında bir hiçtir. Güya fazilet gizli ürpermeler ve dalgalara maliktir. Bu dalgalar muhatabın sinirleri üzerinde müessir olarak onu yüksek bir saraydan, mükellef bir odadan, müzeyyen bir elbiseden daha fazla bir dehşet ve hayrete sürüklüyor. Ben alelâde bir insan ile değil kavi, irade ve fazilet sahibi bir insanla karşılaştığımı ve bu eski elbise içinde bir irfan hazinesinin gizlenmiş olduğunu anladım.

Bize biraz baktıktan sonra yoluna devam etti. Biz de arkasından gittik. Arkadaşlarımızdan biri ile arasında şu muhavere geçti :

— Hazret, nereye gidiyorsunuz ?

— Ben hazret değilim, bu nasıl sözdür ?

— O halde derviş, ne diyelim ?

— Derviş nedir ? Ne istiyorsunuz, benimle ne işiniz var ? Geldiğiniz yoldan dönüp gidiniz, beni halime bırakınız !

— Sizi ne isim ile çağıralım ?

— Benim adım « Kurban » dır. Anam bana bu adı vermiş ve beni böyle çağırırdı. Siz de « Kurban » deyiniz.

— Ağay Kurban, size yoldaşlık edebilir miyiz ?

— Benim yolum ayrıdır. Siz şehre gidiyorsunuz, benim meskenim bu sahradadır, oraya gitmem lâzım.

— Niçin sahrada oturuyorsunuz, şehire gelmiyorsunuz ?

— Sahranın saf havası ve temiz suyu hoşuma gidiyor. Dünyada ben yalnız bununla iktifa ederim.

— Sizinle nerede görüşebiliriz, eğer bir mâni yoksa emrediniz. Neyinizin güzel sesinden istifade edelim !

— Mâni yoktur, her vakit arzu edebilirsiniz. Benden red cevabı alamazsınız.

— Sizi nerede görmek kabildir ?

— Her pazartesi hastaneye giderim. İsterseniz o gün ikindi vakti hastaneye geliniz, orada görüşürüz. İsterseniz size « Ney » de çalarım.

Sonra vedâ ederek yoluna devam etti. Biz de şehire gittik.]

Dervişten ayrılıp biraz ileriledikten sonra içlerinde en yaşlısı (Azizullah) bu dervişin birkaç sene evvel ortadan kaybolup ancak iki sene evvel meydana çıkan maruf « Neyzen » Meşhedi Kurban olması ihtimalini ileri sürüyor, bu şehirde bir Zerdüştî kıza aşkı yüzünden bu hale geldiğini anlatıyor Meşhedi Kurban, çok metin ve afif bir adamdır. Bir kusuru varsa o da ayyaşlığıdır. O kadar herkesin emniyet ve itimadını kazanmıştır k i âileler onu mahremiyetlerine alırlar, zevcelerini ve çocuklarını ona emanet ederlermiş. Bütün kadınlara hemşire ve ana nazarile bakarmış. Pek de âlicenap imiş. Oldukça serveti de varmış. Hattâ bir vakit belinde altın kemer taşırmış. Zerdüştîler arasında da çok mutebermiş. Birgün kızıp yanında para pul olmadığı halde yürüyerek Tahran'a gitmiş. Yalnız yanında mezelik fıstık varmış. Beşyüz lira ve iki altın kemerbend ile dönmüş. Hem de « Hazreti Rıza » nın anahtarını öpmüş (ziyaret) . . .

Yedi sekiz sene evvel birdenbire vaziyeti değişmiş, deli gibi olmuş, kimseyi arayıp sormazmış, kazançtan elini çekmiş. Bir Zerdüştî kıza âşık olduğunu söylemişler. Azizullah, arkadaşlarına bunun tahkik edilmesini tenbih ediyor.

Müellif pazartesi günü hastaneye gidiyor. İnsaniyet sevgisi ile kurulan bu hayır yuvası onu çok mütehassis etmiştir. [Hakikaten her cemiyetin hayatı, imanlı ferdlerinin fazilet ve ahlâka karşı duyduğu sevgiye bağlıdır. Eğer hayırhah, fedakâr, muhabbetli insanlar olmasaydı dünya bir insan toplantı yerinden ziyade vahşi bir sahraya benzerdi. Hakikatte be-

şeriyete hizmet edenler ahlâkî kemale mazhar insanlardır. Beşeriyetin iste - diği hakikate -ki insanî tekâmül seyrinin mihveridir- erişmek ancak muhabbet ve insaniyete hizmet ile kabildir.]

Yavaş yavaş bir « Ney » sesi işidiyorlar. Meşhedî Kurban bir hastanın başı ucunda diz çökmüş onu eğlendirmek için Ney çalmakla meşgul.

[Her insan bildiği ve elinden geldiği kadar hizmet ile, yardım ile mükelleftir. Herkesin ahlâkî rüşt ve kemali, kudreti derecesinde fedakârlığı ile mütenasiptir.] Ve işte Meşhedî Kurban da Ney çalmak biliyor ve elinden gelen hizmeti kimseden esirgemiyor.

[Humayun makamı ferah ve zevk veren bir makam olduğu halde Meş - hedî'nin Ney'inde hazin bir ahenk oluyor. Rengi de solmuş. Acaba bir hastanın yanında olduğu için mi, yoksa her zaman «Ney» çalarken böyle müteessir midir ? Ahlâkî bir vazife ifa ettiği için mi neşvesizdir ? Hayır bunların hiçbiri bu derece teessürü istilzam etmez.

Onu böyle teessüre sevkeden bütün bir mazinin düşünce ve duygularıdır]

O gün derviş ile, perşembe günü şehire iki fersah mesafedeki değirmende görüşmek üzere, sözleşiyorlar. Perşembe sabahı biraz geç yola çıkıyor. Nihayet bin zahmetle oraya vasıl oluyor. Çünkü dervişin tahmin ettiği iki fersah köylü fersahı imiş. Güzel bir yer... Derviş yine mahur makamından çalıyor. Kuşlar onunla müsabakada... [Malûmdur ki bu temiz hayvanlar her türlü mülevveslikten uzaktırlar. Her nerede hakikat ve mâna tecelli ederse oraya toplanıp güzelliklerile o mahfel ve cemiyete yardım ederler ve o manzaranın taravetini arttırırlar. Buralarda herkes beşerin iç dertlerine nüfuz eder, sevgileri coşar, sevgi şerbetinden bir kadeh içer. İnsan böyle yerlere ne kadar yaklaşırsa o kadar alelâde hayattan çıkar; bu dakikalarda ne ruhanî bir halet ve melekûtî bir lezzet bulur.]

Bir eyvanın altından bir sada yükseldi :

[Hoş geldiniz. Bu harap şehirde hiçbir şey de yok; hattâ misafir için bir araba dahi bulunmaz. Bu gece muhakkak kalırsınız, başka türlü bu yorgunluk gitmez. Bilhassa uzun yol yürümemiş ham insan için bu hayata alışmak, yol yürümek çok zahmetlidir. Adına dervişlik denen bu işler kolay iş değildir. Onun ilk şartı müşküllere ve zahmetlere katlanmaktır. Kendinden feragat bu yolda ilk adımdır. Kalanını siz anlarsınız.]

Derviş Kurban'ın boş bir adam olmadığına inanan ve ondan edilcek istifade için daha fazla zahmete dahi katlanmayı göze alan müellif merak içindedir. Nihayet derviş ile görüşüyor. O, meclisin sadrında oturmuş; yanında üç kişi var. Müellif ile beş kişi oluyorlar. Hepsi orta yaşta insanlar.. Hepsinin simasından büyüklük, izzeti nefis, istiğna, yüksek himmetlilik, zihin saffeti sahibi oldukları anlaşılıyor. Sade şekiller altında yüksek kıymetler gizli !

[Sermayeye, azamete, zahirî ünvanlara, maddî hayattaki servet ve refaha bakıp insanlara o bakımdan kıymet vermemiz cehilden ileri gelir. Bir günlük

gıdasını tedarikten âciz bir adamın, Amerikalı bir milyarderden daha yüksek bir himmet sahibi ve daha zengin olması müstebad değildir. İnsanlara manevî faziletleri ve ahlâkî kudretleri nisbetinde kıymet veriniz, ve eyice biliniz ki birçok faziletler ve ahlâkî meziyetler, maddî dünya nimetlerile bir araya gelmez. Her ikisini cemettiğini zannedenler yalan söyliyerek kendi kendilerini aldatan ve bu yalanlara inanan biçarelerdir. Hiçbir zaman hizmetkârlar, müzeyyen elbiseler, büyük konaklar sizi aldatmasın. Bu maddî büyüklük nisbetinde ahlâkî kıymet azdır..

Bu insanların cazip ve keskin nazarlarından, mantıklı sözlerinden anlaşılıyordu ki kırk senelik ömür içinde iki yüz senelik tecrübe geçirmişler ve herbirisi üniversite mezunlarından ziyade tabiat remizlerine, hilkat sırlarına âşina ve içtimaiyat âlimlerinden daha ziyade cemiyetlerin sırlarına ve umumî nizama vakıftırlar. Böyle insanlar arasında teklif ve tekellüfe lüzum olmadığı için bir selâm verip oturdum. Birisi çay ısmarladı.] Müellif evvelâ Meşhedî Kurban'ın hangi tarikatten olduğunu ve hangi şeyhe intisap ettiğini soruyor. Meşhedî Kurban ; bu tarikatlerin insana maddî menfaat temin eden birer dükkân mahiyetinde olduğunu söylüyor. Müellif, birçok âlim ve ileri gelen insanların bu dükkânlara bağlı ve inanmış olduklarını söyleyince derviş en büyük hatanın o medrese görmüş ve tanınmış insanların adam telâkki edilmesinden ileri geldiği cevabını veriyor ve ilâve ediyor: [Halbuki onlar cehalete esirdirler, hamakat hastasıdırlar. Kendi mühmel ve mânasız sözlerine inandıkları için diğerlerinden daha hastadırlar. Süslü elbiseler, muhteşem hayat, mümtaz tavırlar onları adam sırasına koyuyorsa da hakikatte adam değillerdir. Zira mürşidleri adam değildir. İyi biliniz ki böyle insanların cahilliğinden, biçareliğinden istifade edip onları istismar edenler esasen adam değildir. Hiçbir insan, başkalarının cehli ile iftihar edip kendine o sayede bir paye vermez. Yirmi deve yerine bin develik bir kervanı sürseniz yine size «deveci» derler. On koyun yerine bin koyunluk bir sürüyü merâya götürseniz yine « çoban » ünvanından kurtulamazsınız. Cahil halk, dört ayaklı hayvanlar gibidir. Tahakküm ettiğiniz mikdar ne kadar ziyade olursa olsun bir mevki ve makam sahibi olmazsınız. İnsan kudretinin son derecesi hakikî bir adam bulmasında veya kendi gibi bir insan vücuda getirmesindedir. Yüz binlerce insanı kendi inançlarına ve düşüncesine bağlayıp onları adam ettim zannedenlere insan nasıl itimat eder. İyi biliniz ki mahdut bir ekalliyet bütün şeraitini câmi, kâmil bir insan mertebesine yükselebilseydi bütün beşer cemiyetinin rahat ve emniyetini temine kâfi gelirdi . . . .]

Şeyhin şahsiyetini muhafaza ve onu takdis mahiyetinde bir tarikat gördünüz mü iyi biliniz ki o şeytanî bir yoldur. İğfal ve dalâletin başlangıcıdır. O, başınıza geçirilmek için gizlice hazırlanan bir külâh ; üzerinize rahatça binmek için konulan bir palandır. Hangi şeyh veya mürşidin bahtiyar dervişini

gördünüz ki cemiyette bir hayrın menşei veya bir faziletin mebdei olsun. Yahut cemiyetin maddî ve manevî bir derdine devâ bulsun ?

Onlar, kendilerine inananları içtimaî usullere, hayat kanunlarına riayetten uzaklaştırır ve menedilen şeyleri mübah kılmak için zımnî bir müsaade vererek onları kendilerine bağlarlar. Bir çoğu da ruh benzerliği ve menfaatlerin müşterek olması yüzünden veya maddî bir gaye için toplanıp kendi sözlerine kendileri de inanır ve bu suretle bir eser vücuda getirirler. Kendi yalanına inanmak insanın doğuştan gelen bir hassasıdır.. Karanlıktan korkan insanlar, iyi bilirler ki karanlıkta kendileri için korkulacak hiçbir şey yoktur. Mevhum mertebelere malik olduklarını iddia eden insanlar evvel emirde kendi mevkilerinin pek alçak olduğunu bilen insanlardır. Fakat dâvalarının ve nefislerine yaptıkları telkinlerin tesiri ile kendi sözlerine kendileri inanırlar..

Evet, cemiyet için mürebbi ve mürşidlerin lüzumuna kaniim. Ancak daha ilk günü talebesine öpmesi için elini uzatan bir mürşid, mürşid elbisesine bürünmüş bir şeytandır ve her faziletten mahrumdur. O, sermayesi cehalet ve insanların zaâfı olan bir dükkândır.

Büyük mürşidler yok değildir. Fakat bunların hiçbiri dâva sahibi değildiler. Hepsi ömürlerini maarifi neşr ve tâmime, ilâhî hakikatleri veya zahirî ilimleri tamika, insanları terbiyeye sarf ve vakfetmiş insanlardır. Kendi şahsiyetleri mavzuubahs olmazdı. İnsanların ruh ve fikirlerini kendi maddî menfaatleri uğrunda istismar etmezlerdi. Onların namına tesis edilen ve kendilerinden sonra devam eden bu dükkânlar, onların kazandıkları hürmet ve şöhretten istifade eden birtakım şehvetperest, hilekârlara cerri menfaat vasıtası olmuştur.. Bu dükkânların haricinde her cemiyetin kıyı bucağında ilk tali - matlın sadeliği içinde lekesiz yaşayan ve benî nevinin terbiyesine hizmet eden, insanların maddî ve manevî hayatının düzgün geçmesi için ne yapmaları lâzım ve lâyık olduğunu onlara öğreten insanlar vardır]. Müellifin :

Saçlarının uzun olması bir cemiyet veya tarikat alâmeti olup olmadığı sualine derviş şu cevabı veriyor :

[Aslâ ! Bir fırsatla içtimaî vazifelerinden ayrılıp birkaç zaman münferid yaşamak arzusuna düşen ve bu suretle kendini terbiye etmeğe çalışan insanlar ekseriya saf hava ve suya âşık olurlar, dağlarda kırlarda yalnız ta - biat kitabını okurlar. Güneşin hararetinden, kışın şiddetinden korunmak için traş olmazlar ve bu tabiî örtü ile baş ve boyunlarını örterler. Şehirde ikamet ettiğim zaman onlar gibi giyinirim. Elbisenin hakikat ve ilim ile fazilet ve kemal ile alâkası yoktur. Elbiseye kıymet vermek ve onunla mukayyed bulunmaktan hazer ediniz. Çünkü dalâlettir. Libasa esir olanlar, onu muhafazada taassup gösterenler, libas ve şekilden başka hiçbir sermayeye malik olmıyan biçarelerdir.]

Bu sohbeti müteakip yemek yeniyor. Ekmek, hurma ve taze yoğurttan mürekkep olan bu yemeği lezzetle yiyen müellif sıhhatin gıda sadeliği ile mü-

tenasip olduğunu arada söyledikten sonra yine dervişin müsahabetine avdet ediyor :

[Şüphe yok ki kitap, insanı hayat ve ilim sırlarına âşina eden bir anahtardır. Fakat kitaplarda yazılan mekteplerde okunan şeyler insan tecrübelerinin pek mahdut bir kısmını ihtiva eder. Hakikî mektep, hayat mektebi ve şe'niyettir. Bu yol ile beşer ilimlerinin esaslarına yaklaşılabilir. Birçok meselelerin, müşküllerin halli zamana mütevakkıftır. İnsan ömründen bir kısmı geçtikten sonra o müşküller halledilebilir. Bilhassa içtimaî ve ahlâkî ilimler bu şart ile mukayettir. Yalnız insanın zatî istidat ve karihası evvelce bu vadide tetkikat yapacak bir şekilde terbiye edilmelidir]. Derviş, humayun makamından Ney çalmağa başlıyor. Bu garip birşey ! Her makamda üstad iken bir teklif vukubulmadıkça daima humayun makamından ayrılmıyor. Bu hâdise onun hayatı ile alâkadar.

Şimdi dervişin hikâyesini eserin didaktik kısmından ayırıp yazalım. Sonra da müellifin şahsî ve şayanı dikkat fikirlerini sıralayalım :

Müellif, derviş ile beraber bulundukları yerden az ileride bir tepeye gidiyorlar. Bu tepede üç Zerdüştî mezarı vardır. Derviş bu mezarlara yaklaşıp :

— Yarabbi, diyor; bu üç ölüyü affet; ben affettim.

Burada yatanlardan biri Goştasb, diğeri Erbab Feridun, üçüncüsü Goştasb'ın oğlu Feramorz'dur.

Derviş : « Bu üç mezar ilâhî âdaletin ve kâinattaki mutlak nizamın bir nümunesidir » dedikten sonra macerasını hikâyeye başlıyor : Babam köylü bir adamdı. Şehirden altı fersah uzak bir köyde ikamet ediyorduk. Yedi yaşında idim. Artık gündüzleri koyunları ben otlatıyordum. Biraz daha büyüyünce geceleri dağa gidip büyük sürülerle orada kalıyor, bazan bir hafta eve dönmüyordum. Yiyeceğimi evden alır beraber götürürdüm. Yiyeceğim de ekmek ve hurmadan ibaretti. Babamı takliden namaz kılardım. Yalan nedir bilmezdik. Yalan söylemeğe ihtiyacımız da yoktu. Şehirlilerle ülfet etmezdik. Birşeyi, olandan aykırı söylemeyi hiç aklım almıyordu. Kötülükten korkuyorduk. Cehennem ve ölümden sonraki azap bizi dehşet içinde bırakıyordu.

On dört yaşında iken dağda bir dervişe tesadüf ettim. Benden süt istedi verdim. Birkaç gece sürümün bulunduğu taraflarda ney çaldı. Çok alâkadar oldum. Köye gelince hemen babama söyledim, bir ney aldırdım. Kendi kendime bir şeyler çalmağa başladım. Bazan güzel nağmeler de çıkarabiliyordum. Çok hoşuma gidiyordu. Birkaç kere o dervişe tesadüf ettim. Bana bir şeyler öğretti. Nihayet biraz usul öğrendim. İki kız kardeşim bir de küçük erkek kardeşim vardı. Siz o zamanı bilmezsiniz. Köyümüzün ağası çok zalim bir adamdı. Herşeyi bahane ederek halka ezâ ve cefâ ederdi. Çok defa ba-

haneye de lüzum görmezdi. Fakat eline böyle bir bahane fırsatı geçince de zulmünü son hadde kadar ilerletirdi. Bir namus meselesinden köyde bir katil vakası oldu. Hükûmet memuru geldi. Hali vekti yerinde olanları zan altına aldılar. Babam da kimseye muhtaç değildi. Kimseye el açmazdı. Bu - nun için köy ağasına da haraç vermezdi. Ağanın iftirası üzerine onu da tevkıf ettiler. Bütün malımız, mülkümüz bu uğurda gitti. Altı ay babam hapiste kaldı. Hastalandı, çok ıztırap çekiyordu. Nihayet birkaç ay sonra öldü. Varımızı yoğumuzu birkaç batman buğdaya satıp şehire gittik. Keşke gitme - seydik.. Şehir halkı elinden geldiği kadar fakirleri gözetirdi. Fakat Kirman halkı zengin değildi. Zira eskiden beri şehzadelere haraçgüzardı. Onlar halka istediklerini yaparlardı. Hattâ isteseler halkı bir mal gibi alıp satarlardı. Eğer memleketin son günlerinin aydınlığından bir huzme buraya düşme - miş olsaydı burası « Aşurayı Kerbelâ » nın on birinci sabahı gibi sulh ve emniyet içinde yaşar; bekçiye, memura ihtiyaç kalmazdı. Çünkü kimsenin kavgaya sebep olacak bir malı, mülkü olmıyacaktı. Kavga Nasreddin Hoca'-nın yorganı yüzünden değil midir? Onu ele geçirince bütün münazaalar ortadan kalkar. Anam Kirman'da hizmetkârlığa girdi. Ben usta bir neyzenden çok istifadeler ettim. Kirman'ın maruf bir neyzeni oldum. Hattâ ney ile bazı hastaları bile iyi ediyordum. Vaziyetimiz düzelmişti. Ben çok afif idim. Bütün kızları hemşire telâkki ederdim. O sıkı kaçgöç zamanında dahi benden kaçmazlardı. Bir kusurum vardı : çok içiyordum. Bu iptilâ o raddeye geldi ki bir iki şişe ile kanaat etmemeğe başladım. Sonra çok cömert idim. Yavaş yavaş Zerdüştilerle de tanıştım. Gitgide öyle samimî olduk ki bir türlü yakamı bırakmıyorlardı. Daima onlarda kalıyordum. Ben de onlardan çok istifade ediyordum. Zerdüştiler çok şarap içerler, güzel şarap yaparlar. Herkesin evinde mükemmel bir içki sofrası vardır. Şarap küpleri müteaddittir. Herşeyin mebdei ve herşeyin miadi olan, herşeyi bilen, bizim bil - diklerimizi bizden evvel bilen Tanrıya yemin ederim ki söylediklerim tamamen hakikattir. Bütün Zerdüştî kadınlarına da kendi müslüman hemşirele - rim gibi bakar, hepsini bir âileden sayardım.

Köylülerin hemen hepsi ile şehire gitmiyenler arasında kaçgöç yoktur. Çok defa kadın erkek bir odada yatarlar, muhtelif âileler beraber yaşarlar, uyku esnasında el ve ayakları birbirine değse bile iyi biliniz ki hiçbir kötü fikre müstenit değildir. Onlarda hakikî kaçgöç vardı. Onlarda olan yüksek ahlâk binlerce siyah ve beyaz perdeden daha kalındı. Hakikaten kötülükten müçtenip idiler.

Ben hepsinden daha hayalı idim. Kadınlarla bu kadar beraber yaşadığım halde yine çok utangaçtım. Bir kadın yüzüme bakıp gülse utancımdan ter dökerdim. Herhalde Allahtan korkuyordum. Kötülükten ve azgın yola git - mekten uzak kalıyordum. Hiçbir şey gizli kalmaz, benim huyumu da herkes öğrenmişti. Birçok kimseler seyahate çıktıkları zaman âilelerini bana tevdi

ederlerdi. Ben de kadınların yanında şarap içmemeğe çalışırdım.

Yirmi beş yaşımda evlendim. İzdivacımın ikinci ayında anam öldü. Bu kadından iki erkek bir kız çocuğum oldu. Evde pekâz bulunduğum için karım kötü oldu. Hakkı da vardı. İki tarafın arzu ve rizasile ayrıldık. Bir müddet Tahran'a, Kum'a ve Horasan'a gittim. Zengin olarak döndüm. Bu şehirde Zerdüştilerin vaziyeti çok iyidir. Bu milletten iki üç kişi bir araya geldi mi zekâ ve meharetlerile işleri diğerlerinin elinden alırlar. Bunların becerdikleri işleri başkaları yapamaz. Bu milletin ticarette o kadar kudreti vardır ki bulundukları yerlerde Yahudiler barınamazlar, pılıyı pırtıyı toplayıp kaçarlar. Bugünlerde de eğer bir şeyler meydana geliyorse muhakkak onların marifetidir. O zaman benim müşterilerim de en ziyade bu Zerdüştiler idi. En çok onların evlerine giderdim, keşke gitmeseydim.

Goştasb, Zerdüşti tüccarların büyüklerindendi. İsim ile müsemma arasında rabıta olmadığını söyliyenlere hata ettiklerini ispat eden binlerce deliller getiririm. Bu deliller hep tecrübe neticesidir. Bu isimde kime tesadüf ederseniz sakınınız. Günde on defa güneşin karşısına geçip ibadet etse dahi muhakkak kalbinde ona şeytanet ve fesad telkin eden fasid bir ruh vardır. Bu Zerdüşti zengin ve mağrur idi. Feridun adında bir de kardeşi vardı. Zerdüştiler mahallesinde Hamam sokağında Dr. (Sohrab) ın şimdi oturduğu evin yanında evleri vardı. Parası bol, görünüşte hayatı muhteşem, ticari vaziyeti parlaktı. Feramorz adında bir oğlu vardı. Bir de kızı vardı ki . . Ah adı Humayun idi. Ah Humayun ! Ben bütün Zerdüşti evlerine olduğu gibi onun da evine gider gelir ve o muhteşem hayatını görür, ahlakını filân bilmezdim.

Goştasb kavi bünyeli, uzun boylu, esmer renkli, çekik yüzlü, saçları biraz kıvırcık, dudakları büyük ve kalın, gözleri biraz eğri ve köşeleri yarık, gözünün beyazında kırmızı damarlar gözüken bir adamdı. Çok sert idi. Kızdığı zaman yırtıcı bir hayvan gibi atılmağa hazır bir hal alırdı. Dişlerini gıcırdatıp ayağını yere vurduğu zaman hakikaten korkunç olurdu. Böyle bir halde eve geldiği zaman herkes tirtir titrerdi. Yalnız Feramorz ve Humayun'a karşı zaâfı vardı. Ancak onlar hiddetini yenerlerdi. Goştasb'ın kardeşi (Erbab Feridun) -ki Goştasb'ın kardeşi olması nasıl adam olduğunu kâfi derecede anlatır- biraz daha yumuşak huylu idi. Fakat gözlerinden hilekârlığını sezmek kabil olurdu. Tilkiye benzeyen çekik bir çenesi vardı. Hislerini gizlemeğe kadir bir adamdı. İkisi de beni çok severlerdi. Goştasb'ın bana gösterdiği muhabbet dolayısile birçok Zerdüştiler beni dâvet ederlerdi. Hattâ Kirman Zerdüştilerinin en büyükleri (Erbab Hoda bahş) ın cenaze merasimi için öd ağacı ve sandal yaktıkları zaman beni ateşkedelerine dahi soktular. Başkası oraya giremez. Kimse birşey demedi, hattâ otuz üç melâikenin bir ecnebinin orada bulunması dolayısile yeni gelen ruhu kabul etmiyeceğinden korkmadılar. Büyük rahip de ağzını açmadı.

Bu mütevelliler (Rüesayı ruhaniye) her mezhebde daha ziyade büyük ve sermayedar insanların şahsiyetine inanırlar. Mezhebin usul ve kanunlarını öyle bir şekle sokarlar ki her müracaat eden memnun olarak döner.

Birgün (Hoda Murad) ın evinde ziyafet vardı. Ben de dâvetli idim. Ziyafet mükemmeldi. Öğle yemeğinden sonra güneşe karşı bir yerde uyuyup istirahat ettim. Sonra biraz da kafam dumanlı idi, biraz mecalsiz idim. Cazibeli ve müessir bir ışık bütün vücuduma ve âsabıma nüfuz ederek beni bihûş etti. Baktım odanın köşesinde bir kız durmuş bana bakıyordu. Şiddetli bir sıtmaya tutulmuş gibi titriyordum. Beni baştan ayağa sarsan bu kuvvet ne idi ? Şu kadar anladım ki hududsuz bir büyüklük karşısında - yım. Korku ve teslimiyet içinde idim. Secde etmek istiyorum, yaklaşmağa kudretim yok, uzaklaşamıyorum da. Hareket edemiyordum, birşey söyliyemiyordum, kıpırdayamıyordum. Nihayet gözünü benden çevirip odadan çıktıktan sonra kendime gelebildim. Bir bakışı, bütün bir ömrün yapamıyacağı bir tesir yapmıştı. Bildim ki dünkü, hattâ bir saat, bir dakika evvelki adam değilim. Bana ne ilâve olundu ? Nasıl bir hâdise ile karşılaştım ? Bu tesir nedir ? Anlıyordum fakat bunu ifade kabil değil. Bu kadar biliyor - dum ki bundan sonraki hayat ve düşüncem bu ruhî haletin oyuncağı olmuş - tur. Bildim ki artık iş adamı değilim. Benim hal ve tavrımdan bunu herkesde anlıyacak. İnsan böyle ruhî değişikliklere, ıztıraplara uğradığı zaman onu gizlemeğe çalışır. Fakat bu arada zanneder ki herkes ona bakıyor, sırrını anlıyor. Bu vehim, insanda öyle bir değişiklik vücuda getirir ki asıl dikkati celbeden işte bu tegayyürdür.

Ben de herkes benim halimi anlıyacak, rezil olacağım sanıyordum. A - ğır ağır evden çıktım. Fakat oradan uzaklaşmak kabil değildi. Her adımda bir kere dönüyor, eve bakıyor, halim neye varacak diye ağlıyordum.

RAVAİSSON'UN TERBİYEVİ FİKİRLERİ

Prof. J. DUGAS

Sistematik her terbiye nazariye ve mefhumunun esasında bir felsefe vardır. Esasen Aristo'nun lisanınca terbiyevî nazariyeler vazetmek, felsefe yapmak ve terbiyeye ait fikir beyan etmemek, felsefe yapmamaktır. Sarih bir surette demek istiyoruz ki terbiyede şüphecilik; kendisini inkâr eden bir felsefeye değil, yüksek bir ilhamın derin ve seyyâl bir felsefesi üzerine kurulmuş kat'î ve iradî görüşler üzerine müessestir. Bu nevi terbiyenin Fransa ananesinde ardı kesilmemiştir. İşte Bergson, Ravaisson bu kabildendir. Her ikisi de yüksek bir vuzuh içinde, muhtelif tâbirlerle bunu izaha çalışmışlardır.

Denilebilir ki terbiye bir sanattır, ilim değildir. Şüphesiz burada sanat deyişimizden maksud olan şey, ilmin fennî ve tatbikî kısmı olamaz. Tâbiri diğerle terbiye, artistik bir meseledir. İlmî olmaktan ziyade bediîdir. Bu, evvelâ terbiyenin gayesini, saniyen tesir vasıtalarını ortaya kor. Böylece birisi diğerine emreden bu iki tâbiri mantıkan tefrik edebileceğiz. Terbiyenin gayesi tam bir insan teşkil etmektir. Eğer ne kadar yüksek ve asil olursa olsun sadece (Meslek Adamı) mevzuubahs olsaydı ilim, kâfi ve zarurî olacak idi. Fakat intifaî terbiye, asla terbiye değildir. Daha doğrusu, eğer caizse, terbiyenin yalnız bir kısmı olduğunu söylemek lâzımdır. Fakat bu kısım, o kadar cüz'î ve menfî bir unsurdur ki alelekser teşkilâtın bozukluğunu bile intaç eyler, çok inhisarcı olduğu zaman ruhu tahdit bile eder. Hülâsa ilim üzerine müesses olan, hakikî terbiyeden uzaklaşan teknik tedrisat, bizatihi bir terbiye değildir. O, ancak umumî ve hakikî terbiyeye tâbi olmak ile bir terbiye mahiyetini alabilir.

Her şeyden evvel gaye gibi nazarı dikkate alınacak şey, terbiyedir. Terbiye, teknik tedrisatı sevk ve ilham eder. Alelekser zannedildiği gibi fen ve âlet derslerinden müntec değildir. Bu terbiye bir terbiye fikri (İdeé de l'éducation) farzetmek demektir. Teferrüatta bilâmel tahakkuk etmeden evvel heyeti mecmuasile tasavvur edilmek lâzımdır. Filhakika mevcut olan ancak umumî terbiyedir. Terbiye, ferdin bütün melekelerinin birden inkişafıdır. Her meleke kendi mevkiini muhafaza eder ve heyeti mecmuanın ahengini temine çalışır. Bu noktai nazardan terbiye, bir hayat

eseri veyahut canlı bir mevcudun inkişafı kanunudur. (Hayat) ı mevzuubahs eden kimse, herşeyi söylemiştir. Elhasıl terbiye meselesinde mihanikiyet herşey değildir. Daha ziyade bir tehlikedir. Binaenaleyh mantıki, aklî olduğu nisbette ondan şüphe etmek lâzımdır.

Zafer ve muvaffakiyetlerinde bile miyhanikî terbiye bir çirkinlik arzeder. Bundan bizi haberdar eden yalnız bedii nefretimizdir. Farzediniz ki böyle bir terbiye sistemi çok muvaffak olmuştur. Bize öyle geliyor ki bu, hayatın kanunlarına karşı bir suikasttir. Çok kuvvetli itiyadlarına, yarattığı birçok istidatlara, iktisap ettirdiği malûmata.... rağmen miyhanikî terbiye ruhi faaliyeti inkitaa uğratır. Hamlesiz bir ruh ve sadece herşeyi öğrenmiş bir (mektepli) vücuda getirir. Böylece terbiye, maddî hayatın kanunlarına itaat ettiği zaman aksi bir gaye takip etmiş olur. Ne olursa olsun bu suretle terbiyenin gayesi asla tahakkuk etmiyecektir. Eğer tahakkuku isteniyorsa bu ancak hadsî ve tahlilî olan ve hayat gibi gaiyeti ifade eden sanat tarzında vasıtalarla kabil olabilecektir.

Ravaisson diyor ki : — « İrade gayeye müteveccihtir. Tabiat, vasıtalarını tedarik ve telkin eder. Müdrikenin eseri olan ilim eşyadaki *İdéalité* nin umumî muhitini resmeder. Tecrübe esnasında (tabiat) kendi cevherini vermez. İlim yalnız mantıkî ve miyhanikî şeklin vahdetini kaydeder... »

Burada Bergson'un fikirlerinin tohumu görünüyor. Filhakika Ravaisson'un (tabiat) dediği şeye Bergson (Hamlei hayat) demiştir. O da, Ravaisson gibi terbiyenin ilmi tecavüz ettiğini söylüyordu : Çünkü terbiye, miyhinikiyetin kanunları ile mukayyet değildir.

Ravaisson mütalâalarına devam ediyor :

« Zekâ, ameliyatta ne kadar mahir olursa olsun, canlıya temas ettiği andan itibaren meharetsizliği gösterir. Bedenî veya ruhî hayat, mevzuubahs olasa o, bu istimale matuf olmıyan bir âleti kaba ve şiddetli bir surette kullanır. Hıfzıssıhha ve terbiye tarihi buna ait birçok misaller verebilir. Canlıları âtıl gibi düşünmek ve bütün şeniyeti -ne kadar seyyâl olursa olsun- kat'î surette mukarrer, katı şekiller altında mülâhaza etmek inadı o zaman kolayca keşf olunacaktır. » Çünkü zekâ, hayatın tabiî bir anlaşmamazlığı ile seciyelenmiştir.

Terbiye eğer müdrikeyi tecavüz etmezse, müdrikenin dar çerçiveleri içinde tamamen kapanmakla kalırsa o nisbette daha çok ilmî cihaz ile muhat olacak, istatistik ve matematik vetireleri daha çok kullanılacaktır. Halbuki terbiye, ilmin vakıası olmaktan ziyade sanatın vakıasıdır. Claude Bernard tıbbî ameliyatın bir ilham veya ferdî bir haz işi olmıyacağını, fakat mahzı ilmin miyhanikî bir tatbikatı olacağı günü temenni etmiş idi. Böyle bir arzu, terbiye sanatına ait olursa ihtiyatsızlık muhatarasına maruz kalacağız..

Terbiye sanatı asla mahz bir teknik olamaz. O daima bedii mânada sanattır ve sanat kalacaktır. Elhasıl terbiye gaye ve mevzu itibarile sanattır. Hattâ tesir vasıtalarında dahi bu hassayı taşıyor. Terbiye, tesadüfî bir surette âlimler ve sanatkârlar yetiştirir. Fakat esaslı mevzuu insan teşkil etmek, insan yapmaktır. Bu takdirde bizi bu gayeye isâl edecek vasıtanın ilim veyahut sanat olup olmıyacağı meselesi çıkar.

Aşikârdır ki sanat, terbiyeye ilimden daha ziyade müsaitdir. Çünkü terbiye, evvelâ bütün insana, saniyen hususî surette insanda ilk uyanan melekelere hitap eder. Ravaisson diyor ki : « Muhayyele, fertde ve bütün milletlerde aklî, zihnî tekâmül halinde nazarı dikkate alınır. Terbiyede bu ahenge hürmet lâzımdır. » Şu halde şiir ve sanata terbiyede esaslı bir mevki verilmelidir. O zaman çalışmak için alâka meselesi halledilmiş olur. Zira sanata karşı alâka tabiidir. « Öğretilecek şeyde alâka peyda etmek, terbiyenin en büyük sırrı ise, terbiyenin esası, eşyayı çocuğa bedii çizgiler altından göstermek olacaktır . . . . »

Fakat cemiyetlerin ilk muhtaç olduğu şey, ilim değil midir ? Hayatta yeri olan keza ilim değil midir ? Bilhassa halk terbiyesinde böyle mi olmalıdır ? Halk terbiyesi esasen sanata yabancı kalan bir terbiye değil midir ?.. Yahut iki nevi terbiye sistemimiz olacak, biri kütleye, diğeri güzide zümreye ait bulunacak, diğer bir tâbirle biri amelî, diğeri hissî, biri ilmî, diğeri bedii maniyette görünecektir.

Eğer terbiyenin umumî olması, umuma tevcih etmediği zaman terbiyevî mahiyetini kaybetmesi doğru ise içtimaî ve demokratik görüşlerden olduğu kadar terbiyevî noktadan da böyle bir tefrika cidden müsademeli birşey olacaktır. Fakat hakikatte sanat, umumî terbiyeye olduğu kadar amelî terbiyeye de uygundur. Amelî olması ilimden daha az değildir. Resimde bunun birçok misalleri var. Ravaisson diyor ki : « Hayatın her sahasında olduğu gibi bütün hizmetlerde de işe yarayan Leonar de Vinçi'nin (Gözün hükmü selimi - Le bon jugement de loei) dediği şeydir. Resim havaî birşey değildir, umumî faydadır ». Ravaisson ilâve ediyor : « Rüyetin ve gözün harsı olan resim, güzel şeylerin zevkini yaratacak ve insana bir gıda temin edecektir. Böylece bedii terbiye, terbiyenin mevzuu hâsı olan fikir ve kalbin harsına yarayacak ve el işlerinde yardımı dokunacaktır. Bedii, terbiye, sanaat işlerinin terakkisine yardım eder, onları sevdirir. Görmesini bilen herkes için her yerde bulunan güzelliğin çizgilerini buldurur. Sanatın terbiye vasıtası olarak haiz olduğu bu büyük ve yüksek kıymetin orijinalitesini göstermek için hususî bir sanatı ve meselâ resmi düşünelim. Resmin iki mevzuu var : Şekiller, menazir. Şekillerin mütalâa ve tetkiki ilmi ortadan çıkarır. Birbirlerile olan tezadı anlamak için hendese ile resmin mukayesesinden daha iyi bir vasıta yoktur. İstidlâl, hendesî şekillere

tatbik olunur. Hads ise, ani bir nazarla canlı şekilleri yakalar. İlim tahlili, sanat terkibidir. İlim yalnız büyüklüğü ile mütenasip olarak şekilleri, sanat güzelliğini elde eder. Bu ise tenasübde değil, harekettedir. Sanat, limin fevkindedir ve ilme tatbik olunur. Onun kanunlarını müşahede eder, daha uzaklara ve derinlere gider, şeniyete daha iyi nüfuz eder, insanın esasını daha iyi kavrar. Sanat, çok felsefidir. Kendi kendisi için kâfidir, ruha azamî tatmin verir. Sanatta kendimizi bulabilir, onu gaye olarak düşünebiliriz. » Bununla beraber ilmin kıymetini tenzil etmek, sanat önünde onun inhinasını kabul eylemek hiçbir zaman mevzuubahs olamaz. Mesele, ilimden ve sanattan hangisinin suallerimize daha iyi cevap verdiğidir. Bugün terbiyede, ilme daha ziyade mevki veriliyor, sanat daha ziyade ilmî surette ve ilmin usullarile öğreniliyor. Eğer terbiye maddesile değil ruhile, verdiği itiyadlarla değil kazandırdığı marifetlerle mevzuubahs ise tâbi olunacak usul hiç şüphesiz ancak ve ancak sanattır. Terbiyenin mevzuu aslisi, insan ruhunun temayüllerine en muvafık, en tabiî bir usul olan bediî usul ile elde edilmelidir. Hattâ ilim bile... Bu terbiye, kelimenin en geniş mânasile bediîdir. Tedrisatın heyeti mecmuası içinde insanı en çok tatmin eden, onun ihtiyaçlarına en iyi cevap veren ancak budur. İlimden birşey feda etmiyerek, onu terbiyenin esası olarak nazarı dikkte almaktan vaz geçmiyerek terbiyeye diğer bir mevzu verilmelidir. Bu, sanattır. Bir mânada ilimden ziyade felsefî olan, Ravaisson'un felsefesini bildiren bir felsefe: Estetizm. Bizzat terbiyenin son gayesi olan ve sanat ile ilmin kendisine itba etmesi lâzımgelen bu felsefe, nedir ? Bunu ifade, müşküldür. Vuzuh ile tarif edememekle beraber onu sezmeğe çalışabiliriz. Bu felsefe, ne materyalizm ve ne de idealizmdir. Merkez olarak şuuru kabul eden bir felsefe mezhebidir. Bu şuur, madde ile ruhun itilâf eylediği bir ruhî faaliyettir. Bu şuur (Vücut - Êtra) un sinesindedir. (Tabiat) ı doğrudan doğruya kavrar. Esasen o, her ne kadar bizden hariç ve bize yabancı ise de yine bizim (tefekkür) müzden « fikirlerimizin Fikri ve akıllarımızın aklı olan (Allah - Dieu) ı doğrudan doğruya bilir. Bu tabiat, bizden ziyade bizdedir. »

Terbiyenin mevzuu, bir (Ruh - L'âme) teşkil etmektir. Bu ruh, az çok şahsiyetlere benzeyen eşyada mevcuttur. Kendisini Allahta görür, her şeyi Allahta müşahede eyler.

İşte Ravaisson'un terbiye sisteminin müncer olduğu terbiye felsefesi budur. Herhalde şu muhakkak ki bir cereyan olarak felsefeye malik olmıyan bir terbiye, başka bir tâbir ile hissin ve fikrin yegâne menbaı olan ruha istinad etmiyen bir terbiye nâtamamdır. Makalemizin baş tarafında dedik ki Ravaisson'un terbiyesi şüpheci bir sistemdir. Çünkü nihayetinde terbiyenin bir ilim olmadığını söylüyor. Fakat Ravaisson'un hakiki düşüncesi, ilmî olan ve ilmî surette bulunan terbiyenin, müesses bulunan terbiyenin

bütün bir terbiye olamıyacağı merkezindedir. Ravaisson'un bu fikirleri tahripkâr görünebilir. Terbiyenin bir sanat olduğu dâvasını gütmek, onun bir ilim olmadığını ve ilmin mevzuu olmadığını göstermektedir. Şu halde terbiye vehmî ve hayâlî birşey olacaktır. Çünkü ilmî surette müesses olamıyacak, eğer müesses olursa nâtamam bulunacaktır. Fakat dikkat ederseniz görülür ki asıl reddedilen şey tecrübecilik (Ampirizm) değil, akılcılık (rasyonalizm) dir.

Maahaza belki terbiyede mürebbilerin Ravaisson'a intisap eylemelerinin temenniye şayan olmıyacağı düşünülür. Çünkü hem bizzat kendilerine, hem de cehidlerine ait imanlardan birşey kaybedeceklerdir. Bununla beraber itimad edelim ki hakikî terbiyenin, en ilmî formüllerde ve en mütekâmil tekniklerde olmadığını bilmek de faydalı, hayırlı bir şeydir. Nasıl ki âdalet tamamen kanunnamelerin satırlarından ibaret değildir. En iyi terbiye de, tariflerden uzak kalan, ilmin hududunu aşan, samimî ve şahsî hayatın menabiinden fışkıran terbiyedir. O tarzdaki uzak bir mefkûre gibi düşünülmüş olan terbiye imanı, bir mânada terbiye ilminin fevkindedir. Aynı zamanda bu terbiyevî hads ve iman, hiçbir şey inkâr etmiyor, ilmî terbiyenin aleyhine yürümüyor, bilâkis onun üzerine istinad ediyor ve ona münzam oluyor, onu itmama çalışıyor.

İşte Ravaisson'un hakikî terbiyesine ait netice.. Fena anlaşılmadıkça tamamen doğru ve hattâ ilmî addedilebilir. Çünkü nihayet bu terbiye, ruhî terbiyenin, kuru tedrisat fevkinde olmasından ibaret olan yegâne, derin hakikatı ortaya atmaktadır.

Fransızcadan çeviren : Z. F.

XVII İNCİ ASIR HALK ŞAİRLERİNDEN BUDALA HAKKINDA NOTLAR

NACİ KUM ATABEYLİ

Değerli araştırıcılarımızdan Bay Ahmed Koçak'ın elindeki yazma cönkten istinsah edilen, Hasan Dede'nin ve onunla ilğili bektaşi şairlerinden bir kaçının manzumeleri arasında *Budala* adlı birisinin sözlerini incelemeği gerekli buldum. Burada onun dört parça şiirini neşrederek, dikkate değer noktalar üzerinde duracağız :

I

Seksen bir er ile iskân olunca
*Kad-oğlu*yla [1] Yusuf paşa [2] gelince
Yalan dünya benim dedi Beğdili
Taylı Mamalıyı [3] vurdu Beğdili

Sulu Karayük-de [4] belli yurtları
Çöle düştü Beğdili'nin kurtları
Aldı beni sağlarının dertleri
Irak Çöllerinin kurdu Beğdili

Duran Beyim [5] hob cıdalar atardı
Mızrak ucu ile alır satardı
Gündüz Beyim [6] bir orduya yeterdi
Irak Çöllerinin kurdu Beğdili

Çukurcuk [7] dan gelir kuğunun sesi
Hasan Dedem Sultan Denek bekçisi
Gitmeyor göynümden efkârı yası
Irak Çöllerinin kurdu Beğdili

Der *Budalam* ya nic-olur halimiz
Şimdengerü Irak Çölü yurdumuz
Perâkende perişandır ilimiz
Irak Çöllerinin kurdu Beğdili

II

Akça kuğum sen mi geldin göllere
Avcının dilinde güllerin namı
Ârif ol kendini bildirmeyi gör
Sakın ol tellerin yoldurmayı gör

Sinemin başını yareli gördün
Eşinden m-ayrıldın ya nerden geldin
Bir dost yareledi bir de sen vurdun
Derdini dertliye bildirmeyi gör

---

[4] Sulu Kara Hüyük : Hacı Bektaş'ın bulunduğu yerdir,ki Selçuklular zamanında «Yuntlar Pınarı» adıyla meşhurdu ve kısrak sürülerinin yayılmasına yarar bir yerdi.

[5] Duran Bey : Beğdili oymağı beylerinden olacak.

[6[Keskin ilçesinin Kırıkkale kamununa bağlı *Hasan Dede* köyünde metfun olan *Hasan Dede*'nin türbesindeki kitabede: "*Gündeşli aşiretinden Gündüz beyin hizmetidir*, diye yazılı olmasına göre, bu zatın, metinde bahsedilecek olan *Gündeşli* oymağının beyi olduğu anlaşılıyor.

[7] Çukurcuk: Hasan Dede köyü civarında bir mevki.

Derdin var ise de bilene bildir
•Kızıl Irmak dosta bir doğru yoldur

İptida Muhammed Dede [8] yi böyle
Bildir ahvâlini hâlini söyle

Der *Budalam* böyle imiş yazılar
Aşık olan maşukunu arzular

Güle hâr düşürmek bir müşkül haldir
Karış ummanlara gel durmayı gör

İn Koyun Baba [9] yı ziyaret eyle
Gerçeğin nefesin öldürmeyi gör

Sinesinde yaras-olan sızılar
Terk edip âdeti kaldırmayi gör

III

Şol Denek Dağı'nın baharı yazı
Ne yaman ağlattın şu Edna [10] bizi

Konıcağın yerde ekin bitirsin
Akça kuğum sen de akıl yüküsün

Edna Beyim kimler konsun yurduna
Hasan Dadem yardım eyle derdime

Budalam da bu fermanı yazınca
Ayrılığı dersen agıdan anca

Ötüşüp geliyor turnası kazı
Biz-ağladır kendi güler şen kuğu

Gideceğin belin karı sökülsün
Irakk'aya [11] giden beyler vardı mı

Dayanılmaz ateşine virdine
Irakka'ya giden beyler vardı mı

Gayip erenleri atıyor kanca
Ayrılığa dayanamam ben kuğu

IV

Gaziler Hasan Dedemin
Meleşir gelir kuzusu

Aşağı ovada bağı
Söyke [12] sinde Denek Dağı

Kevserinden suyun içer
Kurbın kesip ekmek saçar

Abdalının dervişinin
Konusunun komşusunun

Tâlip olan eğik bekler
Hüseyn'im der bu emekler

Meydanı döşeli m-ola
Koyunu koşalı m-ola

Elinde sancağı tuğu
Mor menevşeli mi-ola

Odasına konan göçer
Göynü çar köşeli m-ola

Gitmez coşu cümbüşünün
Beyleri paşalı m-ola

Eşikte Hak vardır haklar
Varır Hakka ulaşır m-ola

Kırıkkale kamununa bağlı Hasan Dede köyünde Mimar Sinan câmi - sine bitişik türbesi bulunan Hasan Dede [13], menkibeleri etrafında yazı-

[8] Mehmet Dede: Hasan Dedenin musahibidir; İskilip'te, Kızıl Irmak kenarında kendi adile anılan mevkide makamı varmış. Rivayete göre: Hasan Dede Kızıl Irmak vasıtasile ona karpuz gönderir, Mehmed Dede de Kızıl Irmaktan başı yukarı Hasan dedeye üzüm yollarmış.

[9] Koyun Baba: Ankara'nın (Kalecik) ilçesinin (Hasayazı) kamununun (Koyun Baba köyünde yatırmış.

[10] Edna Bey: Beydili oymağı beyi, metinde geçti.

[11] Rakka: Şimali Suriye'de, Halep mıntakasında, Fırat nehri kenarındadır.

[12] Söyke: Sırt, Arka.

[13] Bakınız: Prof. Fuad Köprülü; Türk Yurdu C. 4, Sayı 19 ve Sadeddin Nüzhet Ergun; *Bektaşi şairleri*, sahife 17-19.

lan manzumelerin üçü. *Budala*'nın mahlâsını taşıyor. Bu şair hakkında Bay Sadettin Nüzhet Ergun, Bektaşi Şairleri kitabının 205-207 sahifelerinde, tercemeihâl zikretmiyerek yalnız onun adı altında birkaç parça manzumesini veriyor. Fakat biz, yukarıki eserlerinde geçen isimlerin delâletile şairin Selim III. (1776) sıralarında yaşadığını tesbit ediyoruz. Birinci manzumedeki adı geçen Yusuf Paşa [metin I. No. 2], Koca Yusuf Paşa olacaktır. Kadı Oğlu ise, [metin I. No. I]. Konya'da (Nizamı Cedid) teşkilâtını yapan zattır. Diğer haşiye numaralarile gösterilen isim ve vak'aları da Hasan Dede Köylü Bay Abdullah Temirhan'ın ağzından yazdığım aşağıki menkibeden öğrenmiş olacağız :

« Hacı Bektaş Veli, Rum diyarına ayak basıyor. O zaman yanındaki yoldaşları Hacı Bektaş'a soruyorlar :

— Sizden sonra daha irşat edici gelecek mi ?

— Evet gelecek.

— Geleceğine ne işaret verirsiniz ?

— Akpınar'dan Kızılalma akacak; o zaman Erenler Körpesi gelecek -Hasan Dede'ye bu ünvan da veriliyor- bu da onun kılıcıdır, diyerek tahta bir kılıcı gösteriyor.

900 le 1000 tarihi arasında Balum Sultan'ın postnişinliği zamanında, dergâhtaki Akpınar'dan Kızılalma akıyor; « Haci Bektaş Veli'nin lûtfü ile son geldi » deniyor. Hasan Dede -Erenler Körpesi- Dergâhı civarına sekiz kişi ile konup otururken, Balum dergâhına mihman konukluyorlar. Oradaki hizmetleri görüldükten sonra Anavarza, eski adıyla maruf şimdiki Ceyhan kazası, kendisine işaret ediliyor. « git, senin nasibin oradadır » diyorlar. Orada Türkmenden dört aşiret kendisine tabi oluyorlar: Beğdili, Gündeşli, İlbeğli, Kuyumcu, Kuyumcu aşiretinin bir isimi de Göçebe Taifesi imiş; bunlar: Viyana seferinde Hasan Dede ile birlikte bulunuyorlarmış ve padişah Mehmed IV (1094 H.)- huzurunda bu aşirat ikrar veriyor ki: « Bizim evlâtlarımızın evlâtları bu Hasan Dede evlâdına bağlı kalacak ve bizi bu zat uyandırıp nur verdiği için bunun türbesi bizim kâbemiz olacak; şayet evlâtlarımız boyun eğmiyecek olursa, padişah vasıtasile itaat ettirecek „ diye ferman yazdırmışlar. Bunlar gelgit Hasan Dede'ye hizmetlerini yapadurmuşlardır. Türbedeki yazıda : « Gündeşli aşiretinden Gündüz Beyin hizmetidir » sözleri vardır. Bu aşiretlerin bir kısmı Adana tarafında, Kuyumcu taifesi Çorum'da; Gündeşliler Yozgat'ın Pamucak mevkil civarındadır. Beğdili aşiretini Denek Dağ'ında Hasan Dede maiyetine alıp bunlar 1150-1200 sıralarında Mamalı aşireti ile komşu olup Denek Dağı'nda avlanırken Mamalı Beği [metin I. No. 3], Beğdilili Edna Bey'in çadırına iniyor; aşiret usulu Edna Bey'in bacısı bundan kaçmıyor, yavuz hizmetler ediyor; fakat Mamalı, kadına kötü fikir besliyor, Edna Bey'i ailesile beraber kendi konağına dâvet ediyor: edince : « Harem hareme »

diyor, kadını Edna Bey'in yanından ayırıyor; gece olunca kadına kötü iş yapmaya sülûk ediyor; kadıncağız Edna Bey'in yanına kaçıyor ve uyuyan kocasını tekme ile uyandırıyor : « Kalk, buraya bunun için mi geldik ? Kalk, burada duracağımız kalmadı .... » diyor, yola çıkınca, Edna Bey karısına ısrarla işin aslını anlattırıyor, kadın kılıcı Edna Bey'in eline veriyor : « Beni öldür gayri, ben mundar oldum .... » diyor. O halde, Edna Bey'in aşireti yanına geliyor ve Denek'e getiriyorlar. Hasan Dede dergâhında Budala Hüseyin Şeyh, her ne kadar tesellii hatır ettise de aşiretin kızğınlığının önünü alamıyor, oradan göç ediyorlar; Mucur yakınında Boz Hüyük mevkiinde aile ağırlıklarını koyuyor, geri geliyor, Mamalı ile harbe tutuşuyorlar, Mamalı'yı alt ediyorlar, ama padişahtan habersiz Mamalıya, Beğdili hücum ettiğinden ötürü Rakka'ya sürgün ettiriliyorlar. Bunlar elân Amuk Ovası, Halep, Ayıntap taraflarında dağınık olarak bulunurlar.

Kuyumculara gelince: Çapanoğlu'nun derebeyliğinde Haleb'e yol vermiyorlar; Kuyumcuları yola getirmek için Çapanoğlu tetbirini düşünüyor : "Bunlar Keskin'de Hasan Dede uşağına tâbidir, bunları, onlar yola getirirler ve harb etmeden teslim alırlar » diyor. Hasan Dede'nin büyüklerinden Ahmed Şeyh namında birisi, her ne kadar: « Gelin, teslim olun. » dedise de muvaffak olamıyor ve Çapanoğlu, Ahmed Şeyh'i idam etmek üzere çağırıyor, bu hâle vakıf olan Şeyh'in kölesi Rıdvan : " Senin yerine ben gideyim, ne hâl olursa bana olsun.» diyor; derakap varır varmaz Çapanoğlu, Rıdvanı Ahmed Şeyh sanarak, idam ediyor. Ahmed Şeyh'in sağ olduğu sonradan anlaşılınca, zaten Çapanoğlu yaptığına nâdim olmuş olacak ki, Şeyh ile barışıyor. Yozgat ile Alaca arasında Kuyumcu Öreni adlı bir yer vardır; orada iki sene bu aşiret kalıyor, sonra Çorum ile Kartal Urlu Dağ mevkiinde Almaslı aşiretinin olduğu mevkilere bunları yerleştiriyorlar [14]. »

Bay Abdullah'ın, atadan dededen naklen bize söylediğinden başka, şair Budala'nın Beğdili oymağından ve Mamalılarla aşiret münazaasında

[14] Bu aşiret şu köylerdedir: Sapa Köy, Seyfe, Karabayır, Yeni Hamdi, Eski Hamdi, Sorsavaş, Sarımbey, Çayhatap, Yenice, Sarvan. Bunlar hep Hasan Dede uşaklarına bağlıdırlar.

[15] Yunan mitolojisinde, mabud Apollon'un mukaddes kuşu ve ışık timsali olarak gösterilen kuğu hakkında şu kayıtlar da vardı: "Apollon'un Delüs Adasın'da doğduğu gün 7 kuğu Delüs Adası'nın çevresinde uçuşuyor ve Apollon'un doğumunu kutluluyorlar. Bir defa da Apollon, kuğuların çektiği bir araba üzerinde Delfi'ye giriyor. Rivayete göre -Greklerce- dünyanın göbeği Delfi imiş; Mabudü Âzam Jüpiter, dünyanın göbeğini bulmak için dünyanın iki ucundan iki kuğu bırakmış ve onlar da Delfi'de birleşmişlerdir.., Büyük Larus'ta (Cygne: Kuğu) hakkındaki maddede: Üslûplarının vuzuh ve ulviyyetile iştihar etmiş olan edebî şahsiyetlere bu sıfatın verildiği zikrediliyor.

aralarını bulmak istiyen: Budala Hüseyin Şeyh oluduğunu da öğreniyor ve IV üncü manzumenin de Budala'ya ait olduğunu anlıyoruz. Bu manzume Dede Korkut tarzı ve eski ozanlar ağzı bir çeşni lezzetile ruhumuza sini-yor. Mamalılar hakkında yaptığımız araştırmada da bunların Ankara civa-rında Bey Obası mevkiinde oturanlar olduğunu ve Kenan Bey Obası'nın da Mamalı olduğunu öğrendik.

Manzumelerde geçen: Akça Kuğu, Şen Kuğu, iki oymak mücadelesin-de Rakka'dan Denek Dağı'na haber ulaştıran mukaddes bir timsâldir [15].

Bizim hak şiirlerimizde de pek sık sık geçen (Turna, Kaz, Kuğu) isim-lerinin delâleti, mefhumlarda -bu kuşların, yazın yayla ve kışın sahil iklim-lere geçmesi itibarile- habercilik, müjdecilik vasıflarının mündemiç oldu-ğunu göstermektedir.

(Altın Oluk) adlı ayrıca neşredeceğimiz bir halk masalında, kuğu, bir padişah kızını mesud eden evliyanın timsali olarak gösteriliyor.

KÖROĞLU HAKKINDA NOTLAR

Ş. MURAT ELÇİN

II

— Başı geçen sayıda —

Köroğu bir su kenarına gelince kıza : ben burada onlarla görüşmeden gidersem doğru olmaz dedi. Kıza kahve pişirmesi için çalı toplamasını söyledi. Ellerine dikenler battı. Köroğlu bir çamı tutup kökünden çıkardı. Ateş yaktılar. Kahve pişerken kız : bunun askeri çok. Ya bani bırak, ya gidelim. Asker gelirse hem benim hem senin kafanı keser. Köroğlu: Sen kahveyi pişir, ben onlara cevab veririm, korkma sen. Asker yetişti. Köroğlu atına bindi. Askere karşı gidip şu türküyü söyledi:

Gırat bilür doğru yolunu
Soldurmadan alnındaki halını (perçemi)
Çok yemişem mal yemezin malını
Güzellerde arzımanım (meregım) galmadı

Ata binende meydan benümdür
Haykıranda dağlar benümdür
Gargu mızraknan gaburga sökmek
Garga değneğinin kârı değildir

O kadar kılıç vurdu ki Hasan Paşaya haber götürecek kimse kalmadı. Kendisi de ufak bir yara almıştı. Kız kalkıp yaralarını sardığı zaman bunun askeri daha var mı dedi. Tekrar asker önlerine gelmeğe başladı. O civarda Köroğlu'nun bir *(Okkaya)* sı vardı. Kayanın yüksekliği iki minare kadardı. Başı bütün ormandı. Köroğlu'nun adamlarından başka hiç kimse oraya çıkamazdı. Kızı alup Okkaya'ya çıktı. Asker şaşırdı. Herif göklerin yarısına çıkmış. Hasan Paşaya haber gönderdiler. Çevirtin etrafnı, rüzgâr yiyecek değil ya ? Dedi. Aşağı inince tutarsınız. Gece oldu. Ayvaz Çamlıbel'de uykuda iken bir karınca sardı. Uyanıp Reyhan Arab'ı çağırdı. Ve üç yüz altmış kişi hazırlanmalı, Köroğlu muhasaradadır dedi. Üçyüz altmış kişi geldiler. Köse emmi, " Köroğlu'nun nerede olduğunu bilmiyoruz. Reyhan Arab'ı gönderelim, iki saata kadar bize haber getirsin „ dedi. Ayvaz emretti. Reyhan Arab, Silistire yolunu tuttu. Okkaya'sının başında Köroğlu bir ateş yakmıştı. Derhal Köroğlu

olduğunu anladı. Aşağıda küçük ateşler vardı. Bunların askerlerin ateşi olduğunu anladı. Atını sapa bir yere bağladı. Köroğlu'na gitti, görüştüler. Köroğlu emretti. Keleşlerime selâm edin. Yarın sabah bu askerin etrafını bağlasın, bunlara bir kılıç çalarlar. Bizi alıp Çamlıbel'e gidersiniz. Arab arkadaşları getirmeden se ikimiz bunların hesabını görürüz dedi. Köroğlu ben biraz yaralıyım. Sana belki faydam olmaz, uşakları getir dedi. Arab haber vermeğe gitti. Ayvaz 360 kişile Okkaya'sına geldi. Muhurebede Hasan Paşaya haber verecek adam kalmadı. Köroğlu ile kızı Çamlıbel'e getirdiler. Keleşler elini öptüler. Ayvaz'a elini vermedi. Köse emmi yaşca hepsinden büyüktü. Ayvaz'ın kabahati ne, niye elini vermiyorsun dedi. Onun kabahati çoktur. O bana biraz türkü çağırmıştı. Şimdi ben de çağırayım da belki barışırız :

Oy eller oy eller
Yanagında çifte güller
Ayvaz sana bi güzel getirdim

Ocakta yakarlar yağı
Hasan Paşaya vurdum dağı
Hasan Paşanın bir tek yarı
Sana bir güzel getirdim

Silistire önü dağdır
Yüreğim hep bütün yağdır
Ayvaz badeler doldur
Sana bir güzel getirdim

Sonra Ayvazla Köroğlu barıştı. Üç dört ay kız Köroğlu'nun yanında kaldı. Bir gün askerini topladı. Arkadaşlar. : iyiliğe kötülük yapmak kötü kişinin kârıdır, kötülüğe iyilik yapmak merd kişinin kârıdır. Ben Hasan Paşanın nişanlısını getireli üç dört ay oluyor, yüzüne bakmadım. Kızmı dır, Peri midir ? Ne olduğunu bilmiyorum. Eğer razi olursanız Hasan Paşaya kılıç vurmıyacağım. Çünkü Hasan Paşaya çok ziyan ettik. Hasan Paşayla barışıp nişanlısını vereceğim. Keleşler : sen ne yaparsan razıyız dediler. Hasan Paşayı davet etti. Nişanlısını verdi. Kendi elile düğününü yaptı. «Onlar yiyip içti, muradına geçti, cümlesi de muradına geçsin dedi. Ustamızın adı hızır, elimizden gelen budur.

Köroğlun'un Bolubeyl ile çarpışması

Yirmi-otuz yıl çobanlık eden ihtiyar bir köylü, çocukları 14-15 yaşına gelince öldü. Çocukları babalarının yerine on beş sene çobanlık ettiler. Birgün dağda bir derviş bunları gördü. Ejderha gibi kıyafetleri vardı. Malın kimin olduğunu sordu onlar da köylünündür. Mal bizim olsa çobanlık eder miyiz. Derviş : sizin babayiğitliğinize yazık, bu dağ-

larda ömrünüzü telef edeceğinize bir şehre gidip bir zanaat öğrenseniz ve bu zahmeti çekmeseniz olmaz mı ? Çobanlar : biz babamızdan bu çobanlığı belledik. Şehre gidip zanaat sahibi olamayız. Derviş öyle ise madem ki dağlarda vakit geçirmek istiyorsunuz ben sizi bir yere göndereyim, oraya asker olun. O yer neresi dediler. Derviş : Çamlıbel'de Köroğlu adında bir eşkiya vardır. Ona dağların beyi derler. Gidersiniz. Size at verir silâh verir, dağlarda yaşarsınız. Çobanlar : bizi kabul etmezse ne yapalım dediler. Derviş : ben yine bu dağ başındayım, gelin beni bulun. Bir de ne görsünler. Derviş önlerinden yok oldu.

Hemen köyün malını teslim ettiler ve analarına vaziyeti anlattılar. Oradan Çamlıbel'e geldiler. Köroğlu'na çıktılar. Keyfiyeti anlattılar. Köroğlu baktı ki ejderha gibi delikanlılar. Onları oturttu. (Köroğlu içki içirmeden yanına asker almazdı.) Bu adamlar içki nedir bilmiyorlardı. Ayvaz'a emir verdi : oğlum, bu misafirler yoldan geldi, şunlara bir su ver dedi. Ayvaz bunlara birer bardak içki verdi. Herifler bu nasıl su diye hayret ettiler ve kendi kendilerine bu adamlar hep bundan mı içiyorlar. Bir bardağını içen aklını kaybederdi. Köroğlu baktı ki aldırdıkları yok. Bir daha verdirdi. Kımıldamıyorlardı bile. Bunlar bize yarar deyip Ayvaz'a, Reyhan Arab'a götürmesini emretti. Köroğlu adlarını sordu. Birisi adım : Karkatlamaz (Karıkatlamaz) öteki : Abulabut dedi. Bir gün Köroğlu'nun sazının teli koptu. Ayvaz'a emir verdi. Abulabut ile Karkatlamaz'ı alarak Bolu Beyinin Turna düzüne gidip Turna kıracaksınız. Çünkü onun kirişinden (bağırsak) saza tel yapacağım (eskiden ibrişim yoktu). Ayvaz Bolu beyinin Turna düzüne geldi. Çadır kurdu. O kadar kırdı ki, hesabını bir Allah bilir. Ahali bu vaziyeti görünce Bolu beyine haber verdiler. Bolu beyi yirmi tabur asker sevketti. Köroğlu'nun buraya gelişine hayret etti. Sıcaktan ve yorgunluktan Ayvaz ve arkadaşları uyuyup kalmışlar. Asker çadırı muhasara ve uyuyan delikanlıları tuttular. Bolu beyi'ne düşmanın Köroğlu'nu tuttuk diye haber gönderdiler. (Ayvaz'ı Köroğlu sanmışlar). Bolu beyi dar ağaçları dikilsin diye emretti. Bunları dar ağaçlarına getirdiler. Vezir vüzera : diriyi öldürmek kolaydır, ölüyü diriltmek zor. Bunları istediğimiz zaman öldürebiliriz. Eğer bunları bir arayan olur ve cevab veremezsen fena olur dediler. Bir ay kadar yanlarında kalmalarını münasib gördüler. Bolu'da geçimi Köroğlu'ndan olan bir ihtiyar vardı. Ahali Köroğlu'ndan korktuğu için ses çıkaramazdı. Köroğlu'nun tutulduğunu duyunca ihtiyar'a fena sözler söylediler. İhtiyar atına bindi, Çamlıbel'e gitti. Köroğlu'nu gördü. «Uşakları Turna teline göndermişsin. Asacaklar. Gel kurtar» dedi. İhtiyara bir avuç lira verdi ve sana birkaç türkü söyliyeyim git Bolu

beyin'e söyle. Beni indirmeden uşakları bıraksın dedi :

Ayvaz'ı gönderdim kendu düzüne
Sürmeler çekeyim alâ gözüne
Beyler çok bakmasın Ayvaz'ın yüzüne
Göndersin Ayvazı göresim geldi

İhtiyar : ben bunu söyliyemem. Gel kurtar dedi. Köroğlu bir tane kaldı şunu da söyliyeyim :

Ayvaz'ı gönderdim durna teline
Geldi düştü Bolubeyin eline
Beni indürmesin gendi yanuna
Göndersin Ayvazı göresim geldi

Reyhan Arab kapıdan girdi. Kılıç çekti. Köroğlu'na hücm etti. Ve «be adam oraya varana kadar uşakları asarlar. Haydi bin atına gidelim» dedi. Köroğlu arkadaşlarından beş saat önce yola çıktı. Bolu beyinin Turna düzüne geldi. Çadırını gördü. Atını Bolu'ya çevirdi. Baktı. Bir çiftçi öküzleri döve döve koşarak şehre gidiyor. Köroğlu niye hayvanları dövüyorsun deyince çiftçi kızdı ve sana ne dedi. Köroğlu kızarak öküzlerin önünü kesti ve niçin dövdüğünü söylemezse yol vermiyeceğini söyledi. O da : söylersem geç kalırım dedi. Nihayet söyledi. Bizim Bolu beyinin Turnalarını kıran Köroğlu'nun asılmasını seyretmiye gidiyorum. Köroğlu : canım, bu Köroğlu baba yiğit adammış. Adam, baba yiğit'in asılmasını seyreder miya ? Çiftçi : vaktinde bana çok para verdi ama, eşkiya değil mi, anasını..

Köroğlu kılıçı çekip boynunu vurdu ve şu türküyü söyledi :

Canım gırat, gözüm gırat
Sana binen alır murat
Her yanında çifte ganat
Gelür bor ay bor ay
Buna kılıç kal an derler
Keser parlay parlay
Al gövdeden gızıl kanlar
Akar çorlay çorlay

Demirçeoğlu yetişti. Köroğlu'na hücum etti ve " biz seni ileriye gönderdik; onları lâfa tutasın da biz gelip uşakları kurtaralım» dedi. Sonra, ne diye kesdin bu çiftçiyi.

Köroğlu vaziyeti anlatınca münasib gördüler. Bolu kenarına geldiler. Tebdili kıyafet ettiler. Köroğlu sırtına aldı postunu. Eline asâsını, sazını cübbesinin altına, koluna da keşkülünü taktı. Yavaşca şehre girdiler. Ahali toplanmıştı. Ne var diye sorunca : Bu toplanma Köroğlu'nun

asılmasını görmek içindir dediler. Sarayı sordu. Bir köylü gösterdi. Uşaklara : siz burada durun, ben saraya çıkıp uşaklar sağ mı, ölümü bir bakayım dedi. Arkadaşlarına : ben türkü söyliyeceğim, kimin ismini verirsem o gelsin yukarıya. Köroğlu merdivenden çıkarken nöbetçi azarladı. Derviş : " Ben âşıkım, içeri gireceğim. Türkü söyleyip birkaç para kazanacağım» diyor. Beye haber verirler. Bey gelsin der. Bir selâm verdikten sonra arkadaşlarının bağlı olduğunu gördü. (Ayvaz'da babasını gördü. Arkadaşlarına peynirin sahibi geldi, derinin hesabını şimdi görürüz) dedi. Bolu beyi Dervişi yanına aldı. Zanaatını sordu. O da : âşıklık, çok büyük yerler gezerim. Beylere, Paşalara türkü söyleyip çoluğumu çocuğumu bakarım. Zatınız Köroğlu'nu tutmuşsunuz, bir avuç kanı bana da nasip olsun diye geldim. Bolu beyi : Köroğlu sana ne yaptı ki dedi. O da : bundan 10-15 sene evvel âşıklıkla gezerken yolum Çamlıbel'e düştü. Ona on beş sene âşıklık ettim. Sonra beni kovdu. Bu sebebden geliyorum. Bolu beyi : Bu Köroğlu türkü söylermiş, sen onun türkülerinden hiç belledin mi ? Söyleyiverde yüreğine derd olsun. Bunun üzerine şu kıtayı söyler :

Ayvaz'ı gönderdim kendu düzüne
Sürmeler çekeyim alâ gözüne
Beyler çok bakmasın Ayvaz'ın yüzüne
Göndersin Ayvaz'ı göresim geldi

O zaman beyin Paşalarından biri bu ya Köroğlu'dur veya adamıdır. Bu sırada Ayvaz babası tutuldu diye ağlamıya başlar. Bey, Paşalara: kendi türküsünü söylediği için ağlıyor dedi. Sonra her büyük olan Köroğlu olmaz ya. Derviş bir daha aldı :

Ayvaz'ı gönderdim durna teline
Geldi düştü Bolubeyin eline
Beni indürmesin kendi yanuna
Göndersin Ayvaz'ı göresim geldi.

Dervişe bir daha söyletti : Ayvaz'ın ağlamasına dayanamadı :

Ayvaz'ın galpağı deriden
Yüreğim yagı eriden
Köse emi geldi geriden
Aglama Ayvaz aglama

Ayvaz sevindi. Bizi kurtarırlar dedi. Köse emmi yukarı çıktı. Aldı derviş :

Yüksektür Köroğlu'nun dağı
Akıl ermez yaptığı yigit işi
Altmış bin keleşin başı
İreyhan Arap yanımda gerektür

Köşelerde gizlice duran
Fetvalara fetvasın veren

Bir büküşte on beş geyim nal kıran
Demirçe oğlum yanımda gerektür

Kapıcıyı öldürüp içeri girdiler. Köroğlu'na emret dediler. Kendisinin Köroğlu olduğunu haber veren Paşadan maada hepsini kestirdi. O paşaya sen akıllı adammışsın. Herife iki saat türkü söyledik. Kendimizi tanıttıramadık. Seni Bolu Beyinin yerine bey yaptım. Uşakları alup Çamlıbel'e geldi.

Bağdad seferi

Dervişin biri İstanbula para kazanmıya geldi. Yedi sen süründü. On para sahibi olmadı. Anadolu tarafına geçeyim dedi. Geçti. Bir çiftçiye misafir oldu. Halini anlattı. Çiftçi : sizin gibi dervişleri, fakirler sever ve çırak çıkarır bir adama göndereyim seni dedi. Çamlıbel'e gitti. Keleşler yakaladılar. Halini anlattı ve Köroğlu beyi görmek istediğini söyledi. Köroğlu'na çıkardılar. Halini anlattı. Köroğlu peki seni çırak çıkaracağım. Keleşlerine buna bir koğuş verin ve karnını doyurun dedi. Derviş üç ay yedi, yattı. Hiç soran olmadı. Unutulduğunu sanıp bir gün tekrar Köroğlu'na çıktı. Köroğlu seni unutmadım Derviş baba, ama bir kahve pişir bana dedi. Ona üç ay kahvecilik yaptırdı. Köroğlu benimle eğleniyor mu diyerek bir daha çıktı ve neye göndermiyorsun dedi. O da : senin zamanın şimdi geldi. Derviş baba, sana birşey sorayım. Sen çok memleket gezdin. Benim gibi adam gördün mü veya keleşlerim gibi. O da hiç görmediğini fakat bir noksanı olduğunu söyledi. Ayvaz o zaman Köroğlu'na hizmet ediyordu. Köroğlu'na : bu Ayvaz'ın güzelliğinde bir insan daha yoktur sen bunun tellerine Turna civası taksan gece lamba istemez; o kadar ışık verir.

Köroğlu : Bu civa nerede bulunur. Sorunca derviş : Bağdad'da bulunur ve yüzde bir Turnada vardır. Dervişi çırak çıkardı. Ayvaz bu sözü işittiği için babasına daima benim civalarımı getir diye söylenirdi. Köroğlu bıktı bu istemeden. (Bir tarafa asker göndereceği zaman keleş - leri içtima odasına çağırırdı.) Ayvaz'a on tane bade doldurttu. Keleşleri davet etti. (Emmi Köse Kenan) ikinci Köroğluydu. Yaşca hepsinden büyük olduğundan herkes hürmet ederdi. Köroğlu gelip yerine oturdu. Bütün keleşler gelmiş. Demirçeoğlu gelmemişti. Ayvaz'dan sazını iste - di. Keleşlere şunları söyledi :

Var mı canından geçicek
Kefinini herkes kendi biçecek
Badeleri o g lrınan içecek
Bağdad ellerinin gündür günü

Keleşler Köse Emmiye baktılar. O bade içecek mi diye. Başını indirdi. Anladılar ki badeyi içen Bağdad'a gidecek. Köroğlu'nun canı sı-

kıldı. Aldı bir daha :

Demirçe oğlum gelmedi nerede galdı
Bir kılıçta on gala birden de vurdu
Bağdad ellerinin yolunu bildi
Bağdad ellerinin günüdür günü

O zaman kapıdan Demirçeoğlu girdi. Keleşlere : içinizde Köse Emmiden başka erkek yok mu ? Niye Emmi'nin yüzüne bakıyorsunuz. Ağanız emrediyor. Benimle gidecek buyursun bade içmeğe. Badeyi on kişi içti. Bir de Ayvaz kendine doldurmuştu. Onu da o içti. Bir memleket de ben görürüm diye.

Hazırlandılar. Köroğlu'ndan izin istediler. Köse Emmi keleşleri hazır gördü. Köroğlu'na Ruşen Ali derlerdi. Köse : Ruşen gel, uşaklara izin ver, beklemesinler dedi. Köroğlu dışarıya çıkıp (Seyrek Basan) a emretti. Sazını getirtti. Uşaklara :

Binin atlara geri durmayın
Olur olmaz gılıç vurmayın
Merd oğlu merdden geri dönmeyin
Demirçe oğlum Ayvaz sana amanet

Köse Emmi; Ruşen, o bir keleşlere söylemiyorsun da niye Demirçe oğluna söylüyorsun. Köroğlu peki, Emmi, onlara da söyliyeyim :

Takım atların arpasın yemini
Ayvaz elinden içem bir tek meyini
Benim keleşlerim çabuk gelür mü
Keleşlerim Ayvaz size amanet

Keleşler Bağdad'a yollandılar. Biz verelim haberi Bağdad'dan. Bağdad'dan bir gün bu tarafta ihtiyar bir çiftçi beylerin paşaların başını kesen kahraman Köroğlu'na âşık olmuştu. Köroğlu hatrına geldi mi deli gibi olur tarlanın bir başından o bir başına koşardı. Köroğlu'nun askerleri tarlanın kenarından geçiyorlardı. Bu çiftcinin bu halini sormak için çağırdılar. Niye koştuğunu sordular. O da halini arzetti. Keleşler memnun oldu. Kendilerini bildirmeğe mecbur kaldılar. İhtiyar boyunlarına sarıldı. Bağdad'a gideceklerini söylediler. İhtiyardan Bağdad'ın bir günlük kaldığını öğrendiler. Ve dönüşte onu da alacaklarını vaad ettiler. Çiftçi yolu tarif etti. Bağdad'a varınca önünüze bir hisar gelecek. O hisar turnaların bahçesidir dedi. O turnaların kumandanı (Hüseyin Şah), dır. Hüseyin Şah Turnaların yiyeceklerini her sene bekçilere teslim eder. Siz önce kapıcıyı ve Turna bekçilerini tutun ki şehre haber götürmesin. Hisar'a geldiler. Kapıcıları kestiler. Turnaları kırmaya başladılar.

Kırılan turna kırıldı, kırılmıyan da havada kaldı. Hüseyin Şah baktı ki bütün turnalar havaya kalkmış. Vezirlerine bunlar hiç havalana -

mazdı ama ne oldu aceba !. Merak etti iki pehlivanını gönderdi. Hisarda ejderha gibi adamlarla karşılaştılar. Kılıç çekip yürüdüler ve Hüseyin Şahdan korkmuyor musunuz dediler. Demirçeoğlu : siz seslenmeyin, ben cevab evereceğim dedi. Demirçeoğlu onlara : Söylediğiniz lâfları işitmi - yoruz, yakın gel de kulağıma söyle dedi. Onlar yanaşıp söyleyince ku- laklarından tutup kafalarını biribirine vurdu ki çürük kabak gibi dağıl- dı. Birinin serçe gibi boynunu kopardı, birinin suratını yüzdü. Bu suratı yüzüleni serbest bıraktı. Bu gidip Hüseyin Şaha haber verdi.

Askerini hisara gönderdi. Aralarında harb başladı. Pek çok asker te- lef oldu. Gece, Köroğlu'nun arkadaşları içerde ötekiler dışarda kaldı. Gece Demirçeoğlu arkadaşlarına : sıra ile nöbet bekliyeceğiz, Ayvaz ço - cuktur onu kaldırmayın uyur, sonra başımıza iş açar. Bunlar nöbet bek- lerken içlerinden biri Ayvaz'ı da kaldırayım o da nöbet beklesin, çocu- ğu kaldırdı ve bir karaltı görünce kendisini kaldırmasını söyledi. Ayvaz peki diyerek ondan evvel yata kaldı. Hüseyin Şah'ın askerleri bunları uyur görünce bastılar; fakat Demirçeoğlu (Demirci) eyvah.. Dedi. Yap - tığımız işe bak. Köroğlu'na böyle boş gitsem öldürür beni. Kavga et- sem uşakları kurtaramam. Köroğluna gitmekten se ölmek daha iyi diye- rek teslim oldu. Onu Köroğlu sandılar. Şaha haber gitti. Şah derhal asılması için emir verdi ise de vezirlerden biri arayan soran olur diye bir ay mahpus kaldıktan sonra öldürürüz. Hüseyin Şah bir ay sonra her ta- rafa ilân edip asacağını ve seyretmek için halkı davet ediyordu. Biz ve- relim haberi Çamlıbel'den. Köroğlu baktı keleşlerden haber yok.. " On ol- du haber yok, yirmi oldu haber yok. yirmi üç oldu haber yok» keleşlerin tutulduğunu anlıyarak Seyrekbasan'ı çağırıp keleşleri içtimaa davet etti- ler. Keleşler toplandılar. Köroğlu yerine oturdu. İkinci Köroğlu Köse Emmi yerine oturdu. Köroğlu sazını istedi. Şunu söyledi :

Ocakta yakarlar közü
Kulah verin söyledugum sözü
Yollarda galdı Ayvaz'ın gözü
Dutulmuştur keleşlerim eldedir

Keleşler bunun üzerine (Köse Emmi) nin yüzüne baktılar. Köse Emi : senin çocuğunu kim tutabilir. On tane pehlivan yanında, Reyhan Arab İstanbulludur. Bağdad'dan turna civasını aldılar. Reyhan Arab İs - tanbul'a götürmüştür. Orada iyi kuyumcular var. Orada yaptırıp, beş on gün sonra dönerler. Sen hiddetlendin. Milleti ne diye dağa taşa vura- caksın. Köroğlu'nun canı sıkıldı :

Namertler yüksekten atar
Söyledüğü laflar oh gibi batar
Keleşlerim dutulmuş yollara bakar
Dutulmuştur keleşlerim eldedir

Köse Emi kalktı. Keleşleri dağıttı. Seyrekbasan'a : biz Köroğlu'nu kızdırdık. Sana birşey söylerse: Bağdad'a veya İstanbul'a giderse haber ver bana dedi. Seyrekbasan, Köroğlu'nun yanına geldiğinde; aldı Köroğlu :

Karşımda durma hele otur
Seksen batman gürzü getir bana getür
Benüm durulacak günüm değüldür

Seyrekbasan seksen batman gürzünü getirdi. Kılıcını kalkanını aldı. Gürzü koluna taktı. Kırat'ına bindi. Yola düştü Köroğlu. Seyrekbasan, Köseye haber verdi. O da Bağdad'a mı, İstanbul'a mı gidiyor, şu kesdirme yoldan bir inde bak dedi. Seyrekbasan yola indi. Karşıdan Köroğlu geliyordu. Söz söylese döver veya kovardı. Hiçbir şey söylemeden yol ortasında durdu. Köroğlu yanına gelip şu beyitleri söyledi :

El bağlı karşımda durursun
Hançer alıp ciğerlerim vurursun
Köroğlu senin aklın kurusun
Benim durulacak günüm değüldür

Ben bir Köroğluyum bilürem işümü
Ürüyada gördüm onun düşünü
Benim durulacak günüm değüldür

Seyrekbasan'a birşey anlayıp anlamadığını sordu. O da, anlamadım deyince aldı bir daha :

Tarlaya ekerler tohum
Nedür başıma gelen zulum
Bağdad ellerine düştü bu yolum
Benim durulacak günüm değüldür

Köroğlu, Köseye git böyle söyle dedi. Seyrekbasan gitti. Söyledi. Çamlıbel'de bir nöbetçi kalmıyarak Köroğlu'nun peşine düştüler. Bağdad'a bir gün kala tarlasında sağa sola gidip küfür eden ve «uşaklar asılıyor gelip kurtarsana.» diye söylenen bir çiftçi gördüler. Köroğlu yanına çağırdı çiftçiyi. Kiminle konuştuğunu sordu. O da Çamlıbel'de bir Köroğlu var, onunla. Uşakları Turna civasına göndermişti. Hüseyin Şah onları tuttu, asacak. Köroğlu ihtiyara : Erkekmişsin baba, dedi. Arkasından Köse Emmi üçyüz altmış keleşle yetişti. Köroğlu emir verdi. Atından her inen bir kucak ekin yolacak. Böylece ihtiyarın beş dakikada ekinini ortaya yığdılar. Köroğlu ihtiyara : dile dilediğini, işte ben Köroğluyum. İhtiyar eline ayağına kapandı. Beni çoluğum çocuğumla Çamlıbel'e götür, orada yaşıyayım dedi. Dönüşte alacaklarını vaad ederek Bağdad'a gittiler. Hisara girip bütün bekçileri hapsettiler Köroğlu der.

viş kıyafetine girdi. Arkadaşlarına kulağınız Köse Emi de olacak dedi. *Köse Emi, Kizir Mustafa bey* onu yedi adım geriden takip ettiler. Parola şu idi : Köroğlu elini bıyığına atmadan kimse kılıç çekmiyecek ve nara atmıyacak. Köse Emmi'nin sesini duyunca Bağdad'ı halka halinde çevire- ceksiniz. Bağdad'da öyle kılıç sallanacak ki insanı bırak, tilki, ağaç bile göremiyeceğim. Köroğlu Bağdad'a girdi. Kizir Mustafa beyle Köse Emmi onu takip etti. Bir meydana Hüseyin Şahın çadırını kurmuşlar, karşısına da dar ağaçları dikilmiş. Köroğlu dar ağaçlarını görünce canı sıkıldı. Şu beyitleri söyledi :

Bugün Bağda'da gelürem
Dostum düşmanımı bilürem
Dar ağaçları sırada görürem
Ağlamanın günüdür günü

Halk dervişin başına birikti. Şaha haber verdiler ki boyu ahaliden üç metre yukarıda giden bir adam gelmiştir. Şah dervişi istetti. Derviş çadıra girip doğrulunca çadırın yetmiş iki kazığı sökülerek ayağa kalk- tı. Şah oturmasını emretti. Konuştular. Zanaatını sordu. O da : âşıklık- tır (Bolu beyine söylediklerini burada aynen tekrarlar) Hüseyin Şah bade verip Köroğlu'nun türkülerinden söyletti. Aldı Köroğlu :

Hüseyin şahın badesini atmak
Ne hoş olur güzel ilen yatmak
Bağdad ellerinde Şaha çatmak

Vezir şahın kulağına eğilip bunun Köroğlu olduğunu söylerse de Şah : her iri adam Köroğlu mu olur diyerek paşayı başından savdı. Der- viş biraz yemek istedi. Dört kişi zorla bir sini plâv getirdi. Üç dört pen- çede hepsini sildi, süpürdü. Bıyığında bir pirinç tanesi kaldı. Köse Emmi, belki elini bıyığına atar da göremeyiz fikrile gözü daima ondaydı. Şah : bıyığında bir tane kaldığını söyledi. Elini bıyığına götürse Köse Emi vaziyeti bilmeden içeriye girecekti. Bu sebebden vaziyet değişecekti. Şaha : bizim memleketimiz yüksek olur. Bizim memleketimizde Kene olmaz. O zaman Şah vezirine : Biz ne söyledik, bu ne anladı. Bu derviş- ler abdalımsı şeylerdir. Aklına geleni söylerler. Dervişe bir türkü daha söyletti :

Vezirin plâvın yerim
Aklıma ne gelse onu da derim
Darılırsan burdan şimdi giderim
Ağlamanın şimdi günüdür günü

Hüseyin Şah plâva bile türkü söylediğini vezirine söyledi. O : ben, bilmem, bu adam Köroğlu'dur dedi. Şah onun kolayı var. Mahpuslara

haber gönderelim. Sizin Köroğlu beyiniz geldi, kurtaracak, siz hemen çekilir ve vaziyeti görürsünüz. Tabiî onlar biribirlerini gördükleri zaman konuşacaklar. O zaman hepsini birden sallandırırız.

Öyle yaptılar. Demirçeoğlu: bu işte bir it oğlu itlik var. Lâf söylenirse siz karışmayın. Ben cevab vereceğim. Söyliyeni öldürürüm dedi. Vezir Köroğlu'nu götürüp beylerini mahpuslara gösterdi. Demirçeoğlu, Köroğlu'na sövdü. Vezir âşıkı tekrar Şaha getirdi, vaziyetti anlattı. Şah birkaç türkü söyletti :

Geydürün Ayvaz'ın alını
Bağdad ellerinin yekûn malını
Götürmekte bu boynuma borç olsun

Bütün keleşleri yanıma almak
Dolu çişmek gibi her taraf yagmak [3]
Bağdad e'lerine kılıçlar çalmak
Bu boynuma borç olsun

O zaman şah mahpusların dar ağacına getirilmelerini emretti ve dervişe : istediğini öldür dedi. Derviş bunların kollarından tuttu. Demirçe oğlu'nu yatırdı. Ustura getirtip ayaklarını yüzdü. Demirçeoğlu kabahatini bildiği için ses çıkaramazdı. Şah dervişin bu faaliyetinden memnun oldu. Derviş Demirçeoğlu'nu dar ağacının dibine götürün dedi. Derviş ipleri bağlayıp herkesin boğazına taktı. Derviş şaha : bunlar tutuldukları zaman silâhları, atları var mıydı? Eğer var idise getirin karşılarına. Atlarına ve silâhlarına bakarak ölsünler. Herkesin karşısına atını koydular. Derviş o zaman elini bıyığına attı. Köse Emi bir kılıçta ipleri kesti. kurtulanlar ata bindiler. Bağdad'a hücum ettiler. Bağdad'a öyle kılıç vurdular ki sayısını Allah bilir. Hüseyin Şah korkudan çadırına kaçmıştı. Bir de baktılar ki Hüseyin Şah parmak gibi yaş döküyor. Emir verdiler. «Artık kılıç salanmıyacak» diye. (Köse Emi kızdığı zaman gözleri görmezdi. Bir kancası vardı. Gözlerine takıp beline bağlarlar ve hırsı böylce geçerdi. Bağdad'ın malını, mücevheratını aldılar. İhtiyarı da köyünden alarak Çamlıbel'e döndüler. Ustamızın adı hızır, elimizden gelen budur.

---

[3] çişmek = gökte yıldızların çakması.

EĞİN TÜRKÜLERİNİN BAŞLICA TEMLERİ [*]

PERTEV NAİLİ BORATAV

Halk türküleri etrafında gerek halk edebiyatı, gerek halk musikisi bakımından tetkikler, son 10-15 sene içinde epey bir yekûn tuttu. Fakat bu anonim halk edebiyatı mahsullerine ait bol malzeme neşriyatına ve teknik tetkiklere mukabil, onların mevzuları, cemiyetle alâkaları, estetik ve sanat itibarile kıymetleri, nihayet sosyal fonksiyonları üzerindeki araştırma ve mütalâalar hemen hemen hiç mesabesinde kalır [1].

Halk türküleri ilmî tetkikleri alâkadar ettiği kadar, sanat müdekkik - lerinin ve sanatkârların da dikkatlerini çekmeğe değer. Hattâ onları yalnız folklor malzemesi, sadece cemiyetin iptidaî tefekkür ve ifade vasıtaları kabul ve sırf bu bakımdan tetkik etmemek icap eder. Orijinal edebiyatını, şiirini, müziğini ve alelûmum sanatını arayan bir milletin sanatkârlarının halk edebiyatından alacakları birçok dersler vardır.

Sanat eserlerinin büyüklüğünü, ölmezliğini ölçen vahidi kıyasilerden biri de muvaffakiyet ve şöhrettir. Diğer taraftan, muvaffakiyet ve şöhret - tir ki sanat eserine sosyal fonksiyonunu yapmak imkânını verir. Bu iki vakıadan hangisi diğerine nazaran müessir, hangisi tesiridir, burada bunu arayacak değiliz; şu kadar var ki heriki vakıa da sanat eserinin kıymetlenme - sinde mühim birer unsur olarak gözükür. Bütün milletlerin halk edebiyatı mahsulleri bu unsurları fazlasiyle haizdirler. İnsan zekâsının ve hassasiye - tinin, sanat ve ifade kabiliyetlerinin inkişaf devirlerinde doğmuş başdön -

---

[*] Halil Vedat Fıratlı'nın toplayıp neşir için hazırladığı «*Eğin Türküleri*» ne mukaddime olmak üzere yazılmıştır.

[1] Türk halk türkülerine ait neşriyatın muhtasar bir bibliyografyasını elde etmek için bakınız: 1) Kovalski, *İslam ansiklopedisinde* «*Türkü*» maddesi. 2) *Halk bilgisi haberleri*, Teşrinisani 1937, sayı 73 te Hikmet Turhan Dağlıoğlunun «*Halk Türküleri*» adlı makalesi. 3) Nihat Sami Banarlı nın Türkiyat Mec. c.v te, *Halkevleri dergilerinde halk edebiyatı araştırmaları*. Bu saydığımız mehazlarda ismi geçmeyen, Sadi Yaverin 1933 de *Bertın* gazetesinin 334 üncü sayısiyle başlayan makalelerini de zikretmeliyiz. Gerek bu makalelerde, gerekse Hikmet Turhan Dağlıoğlunun yukarda adı geçen makalesinde, Mahmut Ragıp Kösemihalin bir çok bakımlardan kıymetli «*Anadolu halk türküleri ve musiki istikbalimiz*» adlı kitabında, Ahmet Talâtın «*Türk şiirlerinin şekil ve nevileri*» (İstanbul 1928), Murad'ın *Halk edebiyatı şiir ve dil örnekleri*» (İstanbul 1933) adlı eserlerinde halk mahsullerinin tahliline giden bazı nadir mülâhazalara rastlıyoruz.

dürücü büyük eserlerle bunları mukayese yolundan ilerleyerek hükümler vermekten ve halk edebiyatı mahsullerinin dört başı mamûr sanat eserleri arasına girip giremiyeceklerini münakaşadan bir an fariğ olalım; münakaşasız kabul edilecek bir hakikat vardır ki, halk sanat eserleri lehine hüküm vermeğe bizi götürüyor: Bu eserler şöhretin kusvasına erişmiş, ve sosyal fonksiyonlarını mutlak olarak yapmış eserlerdir. Şu halde sanatkâr onlardan hiçbir şey öğrenmese bu muvaffakiyetin sırrını öğrenebilir.

Halk türküleri bu muvaffakiyetlerini 1- ihtiva ettikleri beşerî temlere, 2- sosyal muhit ve şartlara tamamen uymalarına medyundurlar. Yani halk türküleri bir yandan bütün insanlarda müşterek olan duygu ve düşünceleri aksettirirler, diğer taraftan mahallî ve millîdirler; kökleri vücut buldukları cemiyetin içindedir, mevzularile, ifade hususiyetlerile, tahassüs ve tefekkür tarzlarile bu cemiyete bağlıdırlar.

İşte bu vasıflardan Eğin türkülerinde en çok göze çarpanlar üzerinde bazı mütalâa ve tahliller bu küçük etüdün mevzuunu teşkil ediyor.

Eğin türküsü adını taşıyan, beşlik kıtalardan mürekkep uzun türkü bize gurbet teminin ana çizgilerini verecek mahiyettedir. Bu türkü üzerine dikkatini ilk çeviren, onun iç kıymeti hakkında ilk hüküm veren, benim bildiğime göre Ahmet Talât'tır: o, 1928 de çıkardığı « Halk şiirlerinin şekil ve nev'i » adlı kitabında bu türkü hakkında şunları söylüyor : « . . . Hicran ifade eden bu şiirin emsaline aruz şiirlerinde bile ender tesadüf olunur; o kadar hissî ve samimî, o kadar sade ve revandır ». Ahmet Talât bu kısa hükümle hem, Türk edebiyatında lirizmin en yüksek mertebesine varmış olan Divan şiirlerine haklarını veriyor, hem de, bu sefer lirik divan şiirlerini ölçü olarak almak suretile, Eğin türküsünün lirik kıymetini, bilhassa onu « hicran » kelimesile vasıflandırarak, tesbit etmiş oluyor. Ahmet Talât'ın bu hükmüne kadar Eğin havalarını belki bir çoklarımız bir gariplik, bir hüzün hissile dinlemişizdir. Lâkin hiçbir zaman, gizli muhtevalarına, onlardaki ifade vüsati bakımından bir hüküm verecek kadar dikkat etmemişizdir. Zira Eğin türküleri de bize, diğer birçok halk türküleri gibi, bizim dışımızda mevcut, ekzotik bir âlemin his ifadelerini getirmekle kalıyordu. Bugün bile bu havaların, ve bu kadar derin, bu kadar hisle yüklü olmamakla beraber, türlü tahassüs ve ifade nüansları gösteren diğer gurbet türkülerinin ham bir mâden gibi içlerinde sakladıkları beşerî nefhaları, bütün kudretli esişlerile duymamış olsak gerek. Âlemşümul, bütün mânasile beşerî gurbet ve beklleme temlerile, Norveç tabiat dekoru ve millî his komplekslerinden yoğurulmuş, Grieg'in nağmelerile Sloveig'de etleşmiş, cisimleşmiş ayrılık şarkılarının benzerlerini besteleyecek; İbsen'in şair ve dram muharriri dehâsının canlandırdığı tiplerin, yani bir tarafta, gurbet illerdeki macera dolu ha-

yat kavgaları içinde çırpınan bir âsi evlât, diğer tarafta, geri dönmeyen yolcularını bekleme saatlarında insan feragatini, sevgi ve merhametini, sadakatini heykelleştiren ana ve eş tiplerinin benzerlerini yaratacak Türk sanatkârlarını henüz beklemekteyiz: Bugün sanatkârlarımız, beşeri olmaktan henüz çok uzak kısır ilhamlar içinde bucalayorlar.

Eğin türküsü kaba, iptidai bir halde, fakat gizlediği kuvvetten buna rağmen birşey kaybetmeden, « Peer Gynt » ün bir faslını, bütün bir bekleyiş dramını, Solveig'in dramını gözlerimizin önünde açıyor.

Türkünün şimdiye kadar görebildiğim parçalarında, bir kıta müstesna, söz hep bekleyen kadınındır. Bir tek kıta, meşhur « Yeşil Kurbağalar » kıtası gurbet diyardaki erkeğin feryadıdır. Lâkin bu :

Kırıldı kanadım, kaldım çöllerde; Anasız babasız gurbet illerde
Ya ben ağlamayım, kimler ağlasın!

çığlığına dikkat edilsin. Burada, ömrü gözyaşı dökerek beklemekle geçen kadının adı anılmıyor. Gurbet ildeki adam, sevgiliyi değil, anayı, babayı arıyor :

Sabahtan kalktım ki güneş parlayor, Ağam atın terkisini bağlayor,
Baktım ağam usul usul ağlayor..

satırlarile canlandırılan erkeğin silueti, bu ilk ayrılış sahnesinden sonra tamamen silinmiş, ve artık o, türkülerin kahramanı olmaktan çıkmıştır. Ağlanılan adam, tamamen passif bir figüran halinde ikinci plâna çekilmiştir.

Tabiatin erkeği teçhiz ettiği bu zaruri nankörlüğe mukabil, tabiatin olduğu kadar cemiyet konvansiyonlarının ve ahlâkının da kuvvetlendirdiği sadakat, sonsuz feragat ve intizar, kadının, eşinin arkasından söylediği sözleri doldurmaktadır. Kadın feryatlarında uzun ayrılık senelerinin matemini, bazan da uzaklara ulaşamamanın âczini sayar :

Ağam sen gideli yedi yıl oldu, Diktiğin ağaçlar meyveyle doldu,
Seninle gidenler sılaya döndü...

Bayram gelmiş diye oynayor kızlar... Yâri düşününce yüreğim sızlar..
Karalar giyinmiş gökte yıldızlar...

Güneş doğar iken allanır dağlar, Yeşil ipeklere bürünür bağlar...
Yârin sevgileri ciğerim dağlar.

Eğin dağlarından ben nasıl aşam!

Derya kenarında kayık değilim!

Eğin viran olmuş, baykuşlar öter, Gül olan yerlerde dikenler bite ...
Cevrini ben çektim, il almış yatar.

Eğin viran olmuş güller bitmeyor, Viran bahçelerde bülbül ötmeyor...
Ağamın sevdası serden gitmeyor.

Ağam ırak yerde, elim yetmeyor, Sayı (3) tutam dedim, sayı gitmeyor.

Lâkin halini anlatmak, aczini haykırmak bekleyen kadını tatmin etmekten çok uzaktır; gözlerini melül mahzun yollara dikmek, şikâyetlerini sayıp dökmek uzaklardakini geri döndürmek için kâfi gelmeyecektir. Onu çağırmak, yalvararak çağırmak lâzımdır. Türkünün bütün nakaratları bu yalvarışların, kıtalardaki türlü tonlar içinde, variyasyonlarını teşkil ederler. Kadın zaman zaman, ya mukadder akibetleri haber vererek, veyahut ta tehditlerle, serzenişlerle, kıskançlık duygularının ifadesile bunların tesirini artırmağa çalışır:

Tez gel ağam, tez gel, ömrüm geçiyor, Ecel şerbetini yarin içiyor.

Tez gel ağam, tez gel, eğlenmeyesin, İlde güzel çoktur, evlenmeyesin!

Tez gel ağam, tez gel, olma yalancı, Benim âhım eder seni dilenci.

Tez gel ağam, tez gel, bayram geliyor, İller sevdiğine allar alıyor.

Firakın ateşi içinde, kadın müteakip ikinci bir gurbete bile razıdır. Bir nefesçik tesellinin hatırı için:

Tez gel ağam, tez gel, gel de yine git, Akan gözüm yaşın sil de yine git!

---

diye gurbete bağlanmış sevgiliyi kandırmaya çalışır.

Garip kadın, bekleyen kadın, yaslı kadın bütün sözlerin tesirsiz kalacağını anladığı için midir ki nihayet yalvaran, sitem eden bir mısraın ardından beddualarının en muazzamını, en küllisini, fakat bu sefer, göremediği, anlayamadığı müsebbibe savurur:

Tez gel ağam, tez gel, olma muhanet! Gurbet icat eden görmesin cennet!

Sponntané heyecanların iptidaî bir sanat ve estetik metodile ifadesinden başka birşey olmayan ve en geniş mânasile âlemşümul ve beynelmilel vasıflarını taşıyan bütün dünya halk mahsullerinde gördüğümüz sayısız tevârüdlerden birine « gurbet icat etmek » tâbirinde, meşhur bir Alman halk şarkısının şu mısralarında:

Ah ayrılık, daima ayrılık! Seni kim icat etti? [4]

rastlayoruz. Hangisi eskidir bilemem, ve bunun da ehemmiyeti yok. Fakat muhakkak ki Eğin türküsündeki mısra Alman benzerini sönük bırakıyor.

Diğer parçalarda, yani « elâgözlü » lerde ve hattâ, umumiyetle daha şen, daha kıvrak olması âdet olan mânilerde de bu hazin gurbet ve ayrılık hislerini, yine nisbet itibarile daha çok bekleyen kadının acılarını anlatan kıta-

[3] Sayı = Sâ'i, postacı.

[4] Ach Scheiden, immer Scheiden, Wer hat doch dich erdacht?

larda, dizilmiş görüyoruz. Kadın dertlerini döker durur. Bu bazan :

Odasına baktım, odası ıssız, Şamdanına baktım, şamdanı mumsuz.
Sen orada yerleş, ben burda yârsız!..

Yataktan kalktım ki şafak söküyor, Herkes sevdiğini almış yatıyor,
Cümle kuşlar bülbül olmuş ötüyor... Benim örtüm diken olmuş batıyor.

mısralarında olduğu gibi, yalnızlığı içinde kadının uzak illerde yerleşen Ağasına hitap eden sitemli sızıldanmasıdır; çok defa affedicidir :

Selâmı gelmeyen ağam sağ olsun !

Bazan bir isyan mertebesine varır :

Olanca dertleri yükledin bana, Benim götürecek dermanımvar mı?

bazan da kıskançlık hisleri, mütaarriz bir şekil almaksızın, feryatların acılığını arttırır :

Su değilim, akam gidem yanına, Kıyamam ki bir of çekem canına.
Madem senin yâd illerin var idi Neden girdin il kızının kanına ?

Cevrini ben çektim, il almış yatar...

Ktalarda en çok, bekleyen kadının, çeşit variyasyonlar içinde ümitsizliğinin, hüznünün, mâteminin, bir netice beklemeyen ifadesine tesadüf olunur. Bu çok defa bekleyenin halini realist çizgilerle çizmekten ibarettir :

Alam nere gidem dertli başımı ? Tenhalara akıdırım yaşımı...

Bu ne zâlim ayrılıktır arada ? İller kan uykuda, bizler uyanık...

Yanında sevdiğinin bulunmadığı geceler uyku, kadının gözlerini yoklarsa, muhakkak « elâgözlü ağanın » hayâlini de beraber getirecektir: Müthiş hayâl inkisarlarile sona eren rüyalar :

Rüyamda seni gördüm burada, Uyandım ki ermemişim murad
Bu ne zâlim ayrılıktır arada ?

« Zâlim ayrılık » bazan ölümle müsavi :

Sen orada, ben burada olursam, İster ölüm olsun, ister ayrılık.

Bazan ölümden daha ağırdır :

Yârin hsretliği çekilir değil, Vâdem yetmeyor ki ölem kurtulam.

Hattâ ölüm bile bu ayrılığın acılarını dindirmeye kadir değildir :

Vâdem yeter, seni görmez ölürsem, Mezarlıkta kemiklerim sızılar.

Hele « Ağa » nın başkalarının olması ihtimali, dertleri dindirebilecek olan

ölümden dahi korkunçtur :

Şeker ile beslediğim ağamı Korkam, ölem, elden ele vereler.

Kadının bütün bu feryatlarına erkeğin verdiği cevap, onu, yukarıda tahlilini yaptığımız türküdekinden daha başka bir şahsiyetle gösteremiyor. Erkek hâdisatın realitesi karşısındadır; eşine de o realiteyi göstermek ister. O da dertlidir, fakat bir an için. Ve ayrılan adamın yeni bir âlem içinde herşeyi unutacağını bilir. İşkenceyi uzatmakta mâna yoktur; yolladığı haberde yalvarır :

Fırata söyleyin bu yıl akmasın, Akıp akıp yüreğimi yakmasın !
Benden selâm söylen nazlı geline, Dönüp dönüp yollarıma bakmasın !

Filhakika döndüğü zaman, kadın onu ne kadar değişmiş bulacaktır. Sevdiklerini bırakıp giderken « usul usul ağlayan Ağa » bu mudur ?

Böylem olur babaların hepisi ? Yavrusuna sudan soğuk bakıyor.

Kadının bu dönüş hakkında verdiği hüküm :

Ne gelmişe döndün, ne de gitmişe, Yazık oldu harcandığın paraya.

Eğin türkülerinde, şüphesiz bekleyen kadının hissiyatile işlenmiş olanlar kadar içli ve mebzul olmamakla beraber, hasret duygularını, bu sefer babanın, ananın, kardeşin ağızlarından söyleyen parçalara da rastlıyoruz. Gurbetteki evlâdın, anasız babasız kalmış yavrunun acı feryadını anlatan meşhur :

Kırıldı kanadım kaldım çöllerde, .. Anasız, babasız gurbet illerde
Ya ben ağlamayım, kimler ağlasın ?

satırları bu duygunun en güzel ifadelerinden biridir.

Evlâttan evvel ölmesi mukadder olan ananın akibeti, gurbetteki evlâdın zaman zaman gözlerini yaşardır :

Yüce dağ başında koyun kurd olur. Annem hasretliğin bana derd olur.
Dolanıp fırlanıp gelene kadar, Mezarlık toprağı sana yurd olur.

Aşağıdaki satırlar yuvadan uçmuş gitmiş üç evlâdın arkasından baka kalan ananın hüznünü ifade etse gerek :

Dört kuş idik, uçar idik havada . . . .
Her biriniz bir diyarda, bir çölde, Garip bülbül gibi kaldım yuvada.

Artık yabancı olmuş kardeş için söylenen şu mısralar, ayni zamanda o müphem gurbet diyarına, « ora » ya da acı bir serzeniştir :

Bahçamızda bir ot bitmiş boyalı, Benim de kardaşım olmuş oralı.
Bana derler "Niçin gülmez ağlarsın?" Hasretlikten yürekciğim yaralı.

Bütün bunlar, gurbet duygularının şahıslar üzerinde teksif edilmesine misallerdir. Lâkin Eğin türküleri, elâgözlüleri, hattâ mânileri öyle bir hava içinde vücut bulmuşlardır ki, umumiyetle bütün satırların altında gurbet kokusunu teneffüs etmek mukadderdir. Kim olduğu sarih olarak bilinmeyen insanlar ne olduğunu söylemedikleri dertlerinden bahsederler. Bunlar ya gurbette olan veya « gurbeti » olan « insan » lardır. Ve çekilen dert, bir kelime ile « gurbet » tir. Yerine göre, kimsesizlik, yalnızlık, yoksulluk, açlık, sefalet, maişet kaygusile katlanılan zarurî menfa, ilh.. mânalarile zenginleşerek bir tek klişe içinde derin, nüanslı ve çok cepheli bir ifade kabiliyeti alan bu « gurbet » kelimesi, mevzuları ne olursa olsun, Eğin türkü ve sair manzum kıtalarınıın mihverini teşkil ediyor. Bunlar, söyleyen kim olursa olsun, « garip » kimselerin hicran ve matemini ifade ediyorlar :

Annem beni dert için mi doğurmuş? Taş doğura, doğurmaya analar ! . .

Bana derler "Niçin gülmez ağlarsın?, Felek güldürmemiş, ben nasıl gülem?

Uzaklıklar, mektupların bile şifa tesirini kaybettirir :

Mektubumu yaz ayında yazarım, Gelip seni bulanacak göz gelir.
Hasretliğin çektiğimi aramam Korkarım ki ecel günü tez gelir.

Akşamki dert üstüne dert getirir :

Yine akşam oldu gölgeler döndü, Zâlim derd üstüne yeni derd bindi.

akşam, gurbet zındanının, garibin üstüne kapadığı ağır, korkunç kapıdır, ve yalnız garip için bu mânayı haizdir; hanlar, gurbetin taşlaşmış sembolleri, içinde oturanlara bir şeâmet damgası vurur : Evlerin kapıları, daima onların yüzüne kapanacaktır :

Gitme! Akşam oldu garib olana, Kapılar kapandı handa kalana.

Kendisi de bir garip derviş olan ve garipleri çok iyi anlayan Yunus yapyalnız, kimsesiz ölenlerin [5]; ve büyük insan ve şair Goethe de hayatları böyle, kapıların önünden sürünüp geçmeğe mahkûm, ve ağlayan kimseleri bulunmayan insanların [6] acılarını duymuşlardı.

Gurbet, Eğin türkülerinde önünden kaçılmaz bir mukadder akibettir.

---

[5] Bir garip ölmüş diyeler, Üç günden sonra duyalar,
Soğuk su ile yuyalar. Şöyle garip beneileyin.

[6] An die Türen will ich schleichen, Still und sittsam will ich stehn;
Fromme Hand wird Nahrung reichen Und ich werde weiter gehn,
Jeder wird sich glücklich scheinen Wenn mein Bild vor ihm erscheint;
Eine Träne wird er weinen Und ich weiss nicht was er weint.

(Goethe, Gedichte - Harfenspieler)

O devam eder gider, bekleyene de, bekletene de . . . Tekerrür eden dertler, mihnetler, günlr, geceler, hep bu mukadder faciamın sahneleridir :

Yine akşam oldu, gölgeler döndü,	Zâlim derd üstüne yeni derd bindi.
Yine çöl gurbete düştü yolumuz,	Ya suyumuz çeker, ya toprağımız.

mısralarındaki « yine » lere dikkat edilsin. Bu ezelî tekrarın ifadesi değil midir ? Bu « yine » ler Anadolu türkülerinde pek mebzuldür; çünkü onlar boyuna tekrar eden meş'um akibetlerin türküleridir: Dinamik değişmelere hasret kalmış bir diyarda ayni ezici yeknasaklığile tekerrür eden sahnelerin bundan güzel ifadesini bulmak zordur.

Ve birgün erkek gidecek :

Gurbete gidenleri ben kınar idim, Demirden yay oldu, geçti boynuma.

diyerek, boynundaki demir yayı bir hayat boyunca taşıyacak. Arkada kalan da :

Yüce dağ başında seni beklerim, Yüküm yıkılırsa bir de yüklerim.

diyerek sabırla, sonsuz bir tahammülle, yükünü mütemadiyen yenileyerek bekleyecektir.

*

Gurbetin muşahhas sembolünü İstanbul verir. Eğinliye göre İstanbul, pek vazıh bir tarifi olmayan meş'um bir diyardır: Yavru kuşların yuvalarını bırakıp uçup gittikleri bir yer :

İstanbul dediğin bir kara dağdır . . . Mektubun gelmeyor üç buçuk aydır.

İşte İstanbul'un tarifi ve bıraktığı iz.

Ana yurduna rakip olan bu ikinci vatan, bekleyenin bağrında bir yara gibidir; çünkü oraya giden yabancı olur :

Ağam İstanbulIu, Eğinli misin ? Sılaha gelmeye yeminli misin ?
İstanbul kurbüne meyilli misin ?

Bütün halk hikâyelerine, şiirlerine bakılsın İstanbul'un bu meş'um rolü görülecektir [7]. İmparatorluğun merkezi İstanbul, büyüdükçe yurdun diğer parçalarının, sadece istihsâl terakümünden husule gelen servetlerini değil, istihsâl kuvvetlerini, yani çalışıcı kolları da çekip yutuyor, « gurbeti icat eden » şahsiyetin sembolü oluyor.

*

Eğin türkülerinde tabiat bizatihi bir kıymet olarak gözükmez. Ekseriya halk şiir ve türkülerinde de bu böyledir; ne var ki, bir çoklarında, hissi-

[7] Bakınız: Pertev Nailî, Köroğlu destanı, s. 146, not 4.

yata dekor olarak alınmış olmasına rağmen, büyük bir heyecan, sevgi ve rabıta ifadesile halk şairinin tabiat parçalarına, bir an bizi asıl mevzudan uzaklaştırmağa muvaffak olacak kadar yer verdiğini görürüz. Çünkü bunlarda çok defa genç ve dinç bir yaşama aşkı, bahar neşesi vardır ki, burada tabiatı insandan ayırmak imkânsızdır. Karacaoğlan'ın nice şiirlerinde sevgiliden ve onunla geçen maceralardan, veya hayatın diğer çeşitli sergüzeştlerinden çok dağlar, yaylalar, göller yer tutar. Eğin türkülerinde tabiat ikinci plândadır; burada güzel tablolara rastlamak fırsatını bulamayız. Nihayet insanın ortağı olduğu nisbette ona yer verildiğini müşahede ederiz; veyahut ta vesileler hazırlamak için, klişe mazmunlar halinde tabiat dekorları sıralanır. Burada dağların mânası: aşılması güç olan, bunun için gurbete o büyük mânasını veren bir takım mânialardır; onun için onlar ikide bir hasretlinin beddua - sına hedeftirler: Dağların ardında sevdiği bulunan her âciz insan, kendinde bir an, Kerem'in dağları kül eden fevkattabiî kudretini bulmak ister :

Şu karşıki karlı dağı oysalar, ...
Şu dünyada sevdiğimi verseler!

Dağlar kalksa aradan, Kavuşsa iki bacı.

Eğil dağlar, eğil, ağamı görem!

Bu hasretlik kıyamete kalacak, Aramızda karlı dağlar erisin!

Bazan çok seri, fakat canlı krokilere rastlıyoruz. Evet, gerçi dediğim gibi, bunlarda asıl maksat tabiatin heyecanını duyurmak değildir; ve türküler de asıl merkezi sıkleti hiçbir zaman bu tarafa vermek istemiyorlar. Fakat tabiat bunlarda hissiyatla çok samimî bir şekilde mezcolmuş, çok canlı ve kuvvetli çıkıntılar halinde aksediveriyor: Meşhur « yeşil kurbağalar » par - çası buna en güzel bir misaldir : İlk bakışta hiçbir fevkalâdeliği olmayan bu tek satır :

Yeşil kurbağalar öter göllerde ...

ardından gelen :

Kırıldı kanadım, kaldım çöllerde, Anasız babasız gurbet illerde ...

mısralarile birleşince, bir mucize kudretile, bütün bir gurbet akşamı içinde, yoldan geçen garibin, göllerden gelen kurbağa seslerile çevrilmiş yalnızlığı dramına bütün muhtevasile hayat veriyor. Keza bazı yalvarış :

Eğin'in altında susuz çaylara Yalvarırım yıldızlara, aylara ...
Yüce dağ başında seni beklerim ...

bekleyiş :

veya ayrılış sahneleri :

Sabahtan kalktım ki güneş parlayor, Ağam atın terkisini bağlayor ...
Baktım ağam usul usul ağlayor .

sanki o birkaç çizgi ile tesbit edilmiş dekorlar olmasa, ifadelerindeki bu kuvveti bulamayacaklardır.

Hülâsa : Eğin türkülerinde teferruatı ve ânatile tesbit edilmiş renkli ve canlı tabiat tasvirlerine rastlamıyoruz. Fakat türküler, tabiata ait birkaç kelimenin yardımile, içindeki insanla beraber Eğin ve umumiyetle Orta Anadolu tabiatının tedaisini derhal yaptırıyor: Bu, insana hâkim olan « toprak » tır; mağlûp insan onun önünde, sevdiklerini bırakıp başka diyarlara kaçmak mecburiyetindedir.

*

Sosyal hâdiselerin bu türkülerde akislerine ait vereceğimiz hüküm de tabiat hakkında verdiğimize benzer. Eğin türkülerinde muayyen sosyal, veya tarihi-siyasi hâdiselerin izleri zahiren görülmüyor. Fakat bütün geçmiş devirlerin hâdisatının terkibini onlar içlerinde toplamışlardır. Ben :

Eğin'in etrafı dağdır, meşedir, İçinde oturan beydir, paşadır.

mısralarının mânası üzerinde düşündüm. Bunu iki Eğinliye sordum, ayrı ayrı mâna verdiler. Birincisine göre bu, memleketini terkeden adam, gurbet ilde kalıp yerleşmesin diye Eğin için yapılmış masum bir methiyedir. Eğinde oturmak Beylerin, Paşaların saadetine erişmekle birdir. İkinci mâna, Eğin'in nankör tabiatini ve bu tabiatla müvazi giden iktisadi hayat inkişafının sosyal hayat üzerindeki tesirini göstermek itibarile daha dikkate değer. Buna göre, Eğin'de ancak, ikbale erip Bey, Paşa olmuş olanlar oturabilir, başka insanlara gurbet mukadderdir. Bu mısraların altında gizli olan bu mazmunun bütün türküleri doldurduğunu söylemekten artık çekinmiyebiliriz: Yukarıdan beri yaptığımız tahlillerde gördük ki Eğin türküleri « gurbet » teminin mihveri etrafında toplanmışlardır. Gurbet, muhtelif sebeplerle -bilhassa burada tabiatın nankörlüğü hâkim- Eğin'de karınlarını doyurmak iktidarında bulunmayanların akıbetidir. Gözden geçirdiğim türkülerde, yukarda da söylediğimi gibi, bu sebeplerin gösterebilecekleri tenevvülere ve müşahhas tiplere tesadüf etmek mümkün olmadı.

Bununla beraber umumî mahiyette bazı sosyal vakıalara işaret eden türkülere rastlıyoruz. Bunlar çok defa, cemiyet kanunlarına karşı fertlerin şikâyetleridir. Meselâ: Betbaht aşk maceralarını hikâye eden bazı kısa şiir parçalarında patriyarkal aile ahlâkına karşı yükselen gizli teellüm şu mânide veciz ifadesini buluyor :

Kardaşım sağ olasın!
Babam cevap evledi,
Sineme yağ olasın!
Sen ömürlü olasın!

Keza, sevginin önüne dikilen akraba düşmanlığını :

Ben de sana gönül verdim vereli Düşman oldu akrabanın hepisi.

ve yahut, hürriyetini almak isteyen betbaht âşıkın efkârı umumiye karşısındaki aczini :

Vallahi nazlı yar çekmem bu derdi, İlin arı sen belimi bükersin !

gibi mısralarda anlatılmış görüyoruz :

Cemiyet konvansiyonlarının ve ahlâkının içinde kalmakla beraber kadın ve erkeğin karşılıklı münasebetleri, sevgileri beşeridir : türkülerde « aşk », hazin ve matemli ifadeye rağmen, mücerret mânalı değildir. Sevişmenin müşahhas anlayışı derhal gözümüze çarpıyor. Kocasından ayrılmış kadın, onun bütün vücudunu arzular, ve bunu vazıhan söyler :

Eğil dağlar, eğil, ağamı görem, Sırma bıyıkların yüzüme sürem.

İller sevdiğini almış yatıyor, Benim örtüm diken olmuş batıyor...

Kıskançlık, bazan sadece için için ağlayan :

Ağamın koynuna girmesin yadlar! Mezarım üstünde üç karış otlar,
Yine gönlüm nazlı yarden ayrılmaz.

bazan da hırçın ve kin dolu mısralarda :

Dilerim mevlâdan, sevdiğin öle, Sen de benim gibi yarsiz kalasın!

ifadesini bulur. Bunlardan başka harikulâde bir tatlılık ve şefkatle ürperen sevgi sözlerine de rastlarız :

Yiğit ağlatır mı nazlıyarini?

Yağmur yağar, oluk akar, gök gürler,

Çayır çimen olsun gezdiğin yerlek! Viran gözüküyor gezdiğin yerler...

Bazan sevginin bu ifadesi perde perde yükselir, ölüme kadar sürecek bağlılığın verdiği gururla en kudretli mertebesine erişir :

Sular akar gider, göller nidecek? Ben bir yar sevmişim, iller nidecek?
Ölenecek ben o yarden vaz geçmem, Ölümden öteye yol mu gidecek?

Kerem ile Aslı gibi halk aşk hikâyelerindeki kadar bile nazarileşmemiş, mücerretleşmemiş, beşerî ve reel kalmış arzuların ve duyguların ifadesi, işte Eğin türkülerindeki aşk mısralarının karakteristliğini bu veriyor.

Türkülerin, yüzlerce misalle teyid olunabilecek harikulâde bir ifade kudreti var. Fazla veya eksik unsurları ihtiva etmiyen kısa, veciz kat'î tablolarla, objektif fakat ayni zamanda hislerimizi yerinden oynatacak kadar müessir tahkiye ifadelerile, sun'iliğe kaçmıyan mecazları ve telmihlerile bu türküler ifade ve üslûp bakımından halk sanat eserlerinin varabilecekleri

yüksek mertebeyi bize gösteriyorlar :

Sabahtan kalktım ki güneş parlayor, Ağam atın terkisini bağlayor.
Baktım ağam usul usul ağlayor...
Tez gel ağam, tez gel; ömrüm geçiyor.

dört satır, bütün bir ayrılış saatindeki sessiz dramı, o saatin tahattürü şiirini, ve nihayet geride, elleri böğründe kalmış olanın yalvarış feryadını teksif etmiştir :

Gitme! akşam oldu garip olana, Kapılar kapandı handa kalana

iki satır, garip insanın bütün ıztırap dolu mukadderatını bir sergi gibi yayıyor.

Bütün diğer halk türküleri gibi Eğin türküleri de melodilerinden ayrılınca ifade kıymetlerinden yarı yarıya kaybetmiş olurlar. Müzik bunlarda, hiç şüphe yok, sözlerle kaynaşmış, onlardan ayrılamaz bir haldedir. Ve ancak Eğin havalarını dinlemek, sözler üzerinde yapılanlara mümasil tahlilleri nağmeler üzerinde de yapmak suretile onlar tam mânasile anlaşılmış olacaklardır: O kadar ki ben, yukardan beri uzayıp gelen tahlilleri yaparken Eğin havası adlı meşhur nağmeyi, ve bazı Sivas ve Kızılırmak boyu türkülerini kendi kendime mırıldanmak ihtiyacını duydum. Nakıs olduğunu tamamen bildiğim bu yardımcı tahlil metodu bile çok defa bana türkülerin sözlerindeki mânayı anlamak hususunda büyük faydalar temin etti.

Son söz olarak şunu söylemeliyim ki : Bütün halk türkülerindeki dağınıklık, ölçüsüzlük, vahdetsizlik, hattâ bazan bayağılık Eğin türkülerinde de görülür. Bu kusurlar, bu türlü mahsullerin hiçbir zaman hakikî bir sanatkârın titizliğinin provasından geçmemiş, hattâ bazan ilk güzelliğini zevklerin, değişen zaman ve mahallerin çeşitli, mütenakız cilvelerine kurban etmiş olmalarile izah olunmalıdır. Unutmamalıyız ki biz bu türlü eserlerde bir milletin yüksek sanat eserlerini değil, işlenmemiş halk sanatkârlarının çok defa mahdut ve yeknasak kalmağa mahkûm kudretlerini, halkın sanat kabiliyetini ve nihayet hakikî millî sanata vereceği mevzuları ve istikametleri bulabiliriz : Fakat çok defa, nihayet bu hudutların dışına çıkmaması tabiî olan bu eserler, cemiyetlerin bazı tekâmül safhalarında, bütün kalabalık halk kütlelerini tatmin edecek sanatkârların bulunmadıkları devirlerde -veya haricî âleme kapalı muhitlerde- umumiyetle sanat eserlerinin çok cepheli fonksiyonunu da icra ediyorlardı. Halk edebiyat ve sanat mahsullerinin tetkikinde daima onların bu çift rollerini göz önünde tutmak icabeder.

Ortazaman Türk - İslâm Dünyasında

HIRISTİYANLAR ve YAHUDİLER

Prof : A. MEZ

Ayrı ayrı dinlere sâlik olanların pek büyük bir kalabalık teşkil etmesi, tamamile Hıristiyanlığın gölgesi altında buolunan Ortazaman Avrupası ile İslâm saltanatı arasında esaslı bir fark husule getiriyor. İslâm milletlerini bidayetten beri müttehid bir siyasî taazzî halinde ortaya çıkarmak husu - sunda mânia teşkil etmiş olan ciheti bu dinlerin himaye görmelerinde ara - malıdır. Kilise ve sinagoklar daima mukavele ve haklara dayanan yabancı devletler olarak kalmışlar ve eriyip gitmekten böylece kurtulmuşlardır. Bunlar daima İslâm evinin alelâde bir halde kalmasını, müminin kendini daima Efendi olarak hissedip hasis işlerle uğraşmaktan çekinmesini ve feodalite fikirlerinin asla sönmemesini temine çalışmışlardır. Bununla beraber bunlar diğer taraftan tamamile modern vazifeler yüklenmişlerdir. Birbirlerile geçinmek mecburiyeti herşeyden evvel Avrupa Ortazamanın'ca meçhul olan bazı gûna tesamühlere yol açmıştır ki bu tesamühün neticesi olarak İslâmiyette dinlerin mukayeseli ilmi icadetdilmiş ve hararetle işlen - miştir.

Yalnız İslâmiyeti kabul etmek mümkün olup diğer din daireleri bu hususta tamamile birbirlerinden ayrı dururlardı. Bir müslümanın kat'î olarak İslâmiyetten ayrılması, tıpkı Bizans saltanatında Hıristiyanların din değiştirmesinde olduğu gibi ölüm cezasile mukabele görürdü [1]. Bir hıristiyan

[1] Tekrar ihtida denemeleri cezadan evel yapılırdı. Fatimilerin ilk zamanlarına ait olarak şu hikâye anlatılmaktadır: "80 yaşını geçkin evelce ihtida etmiş bir eski hiristıyanın tekrar eski dinine dönmek istediği ve müslüman olarak kalması teklif edildiği zaman bunu reddeylediği kadıya bildirildi. Kadı, meseleyi halifenin huzuruna sevketti o da adamı polis müdürüne teslim etti, o da adamı kadıya gönderdi ve kadıdan onu ihtida ettirmek için dört aza göndermesini istedi. Eğer kefarette bulunursa kadı ona 100 dinar vadediyor ve şayed inat edecek olursa öldürüleceğini söylüyordu. İslâm olmak teklifi yapıldı ise de imtina ettiğinden öldürülerek nile atıldı.„ (Kindi'ye zeyl ed Guest, s. 593.) Serûc (Mezepotamya) 3/9. asırda fazla gayretkeş mütessıplardan bir müslüman, islâm olduktan sonra tekrar eski dinine dönen Hiristiyanları her türlü işkencelerle tekrar müslüman yapmak istediği için nihayet kadının emriyle eyice döğüldükten sonra hapse atılmıştı (Mich. Syrus, s. 535).

" Hiristiyan, tamamından islâm olur, yoksa islâmiyet aşkından değil „

Ya nüfuz sahibi olmak ister, ya

kadın kendi hususî kanunlarına göre Hıristiyan olmıyanlarla evlenemiyeceği için iki ayrı din sahibleri arasında sıhriyet mümkün değildi [2] ve Hıristi - yan erkek doğmasına göre alacağı kadın ile çocuğunun hıristiyan olması ümidi mevcut olduğu takdirde hıristiyanın gayrisi ile evlenebilirdi [3]. Bu son şık ise bir müslüman kadınıyle evlenmek te mümkün değildi. Devlet mamafih himaye edilen dinlerin birbirlerine karşı olan durumlarını korumayı tekeffül ettiği için bir yahudinin Hıristiyan olması mümkün olmadığı gibi aksi de kabil değildi; yalnız İslâmyeti kabul etmeye mesağ vardı. Hiçbir Hıristiyan bir yahudinin mirasına konamadığı gibi aksi de varid değildi; Hıristiyan veya yahudi müslümanın mirasına, müslüman da bir hıristiyanın veya yahudinin mirasına el süremezdi [4]. 311/923 senesinde halife reâyadan birinin varissiz olan emlâkinin müteveffanın mensup olduğu cemaate düşeceğini ve müslimin varissiz malının ise beytülmale aid olduğunu emir bile etmişti [5].

4./10. uncu asrın ikinci yarısında Sâbi'ler lehine çıkarılan bir ferman - da onların miras işlerine müdahale edilmemesi üzerinde bilhassa durarak « dinler arasında varis olamaz » mealindeki peygamberin hadisine uyul - muştu [6].

Hıristiyanlık ve yahudilikle beraber mecusilik de 4./10. uncu asırda

---

bakimden korkar veyahut ta bir izdivaç peşindedir; „ Bu sözleri şâir Abul'alâ (vefatı 449-1057) söylüyor *Luzûmijjat* et. Bombay, s. 250). Yüksek ruhaniler arasında bile islâm olanlar vardı; bunlara hırslanan din tarihcileri bunları eyice telin etmektedirler. 2/8. asrın sonlarına doğru Merw nasturi metropolidi alenen gulampereslikle ittiham edildigi için İslâmiyeti kabul etti ve mahkemede Hiristiyanlara karşı düşmanda bulundu (Barhebraeus Chron. eccles. III, 171 ff.) 360/970 senesinde bir islâm kadını ile yakalanan Azerbeycan pıskoposu Müslüman olmuştu (aynı eser, s. 247). 407/1016 senesinde Tekrit metropolidi zinada bulunduğundan dolayı kilise ruhanî meclisi tarafından azl ile tehdid edilmesi üzerine müslüman oldu ve Abû Müslüm adını takındı ve bir çok kadın aldı. Hiristiyan tarihleri onun evelce Hiristiyanların mümessili olduğu zaman itibarı ile islâm olduktan sonra halife nezdinde kaybettigini memnuniyetle kaydediyorlar. Nihayet dilencilik ederek ekmeğini aramak mecburiyetinde kalmıştı (Elias Nisibenus, s. 226; Barhebr. Chron. eccles. III, 287 ff.). 3/9. asırda İspanya'da da büyük bir ruhanî, Elviralı piskopos Samuel kepazece bir hayat sürdüğünden dolayı azledilince müslüman olmuştu. (Graf Baudissin Eulogius und Alvar, 1872, s. 162). 3/9 asırda Abul'sinâ namaz kılmakta olduğu için uzun müddet beklediği vezirin odasında iken bir mühtedinin şu garip sözleri söylediğini işitti: « Her yeni şey çekicidir. „ (Mas. VIII, 122)

[2] Sachau, *Syrische Rechtsbücher* II. 75 ve 170.

[3] Sachau, *Syrische Rechtsbücher* II, 75.

[4] *Qodâmah* deki kadı beratında bilhassa kat'idir. Paris Arabe 5907, fol. 126.

[5] *Wuz*, s. 258.

[6] *Resâ'il Sâbî* Leiden, fol. 221a.

mahmî din olarak kabul edildi. Hıristiyan ve Yahudiler gibi Mecusilerin de bir reisi vardı ki bu zat bu taifeyi saray ve hükûmet katında temsil ederdi; mamafih bu üç din arasında da bir fark mevcuttu. Yahudiler siyasî mevkilerini Babilonya saltanatının konfedere ve gevşek bünyesinden birçok tehlike ve tahavvüllerden geçerek kurtarabilmişlerdi; Mecusiler yanaşılması mümkün olmıyan yerlerinde tamamile itaat altına alınamamış müstakil ve cesur bir düşmanın bakiyelerini, Hıristiyanlar ise zaten mahmî cemaat olarak kendilerine Yahudilerden daha az müsait olan sert Sâsanî şartlarından kurtulanları [7] veyahut Grek Devletinden ayrılan eyâletlerin ahalisini teşkil ediyorlardı.

Binaenaleyh « Mecusiler ile Yahudilerin reis rütbelerine verasetle malik bulunurlar ve kıral payesini haiz olurlardı; bu taifeler vergilerini reislerine verirlerdi ki Hıristiyanlarda bu asla varit değildi » [8]. Yahudi ve Mecusilerin reisleri cismanî hükümdarlar olduğunu ve halifenin ise ruhanî hükümdar olup bazı ruhanî cezalar verebileceğini, piskopos ve papaslarının rütbelerini kaldırabileceğini ve cismanî papasları ise kiliseden kovabileceğini Yakubilerin patriki huzura kabul edildiği esnada halifeye söylemişti [9]. İslâm Devleti dahilindeki hıristiyanlığın reisi, saltanat merkezinin şarka naklinden sonra şark hıristiyanlarının reisi olan Nasturi katolikosu oldu. Katolikos kilise tarafından seçilir ve fakat halife tarafından tasdik edilip diğer yüksek memurlar gibi nasb fermanı alırdı. 533/1139 tarihli bir nasb fermanında şöyle deniyor [10] : « Nasba salâhiyeti olan hıristiyan cemaatı « kendilerine terettüp eden meselelere nezaret, vakıflarını idare ve cemaat dahilindeki zayif ile kavi arasındaki ihtilâfları âdilâne hal ve tesviye için » onu seçtiler. « Onlar senin nasbını eyice yerleşmiş olan eski âdete göre rica ettiler . . . Bu sebepten şehri mukaddeste ve diğer İslâm memleketlerindeki Nasturiler için seni katolikos tayin etmek hususuna ve bundan başka bütün memleket içindeki Grekler ve Yakubiler ve Melkitler için ehli hibre (Za'im) liğe imam tarafından verilen en yüksek müsaade çıkmıştır; bir şartla ki katolikos ruhanî libası ancak mâbedlerinizde ve dinî içtimalarınızda taşınacak ve metrepolid, piskopos veya diyakos tarafından bu

---

[7] N ö l d e k e, *Taberî tercümesi* s. 68 nota.

[8] *Michael Syrus* ed. Chabot. s. 519. Musul'da her şahıs senede bir altın verirdi. Yahudilerden alınan paranın yarısı reislerine yarısı da hükûmete giderdi (*Petachjâ* s. 275).

9] *Dionys. v. Tellmachre* ed Chabot 148. B a r h e b r a e u s *Chronicon eccles iasticum* ed. Abbeloos et Lamy I, s. 372.

[10] *Taskira'i İbn Hamdûn*'dan son olarak Amedroz'un neşrettiği JARS, 1908, s. 467 ff.

libas [11] ve ona mahsus ziynet [12] asla taşınmıyacaktır. Eğer sana karşı herhangi bir kimse ayaklanacak olursa cezasını bulacaktır. Evvelki halifeler senin selefine de nasıl muamele ettilerse sana da öyle muamele edilmesini, senin ve cemaatın hayat ve eşyalarının korunmasını, hepsinin iyi bir halde muhafaza edilmesini ve ölülerin defnindeki eski âdetlerin muhafaza edilmesini emir ve ferman etti. Ferd başına alınan vergi yalnız senede bir defa ve o da kuvayı zihniyesine sahip ve kâfi vesaite malik olanlardan alınacak [13] ve kanundan zerre kadar ayrılınmıyarak, kadın ve sabilerden alınmıyacak. Hıristiyan taifeleri arasındaki kavgalara müdahale edebilirsin [14] ve zayıfın hakkını elde etmesine yardım edebilirsin, v. s. ». Yakubilerin patriki de zamanın halifesinden bir nasb fermanı almış ve her bir culûs sonunda saraya gitmek mecburiyetinde kalmıştı [15]. Mamafih 300/912 de Yakubî patrikinin Bağdad'da oturmasını halife menetmişti [16]. Devlet dahilinde yalnız Nubi tebaasından olan Hıristiyanlar imtiyazlı bir mevkie sahip bulunuyorlardı. Onlar kendi krallarına vergi verirler ve kıral İslâm topraklarında hususî tahsildarlar bulundururdu. Bu Hıristiyanlardan biri müslüman olduğu zaman tesadüfen ziyaret kasdile Bağdad'da bulunan Nubie kıralının oğlu onu zincire vurdurmuştu [17] !

Müslüman kaynakları yahudi reisi hakkında pekâz malûmat verirler. Yahudi kaynaklarına göre bu reis 4./10. uncu asırda çok müşkül zamanlar geçirmişti [18]. Tudela'lı Benjamin ile Regensburg'lu Petachjâ 6./12. inci asırda yahudi reisinden bahsederlerken Bağdad ve Kahire hilâfetleri dahilinde İslâm taksimatının yahudi cemaat teşkilâtına da nüfuz etmiş olduğunu söylüyorlar. Bu cümleden olarak Bağdad'a müslümanlar tarafından « Seyyidina » ünvanı verilen ve fakat sözü yalnız Fırat'ın şarkında geçen [19] *Reşgâlûthâ* ile Kahire'deki *Sarhassârim* « Şehinşah » -ki Suriye ve Mısır'da

---

[11] *Libâs'ı lisân* yerine okunmalı.

[12] Katholikos işareti asa ile yüksek kasketti (*burtullah*, belki de grek katı zâidi) (Câhiz *Bajân* II, 76). 3/9. Babilonya'da bir müslüman emlâk sahibi de canfesten bir *burtullah* taşımıştı (*Baihaqî* ed. Schwally, s. 566).

[13] *Amedroz* daki faraziyyelere lüzum yok. Katholikos katiyyen baş vergisi toplamış değildir, belki hükûmet memurları toplamışlardır.

[14] Fleischer ile beraber burada daima ikinci şahıs okunmalıdır.

[15] *Michael Syrus*, s. 512.

[16] Barhebraeus Chron. eccles. III, 275, nota 1.

[17] *Michael Syrus*, s. 532; Barhebraeus *Chron. ecclesiasticum*. I, 384.

[18] H. Graez, (*Yahudiler* tarihi V, 4. tabı, s. 276 ff.) müslümanların verdikleri malûmat için: Goldziheher. *Rev. étud. juives* VIII, 121 ff. Yahudilerin ruhanî reislerinin halkın inanışınca, o kadar uz n kolları varmış ki dimdik ayakta durduğu halde parmak uçları ile dizkapaklarına yetişirmiş. (*Mafâtih al-ulûm* ed. Van Volten s. 35). *asalet* faslına bak.

[19] *Benjamin*, s. 61. *Petachjâ* ya göre Şam'da ve Acco'da da.

Fatımiler sahasında oturur du- rabbâni hahamlarını nasbederdi [20]. Kahire'deki bu Nâgid'in bu hususî vaziyeti heyeti umumiyesile Bağdad'a karşı Fatımî muhalefeti dolayısile kasten vücuda getirilmişti; çünkü Fatımîlerin sukutunu hemen takip eden zamandan yani 12 inci asırdan elimizde bir Mısır cemaat reisinin bir tahriratı mevcuttur ki bu tahrirat Bağdad'dan yazılmıştır [21].

Râbbi Benjâmin -ki Milâdî 1165 de seyahate çıkmıştı- tarafından verilen adedler İslâm Devleti dahilinde garb hariç olduğu halde takriben 300 bin yahudi mevcut olduğunu gösterdiği halde Râbbi Petachjâ -takriben yirmi sene sonra- yalnız Babilonya için 600 bin dindaş tahmin etmektedir [22]. 4./10. uncu asırda Suriye için bu beyanattan istifade edilemez; çünkü orada Haçlıların Yahudi politikası bu cemaatı hemen tamamen kaldırmıştır. Benjamin, Kudüs'te Yahudi mahallesinde dört yahudi sâkin olduğunu söylüyor [23]. Petachjâ orada hattâ yalnız bir tek yahudi bulmuştur. Balyos Marsilius Georgius'un Milâdî 1243 birinciteşrin tarihli raporuna göre Tyrus'un üçte biri Venediklilere aid olan kısmında yalnız dokuz yetişkin erkek yahudi bulunmakta idi [24]. Benjamin'e göre ise Şam'da İslâm hâkimiyeti zamanında 3000 -Petachjâ'ya göre 10.000- ve Haleb'te 5000 yahudi vardı. Fırat ve Diçle sahillerinde bunlar tıpkı Almanya'da Ren ve Mosel nehirlerindeki gibi gayet kesif bir halde oturmakta idiler. Bilhassa Dicle'de vaziyet şöyle idi: Ninova'dan başlıyarak Dicle mecrasını aşağıya doğru takiben bütün şehir ve köylerde yahudi cemaatı vardı » [25].

Cezîret ibn 'Omar'da dört bin, Mosul'da [26] yedi bin, Babilonya'nın en şimalinde kâin olan Harbah'ta [27] onbeş bin, 'Ukbarâ ve Vâsit'de onbiner yahudi vardı. Buna mukabil Bağdad'da yalnız 1000 yahudi olması dikkate şayandı [28]. Fırat üzerindeki yahudi şehirleri onbin nüfuslu Basrah idi. 4./10. uncu asrın başında Babilonya'nın düz arazisi kısımlarından Sûra ile Nahr Melik hemen tamamile yahudi şehri idi [29]. Şarka doğru gidildikçe Yahudi cemaatı genişliyordu. Hemedan'da otuz bin, İsfahan'da onbeş

---

[20] *Benjamin*, s. 98.

[21] *Mitteil, Samml. Erzh. Rainer* v, 130.

[22] s. 289.

[23] Yalnız bir yazmada 200 rakkamı var.

[24] Tafel und Thomas. *Urkunden zur älteren Handels - und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, Vien 1856, II, s. 359.

[25] *R. Petachjâ*, s. 279.

[26] *R. Petachjâ*'ya göre 6000.

[27] Pek tabii olarak *Harda* yerine okumalı.

[28] s. 19 keza *Petachjâ* s. 280. Bugün orada 21 sinagokları ile 40.000 yahudi oturmaktadır.

Obermayer, *Modernes Judentum* Vien 1907, s. 23. *Benjamin*'in en yeni tabı 40000 diyor ki bu ne *Petachjâ* ya ne de baş vergisi yekûnuna uyuyor (bak. s. 9).

[29] *Ibn al - Kitfî*, s. 194

bin, Şiraz'da on bin, Gazna'da seksen bin ve Semarkand'da otuz bin [30] yahudi olduğunu M u q a d d a s i 4./10. uncu asırda teyid etmektedir : « Horasan'da çok Yahudi vardır, Hıristiyanlar azdır » [31] ve Medine'de Hıristiyandan çok yahudi mevcuttur » [32]. Şarkta memleket dahilinde Je - hudijjâh adını taşıyan yalnız iki şehir vardır ki biri İsfehan civarında, diğeri Merw'in şark cihetindedir. M u q a d d a s i, Hozistan'da da keza pek az Hıristiyan, pek çok olmıyarak yahudi ve Mecusi » bulmuştur [33]. Persis'te « Mecusiler Yahudilerden fazla Hıristiyanlardan azdı » [34]. Arabistan'da da hıristiyandan fazla yahudi bulunuyordu [35], Hicaz'ın ikinci büyük şehri olan Qurh'da hattâ ahalinin çoğu yahudi idi [36]. *Benjamin*'in Mısır için gösterdiği adedler daha ehemmiyetlidir [37]: Kahire yedi bin, İskenderiye üç bin, Delta şehirleri takriben üç bin, yukarı Mısır'ın münakalât merkez - lerinde toptan 600.

Hıristiyanların adedlerini tamamile tayin etmek pek müşküldür. Babilonya'da birinci Ömer zamanında ilk vergi takriben 500 bin baş vergisi üzerine hesap edildiğine göre bir buçuk milyon Zimmet Ehli demektir ki bundan Yahudiler çıkarılacaktır [38]. 2./8. inci asırda yapılan Mısır nüfus sayımına göre baş vergisi veren kıptilerin miktarı 5 milyondu [39] ki bundan takri - ben 15 milyon kıpti olduğu istidlâl olunabilir [40]. Bağdad'da 3./9. uncu asrın başlangıcında 130.000 dirhem [41], 4./10. uncu asrın başında 16.000 dinar baş vergisi toplanıyordu [42]. Bu her ikisi de takriben 15.000 gayri müslim vergi mükellefinin adedini verir ki bundan 1000 yahudiyi indirmek lâ - zımdır; demek oluyor ki oldukça emniyete yakın bir hesapla Bağdad'da 40-50 bin Hıristiyan nüfusu mevcut olduğu kabul olunabilir. *İbn Hauqal'ın* Fırat ile Dicle arasındaki Hıristiyan nüfusunu galip gördüğü şehirler Edessa ile Tekrit'dir ki Yakubilerin başlıca karargâhı olup patrikleri burada otu - rur; « eski kilise ve manastırlarından bazılarının mazileri İsa ve Havariy -

---

[30] Adetler semboliktir, çünkü B e n j a m i n Şarka hiç gitmemiştir. Arapların *Chaibar* Şehrinde 50.000 yahudi varmış !

[31] s. 323.

[32] s. 394,

[33] s 414.

[34] s. 439. Milâdî 14. asırda bir muharririn bildirdiğine göre İrânîlerin *Abarguh* Şehri Yahudilerin 40 günden fazla yaşamamalarile meşhur imiş (*Hamdallâh Mustawfi* von G. Le Strange, 1903, s. 65).

[35] s. 95.

[36] *Muq.*, s. 184.

[37] *Muqaddasi* (s. 202) da buna uyuyor ; "*az yahudi*, ilk zamanda bunlar ahâlinin sekizde birini teşkil ederlermiş (C a r o *Wirtschaftsgeschichte* 1,27).

[38] *Ibn Chordâtbeh*, s. 14

[39] *Führer durch die Samml. Rainer*, s. 152.

[40] 1907 nüfus sayımına göre Mısır'da umumî yekûn olarak yalnız 12 Mil. halk varmış.

[41] *Ibn Chordatbeh*, s. 125 *Qod.* s. 251 göre 204/819 senesi için 200 000 dirhem.

[42] K r e m e r, *Einnahmebudget* DWA 36. s. 313.

yunu zamanlarına kadar geriye gitmektedir » [43].

Dikkate şayandır ki Babilonya'da çok mecusi vardır [44] ve en çoğu da cenubî İrandadır. Bunlarla Müslümanlar arasında Şiraz'da bir müsademe vukubulduğu 369/979 senesinde bildirilmişti; bunların evleri yağma edilmiş 'Adudeddaulah, kabahatlıları cezalandırmıştı [45]; fakat umumiyetle Şiraz çok sulhsever bir şehirdi; Muqaddesi, Mecusilerin kendilerinin diğer din sahiblerinden ayırd edilmeleri için ayrıca bir işaret taşımadıklarına ve bütün şehrin bu dinsizlerin bayram günlerinde baştan başa bayraklarla süslenmiş olmasına şaşmaktadır. 371/981 senesinde Sofilerin reisi ölünce Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyan hep birlikte cenazenin arkasından gittiler. Şarkî İran çölünde al-Qarinain, eşek kiralayan ve dört bir istikamete seyahatlar yapan Mecusiler tarafından tek başına iskân ediliyordu [46].

Saibî cemaatının son parlak devresi 2./8. inci asrın sonunda Halife Emin zamanına tesadüf etmişti; o zamanlar « müşriklik Harrân'da tekrar yükselmişti; bütün sokaklardan türlü türlü kıyafetlerle süslenmiş, gül ve mersin dallarından çelenklerle örülmüş, boynuzlarına çanlar takılmış öküzler geçirilir ve bu hayvanlara flütcüler refakat ettirilirdi » [47]. 4./10. uncu asrın yirmi ile otuz seneleri arasında halife Bağdad'ın sanayi müfettişinden bunlar hakkında mütalâa sordu; cevapta bunların ne hıristiyan ve ne de yahudi olmayıp yıldızlara taptıkları için öldürülmeleri caiz görülüyordu. Halifeyi yatıştırmak Saibîlere çok paraya mal oldu [48]. Asrın ortasında bunlara vadedilen himayeyi kuvvetlendiren bir hükûmet kararnamesinden sonra bunlar Harrân, Raqqah ve Osrhoëne'de oturdular [49]; 400/1009 tarihinde ise hemen tamamile ortadan kayboldular, oyle ki *İbn Hazm* bunların adedini -tamamile toparlak olması için- kırk olarak tahmin ediyor [50].

— Bitmedi —

Almancadan Çev: **CEMAL KÖPRÜLÜ**

---

[43] s. 156.

[44] *Muq*, s. 126.

[45] *Ibn al - Athir* VIII, 522.

[46] *Qoddâmak*, s. 209.

[47] *Michael Syrus*, s. 497.

[48] *Subki* II, 193.

[49] *Rasâ'il Sabî*. Leiden, fol 211 a.

[50] *Kit. al - fisal* 1, s. 115.

MİR-ALİ ŞİR VE SİYASİ HAYATI

V. V. BARTOLD

II

Artık bundan sonra «Herat», Horasan'ı idare eden Timur'un oğullarından ilk önce Miranşah'ın, sonraları ise, 1397 senesinden itibaren Şahruh'un merkezi idare mahalli olmuştur. Şahruh'un idaresi altına geçen sahalara Horasan'dan maada : Sistan ve Mazendaran da dahil olmakta idi. Bunların arasında en az refaha ve inkişafa mazhar olanı Sistan olmuştur; çünkü buranın en meşhur mahalli sayılan " Rüstem seddi „ 1383 tarihinde Timur tarafından tahrip edilmiştir [1]. Bundan maada Sistan, gerek Timur ve gerekse Şahruh zamanlarında birkaç defa Çağataylılara karşı isyan etmiş ve her defasında yeni yeni tahribata uğramıştır. Mazendaran'la Horasan ise daha Çingiziler zamanında müşterek bir vilâyet idaresine tâbi tutulmuştu; Hamdullah Kazvini'nin [2] verdiği malûmata göre, Mogollar devrinde Horasan, Kûhistan, Kumıs, Mazendaran ve Taberistan âdeta müstakil bir devlet mahiyetinde olmuşlar ve burasının Mogol İran devleti varidatından ayrı müstakil ve kendine mahsus bir malî idaresi olmuştur. Bu tarzı idare, ağlebi ihtimal, göçebe hayatı şeraiti ile izah edilebilinir. Zira, Horasan'da bulunan Mogol ordusu kışın daima Hazer denizi sahillerine göç ederdi. Bu kabil göçler hakkında malûmata sık sık Timur ve Şahruh tarihlerinde tesadüf edilmektedir.

Timur'un vefatı üzerine zuhur eden kargaşalıklar neticesinde, Timur imparatorluğu payitahtı olan Semarkand kendi mevkiini Herat'a terketmiş oldu. Ve Timurîler, değil yalnız kendi aralarında, hattâ Timur tarafından vaktile uzaklaştırılmış olan sülâleler mümessilleri ile de muharebe etmeğe mecbur oldular. Bunlardan biri olan Türkmenlerden Kara-Koyunlu'ların Cenubî - Türk sülâlesi, kendi devletini mükemmelleştirmekle iktifa etmeyip, hudutlarını Timur seferlerinden evvelkine nisbeten daha fazla genişletmeğe muvaffak oldu. Şahruh'un garbe karşı icra ettiği üç seferden sonra, Azerbaycan hükûmdarlığı, Timur'a karşı harbeden Kara Yusuf'un oğlu Cihanşah'ın (1436) eline geçti. İran'ın diğer sahalarındaki Timur'un üç büyük oğullarının ehfadından olan Cihangir, Ömer Şeyh ve Miranşah'ı da tedricen Şahruh'un oğulları istihlâf

[1] V. V. Bartold, *İran'ın tarihî - coğrafî tasviri*, Spb., 1903, 48.

[2] GSM, XXIII, I. 147.

ettiler. Bunlardan Uluğ Bey 1409 tarihinden itibaren Semarkant'ta, 1414 tarihinden itibaren İbrahim Sultan Şiraz'da, 1418 tarihinden itibaren Süyürgatmış Kabûl'da, Gazna'da ve Kandahar'da hükûmdarlık etmişlerdir. Şahruh'un oğullarından biri olan Baysunkar, diğerlerine nisbeten daha fazla İran medeniyeti ile aşılanmış olup Herat şehrinde kalmış ve burada babasına vezirlik ederek onunla beraber payitahtın itilâsına ve inkişafına gayret etmiştir. 1442 tarihinde, Baysunkar'ın küçük oğullarından biri olan Sultan Muhammed için, Orta İran sahasında : Sultaniye, Kazvin, Rey ve Kum [3] şehirlerini ihtiva eden yeni bir devlet kurulmuştu.

Heyeti umumiyesile böyle bir siyasî taksimat, müstakbel medeniyet inkişafı ve tesisi için pek elverişli idi. Şu kadar ki, istikbalde medenî İran dünyasının istifade ettiği müsbet neticelerin hem payitahtlarda ve hem diğer muhtelif şehirlerde, elde edilmesi imkânı temin edilmiş oldu. Muharrir Abdurrazzak (1435) İbrahim Sultan'ın ölümünü tasvir ederken «cihanın en lâtif ve İran'ın en büyük eşrafı sayılan» [4] Şerefeddin Yezdî'nin Timur tarihini (Şerefname) ikmâl etmesini sitayişle bu sultanın gayret ve himayesine atfetmektedir. Özbekler zamanında Buharalı birisi tarafından türkçeye [5] çevrilen bu eser Timuriler zamanında da türklerin dikkat nazarını celbetmiştir. Mir-Ali-Şir'in bütün eslafa tercih ettiği [6] şair Lütfü de «Zafernameyi» nazman tercüme eylemiştir. Bu tercüme tebyiz edilmediğinden dolayı (iki bin şiiri muhtevidir) geniş bir yaylım sahası ve şöhretini bulamamıştır.

Devlet idaresinin Şahruh ailesi efradı elinde temerküz etmesi asla siyasî istikrarı temin etmiyecekti. Çünkü bunlar, yani Şahruh'un oğulları ve torunları hep birbirile mücadeleye girişmişlerdi. Bu yüzden müstakbel Timuriler devletinin alacağı asgarî hudud artık tamamile tebellür etmişti. En sonda Timuriler idaresine tâbi olan bütün eyaletlerin idaresi tamamile Ömer Şeyh'le Miran Şah'ın ahfadının eline geçmişti. Daha 1446 tarihlerinde Şahruh'un bizzat kendisi, İsfahan'ı zapt ve Şiraz'ı muhasara eden torunu Sultan Muhammed'e [7] karşı garbe müteveccih sefer icrasına mecbur olmuştur. Şahruh'ca davet ve her bir mesuliyete iştirâk ettirilen müşavirler arasında, şehzadenin en yakınlarından biri sayılan ve her yerde ona refakat eden müverrih Şerefeddin de bulunmakta idi. İhtiyarların kendi mevkilerini gençlere terketmeleri lâzım geldiğine da.

[3] Abd-ar Rezzak, v. 257 b.
الطف جهان و اشرف ایران

[4] Ibid v. 245 b.

[5] ZVO., XV, 257. Benim bildiğime göre bu eserin yegâne yazma nushası İstanbul'da, Nuru Osmaniye kütüphanesinde , N. 3268 mevcuttur.

[6] Chrestom. dideki "*Muhakeme*, 34; Lûtfü hakkında bak ayrıca "*Ulugbek*, 113; ve *Mecalis*, v. 29 a.

[7] *Ulugbek*, 120.

ir terennüm edilen şiir parçası bu müverrihe atfedilmektedir. Söylendiğine göre, güya Şahruh'un garbe müteveccih hiçbir askerî seferde bulunmıya - cağına dair rakibine teminat veren yine bu müverrih olmuştur. Bu mesele dolayısile vaki olan isticvabı esnasında, Şerefeddin kendisine karşı yapılan ancak bu son ithamı itiraf etmiş ve bundan asla isyanı teşvik edecek hiçbir maksad taşımadığına; olsa olsa Şahruh'un kendisinden çok şeyler beklediği torununun bu harekâtına gayet büyük bir müsamaha ile bakacağına ve busebeple onun bu küstah hareketini af edeceğine kani olduğunu itiraf etmiştir. Şahruh'un ordusunda bulunan Uluğ Beyin oğlu Abdül-Lâtif, müverrihin bu harekâtına gayet kaba sözlerle mukabelede bulunmuş ve bu yüzden müverrih doğrudan doğruya Abdül-Lâtif'e teslim edilmiştir. Bunu candan dileyen Abdül-Lâtif müverrihi uğrıyacağı ağır hayatî felâketten kurtarmak için, derhal onu Herat şehrine göndermiştir. Riyö kataloğunda [8] münderiç olan Abdül-Lâtif'in teminatına bakılırsa, Şerefeddin, Uluğbey'e Astronomi resedatı için lâzım olmuş ve bu yüzden Semerkand'a gönderilmiştir. Abdürrazzak'ta [9] bu malumat asla yoktur ve ağlebi ihtimal Şerefeddin, Herat şehrinden başka hiç bir yere gitmemiştir. Ancak sonraları kısa bir müddet için Horasan, Sultan Muhammed'in eline geçince, Şerefeddin garbe hicret etmek imkânını elde etti ve Yezd'in garbinde Teft'e yerleşerek (bu mahalde doğmuştur) hayatının sonuna kadar (1454) buradaki inzivasında yaşamıştır. Sultan Muhammed'e karşı olan yakınlığına rağmen 1452 tarihinde Sultan Muhammed'in kardeşi ile katili olan Abul Kasim Babur'un [10] ziyaretini kabul eylemiştir.

Şahruh'un selefleri ve ahfadı arasında zuhur eden iğtişaş ve kargaşalıklara rağmen Şahruh tarafından kurulan Herat'ın siyasî inkişafı Timur tarafından tesis edilen Semarkand'ınkinden daha fazla muhkem ve sağlam olmuştur. Sultan Muhammed'in Herat'a karşı icra ettiği seferin başlıca sebebini (1449) «Irak ve Loristan serdarlarının» ancak Şahruh seleflerinin payitahtını kendilerine payitaht ve merkez edinen sultanlara tâbi olacaklarını [11] bildirmeleri teşkil eylemiştir. Diğer taraftan 1451 tarihinden itibaren Semarkand'ı kendi elinde tutan Miranşah'ın torunu Abu Said [12], daima Herat'ı kendi eline geçirerek payitaht yapmak [13]

[8] Pers. Mans., 173.

[9] *Abd ar-Rezzak*, 270 b.

[10] Ibid., 295 a. Ab-ul-Kasım Babur'la (ölüm tarihi 1457) büyük Mogol İmparatorluğu müessisi Zahir-ad din Badur'u (ölüm tarihi 1530) yekdiğerinden tefrik etmek icabeder. Fakat bunları, bazan vaki olduğu gibi Birinci ve İkinci Babur diye tesmiye etmek bilmem nekadar doğrudur. Zira ikincisinin hakim olduğu saha birincisinden tamamile başkadır.

[11] Ibid., 286 a. ما آنیم فرمان آن پادشاهیم که سریر سلطنت شاهرخی مستقر دولت او باشد.

[12] Bu zat hakkında *Ulugbek*, 129.

[13] Abd-ar-Rezzak, 309 b: همیشه درهوای استخلاص و تدبیر تسخیر ممالک خراسان بود Karş. Ulugbek 142 madde 8.

emelinde idi. 1459 tarihinde bu gayesine irişince Herat'ta kaldı.

Bundan biraz evvel Timuriler İran'ın garb kısmını kaybetmişlerdi. Abdürrazzak'ın verdiği malûmata bakılırsa, seksen yıldan fazla Timuriler sülâlesi elinde bulunan (bu bir dereceye kadar mübalagalıdır, çünkü Timur ancak 1380 tarihinde Ceyhun nehrini geçmişti) ve Azerbaycan hududundan başlılarak Okyanusa kadar uzanan İran'ın bütün garp eyaletleri, 1453 yıllarına doğru tamamile Türkmenlerin eline geçmiştir [14]. Hattâ, 1458 tarihinde Cihanşah Timurilerden Herat'ı almak teşebbüsünde bulundu. Fakat bu teşebbüs hiçbir netice vermedi ve bu yüzden 1459 tarihinde akdedilen bir muahede mucibince : Garbi İran Cihanşah'ın, Horasan ise Abu Said'in [15] idaresi altında kaldı. Mamafih, Cihanşah'ın ölümünü müteakip (1467) Abu Said, Timuriler saltanatını garbi İran'da kurmağa teşebbüs eyledi. Malûmumuz olduğu veçhile, bu teşebbüs ona hayat bahasına mal oldu (1469). Ve garbi İran Türkmenlerin idaresi altına geçti. Şu farkla ki, Karakoyunlu sülâlesi yerine, başlıca mümessilleri Uzun Hasan'la (1466 - 1478) oğlu Yakub'un (1470 - 1479) teşkil ettiği Ak Koyunlu sülâlesi kaim oldu. Ayni zamanda Timuriler imparatorluğu nihayi bir sukuta uğramış oldu. Türkistan Abu Said'in oğulları elinde kaldı; Horasan ise Ömer Şeyh'in ahfadından Sultan Hüseyin'e intikal etti.

Böylece, eserlerinden de anlaşıldığı veçhile, Mir-Ali-Şir için medeni bakımdan ehemmiyeti haiz yeni devletler kurulmuştu : Garpta Türkmen, Horasan ve Semarkand [16] devletlerinden ibaret iki Timur devleti ki, hakikatta bu devletlerin hiç birisi başlı başına müttehit bir bütünlük arzetmemekte idi. Bahusus ki, Horasan'ın ve sair birçok şehirlerin, hep Sultan Hüseyin ailesine mensup yekdiğerleri ile mütemadi mücadelelerde bulunan, birer müstakil «sultanları» vardı. Herat şehri medenî hayatının Semarkand'ınkine nisbeten daha yüksek olduğu şüphesizdir. Lâkin, Timuriler şarkının Türkmen garbına nisbeten ne derece yüksek olduğu kâfi derecede vazıh değildir. Bize kadar intikal eden kaynaklar ekseriyetle Timuriler devletinde yazıldığından, Türkmen'ler hakkında o kadar da bitarafane değildirler. İşte, bu kabilden olarak Avrupa ilim edebiyatında [17] zikredilen eserler, Timurilere aid daha fazla bitarafane yazılmış

[14] Abd - ar - Rezzak, 295 a.

[15] Muahede hakkında, İbid, 316 b.

[16] *Mecalis*'deki : *Horasan* ve *Semarkand mülkide* cümlesini karşılaştır, 31 b.

[17] Meselâ Cihanşah hakkındaki fikre dair bak: Bouvat (JA., CCVIII, 270: « *athée notoire, débauché et cruel* »).

diğer bazı eserler [18] tarafından tekzip edilmektedir. Keza Mir-Ali-Şir'in kendisinin, muasırı olan Sultan Yakub [19] hakkındaki fikirleri oldukça dikkate şayandır.

Mir-Ali-Şir'in menşeyi ve gençliği

Mir-Ali-Şir hicri 844 (Milâdî 1440-1) tarihinde Herat'ta dünyaya gelmiştir. Hondemir'e [20] göre mumaileyhin ailesi doğrudan doğruya Timurîler sülâlesine, hususile de Mir-Ali-Şir ailesine süt kardeşliği کوکلتاش vasıtasile bağlı bulunduğu Ömer Şeyh ahfadına pek yakındı. کوکلتاش kelimesi lûgatlerde alelusûl k ö n g ü l t e ş telâffuzu ile " kız ve erkek süt kardeşi» manasında zaptedilmiştir. Halbuki, kelimenin o zamanki telâffuzunu işitmiş olanlar k u k e l t a ş şeklinde nakletmektedirler. Malûm olduğu veçhile, Özbekler devri Türkistan'ında tesis edilmiş olan birçok binalar işbu (کوکلتاش) lâkabını taşıyanların adlarına izafe edilmiştir. Mir-Ali-Şir'in kendisi bu unvanı haiz olmamış, ancak kardeşi Derviş-Ali'ye izafe edilmişti [21].

Reiskârda bulunan meşhur aristokrasi sınıfına mensup Mir-Ali-Şir, işgal ettiği bütün mevkilerden sarfınazar edilse dahi, aslı itibarile « e m i r » (işbu lâkap dolayısile edebiyatta kendisine m i r lâkabı verilmiştir. Kendisine sadece Ali Şir adını vermek daha doğru olur. Babur'da Ali-Şir), « b e k » yahut (Mogolca olan) « n o y o n » adıyla zikredilmektedir [22]. Belen kendi makalesinde, Sam Mirza'ya istinaden, Mir-Ali-Şir'in en uzak ecdatlarından biri olarak, annesinin dedesi olan Bu-Said Çengi'yi kaydetmektedir. Bu zat, Sultan Hüseyin'in dedesi olan Mirza Baykara divanının en ileri gelmiş emirlerinden biri idi. İleride de göreceğimiz veçhile Mir-Ali-Şir kendi babasından birkaç defa bahsettiği halde asla ismini zikretmemektedir. XVII inci asır kaynaklarına dayanan Belen ise Ali Şir'in babasının adı olarak K i ç k i n e B a h a d u r (yani küçük Bahadur) adını yahut lâkabını kaydetmektedir. Honde-

---

[18] Cihanşah'ın hakimiyeti hakkında Abd-ar-Rezzak, v, 331 a: مملکت آذربایجان یعنی منابت و لطف عاطفت میرزا جهانشاه در غایت معموره و آبادانی بود و آن پادشاه نیکو خواه بعدل وداد وتعمیر بلاد و توفیر عباد واهتمام تمام می نمود و دارالملک تبریز بوفور رعیت و ظهور رفاهیت غیرت فزای مصر جامع وفروغ یعنی خورشید لامع شد الخ.

[19] *Mecalis*, 78 b: ترکان سلاطینی دا انینک دیک پسندیده ذات لیغ وحیده صفات لیغ بیکیت آز بولغای.

[20] *Habib-üs-Siyer*, 217.

[21] Meselâ aynı eserde 249 da: امیر نظام الدین درویش علی کوکلتاشی

[22] Ali Şir adının başına katılan *noyon* kelimesi hakkında bak: *Devletşah*, 14, 7.

mir'in [23] hikâyelerinin birinde Mir-Ali-Şir'in babası Giyas-ad-din Kiçkine adını taşımaktadır. Mir-Ali-Şir'in hükûmdar sülâlesine olan karabeti ve yakınlığı ise, sırf onun Sultan Hüseyin'in mektep arkadaşı oluşundan ileri gelmektedir. Bu mesele Babur'da [24] da bahsedilmektedir. Halbuki, gûya daha çocukluk çağlarında iken biribirine «*de ne point s'oublier, si plus tard la fortune venait à sourir à l'un d'eux*» kabilinden vaadda bulunduklarına dair Belen tarafından ileri sürülen anekdotik mahiyetindeki malûmat, büyük ihtimalle daha evvellerine aid kaynaklarca tasdik ve tesbit edilmemektedir. Bu anekdot büyük ihtimalle, XI-XII-nci asır mektep arkadaşları hakkındaki « anahronizmle dolu » malûmumuz olan hikâye [25] gibi hakikate pek az yakındır. Mevzuubahis olan vak'ada anahronizm mevcut değildir ; arkadaşlık keyfiyeti ise hakikaten kronoloji bakımından kabildir. Zira, Sultan Hüseyin 1438 tarihinde [26] dünyaya gelmiş ve Mir-Ali-Şir'den ancak ik iyaş büyük olmuştur. Burda şehzadenin laalettayin herhangi bir tebası ile beraber bir mektep dahilinde tahsil görmesi imkân haricinde değildir. Timur'un ölümü esnasında (1405) Mirza Baykara oniki yaşında idi (27). O, siyasî iktidarını 1415 tarihinde kaybetti. Şahruh onu ilkin Kandahar şehrine gönderdi. Burada o, mahallî hükümdar olan Kaydu'ya karşı intrikalar çevirdiğinden, hapse konuldu. Bidayette, Şahruh onun Hindistan'a sevkedilmesini emretti. Fakat daha sonraları bizzat kendisi Kandahar'a gitmeğe karar verince eski fikrinden vazgeçti. Nihayet, Baykara Şahruh'un ordusuna alındı ve en sonda Şahruh tarafından Semarkand'a gönderildi (1417) [28], ki büyük ihtimalle bu sürgünden biraz sonra burada katledilmiştir [29]. Oğlu Gıyas-ad-din Mansur ise babasının ölümü tarihinde pek küçük yaşta idi. Hicrî 849 (Milâdî 1445-6) yıllarına kadar yaşamış olan Gıyas-ad-din Mansur, büyük ihtimalle, Herat'ta alelâde bir teba gibi yaşamış ve hattâ, tıpkı kendisine maddî yardımda bulunulması için [30] Şahruh'a hitaben şiir tarzında musırrane ricade bulunan Miranşah'ın oğlu Seydi Ahmed gibi, ağır bir zaruret içerisinde kalmıştır. Malûm olduğu veçhile, Seydi Ahmed'in oğlu en sonda Sultan Hüseyin'in hemşiresi ile tezevvüç eylemiştir. Sultan Hüseyin'in içerisinde doğduğu ve Herat şehrinin şimali şarkında kâin olan evi, her nekdar sonraları saray " devlethane „

[23] *Notice*, 180; Karşılaştır, Nikitskiy. 35.

[24] GMS., 1, 170 b: kiçikligi de hem mekteb ikendür

[25] Meselâ *Jukorski'nin* [illegible] 326 daki gibi.

[26] Muharrem 842 (*Hab. Siyer*, 203).

[27] ZN., II, 734.

[28] Bu hikâye hakkında bak : Abd-ar-Rezzak, v. 205 a ve 209 a; *Notices et Extraits*, XIV, I, 279 Şehzadenin Kandahar'daki akibeti hakkındaki hikâyeye kadar olanına «*Notices et Extraits*» de tesadüf edilmiyor.

[29] *Dawlatshâh*, 374.

[30] *Ulugbek*, 70.

adını almış ise de, Mansur'un ailesi daha yüksek ve daha müreffah bir hayata malik olmuş ve bu aile ile karabet peyda eden Seydi Ahmed ailesi de bu fırsattan kâfi derecede istifadeler temin eylemiştir.

Mir-Ali-Şir'in mektep tahsili pek erken muhtelif hâdiselerle inkıtaa uğramıştır. Mir-Ali-Şir'in bizat kendisinin verdiği malûmata göre, Şahruh'un vefatı dolayısile zuhur eden kargaşalıklar esnasında, pederi *«cemaatı kesirile»* [31] Horasan'a firara mecbur olmuştur. Mumaileyhin bu seyahatı ve Teft'e Şerefeddin Yezdi ile vaki olan mülâkatı hakkında verdiği malûmat, bazı kronolojik tezatlarla doludur. Bildiğimize göre Şerefeddin, Teft'e ancak 1449 tarihinde temekkün eylemiştir. Bundan dolayıdır ki, bu görüşme esnasında Mir-Ali-Şir'in yaşı takriben altı olmayıp daha fazla olmuştur. Müverrih tarafından bu çocuk için tertip edilen işbu şiir intihabatı :

کاندر پیاله پرتو از عکس دوست هست
صوفی مباش منکر رندان می پرست

bir dereceye kadar hayreti şayandır. Fakat kârvanın Teft'e gelişi ve onun Şerefeddin hanigâhını ziyaret etmesi hiç de taaccübü mucip değildir. Zira, Timur tarihini yazan bu zat, pek tabiî olarak bu çağlarda Şark ülkelerinde artık bir dereceye kadar şöhret sahibi olmuştur. Sultan Muhammed ve Abdül-Kasım Babur'dan maada, Şerefeddin, en uzak memleketlerden biri olan «Mogolistan» [32] ın müstakbel şehzadesi olan Yunus'u da kabul etmiştir. Mamafih, bu vakaya dair elimizde yegâne kaynağımız olan Muhammed Haydar'ın " Tarihi Raşidi „ adlı eseri pek çok kronolojik tezatları [33] muhtevidir. Bu kaynağa göre : Yunus 818 yahut 819 hicrî (Milâdî 1415-1417) [34] tarihlerinde dünyaya gelmiş, onaltı yaşında iken Uluğbey'e esir olmuş - ayni zamanda esaret tarihi olarak Hicrî 832 (Milâdî 1428-9) yılı gösterilmiştir - Şahruh'a gönderilmiş ve en sonda buradan Şerefeddin'e gönderilmiştir, ki bu zatın ölümüne kadar oniki sene Yezd'de onun nezdinde kalmış ve tahsil görmüştür. Halbuki, müverrih ancak 1454 yılına kadar yaşamıştır. Zahireddin Babur'un [35] verdiği malûmata bakılırsa, Yunus Şiraz şehrine İbrahim Sultan nezdine, mumaileyhin vefatından 5-6 ay evel, yani 1434 yılının ilkbaharında, gelmiştir. 17-18 sene Şiraz'da kalmış ve burada genç Abdullah'ın (tevellüt tarihi 1433) nökerliğinde bulunmuştur. Lâkin, Babur, Yunus'un Şerefeddin talebesi olduğuna dair hiçbir malûmat vermemektedir. Muhammed Hay-

---

[31] *Mecalis* 14 b جماعت کثیر بیله bu metin İsmail Hikmet'in mekalesinde de vardır (Nevayi, 7).

[32] Bu tabir hakkında bak: *Ulugbek*, II.

[33] İbid., 59.

[34] *Tarikh-i Rashidi*, 84 ve 115

[35] GMS., 1, 10.

dar'a göre ise, [36] Yunus ancak Şerefeddin sayesinde Mogollardan evvelki ve sonraki devirlerde yaşamış olan bilûmum müverrihlerin ve ileri gelenlerin en yüksek tahsillisi olmuştur.

1450 yılı başlangıcına doğru artık Timuriler ülkesinde intizamın bir dereceye kadar teessüs etmiş olduğunu kabul edebiliriz. 1451 tarihinden itibaren Semarkand'ı Abu Said idare etmekte idi. 28 Ağustos 1452 tarihinde [37] ise Abül-Kasım Babur, garbe karşı yaptığı bu ademi muvaffakiyetle neticelenen seferinden dönerek, Herat'a vasıl oldu. Az kalsın bu mağlubiyet mumaileyhe Semarkand'ın gayibine mal olacaktı. 1454 tarihinde Babur tekrar Semarkand'ı ele geçirmek için, müsbet bir netice vermiyen yeni bir teşebbüste bulundu. En sonda 25 birincikânunda Abu Said'le [38] yaptığı bir muahede üzerine Herat'a avdet etti.

İşbu zikerdilen tarihler hep Sultan Hüseyin'in ve belki de Mir-Ali-Şir'in ve ailesinin üzerinde ehemmiyetle müessir olmuştur. Annesile yaptığı bir müşavere neticesinde Babur'un hizmetine giren Sultan Hüseyin'in o çağlarda ancak ondört yaşı vardı. Bu takdirde bu hâdise büyük ihtimalle 25 ağustostan sonra 1452 tarihlerinde vaki olmuştur. Ve 1454 tarihindeki sefere iştirâk eden Sultan Hüseyin, Babur'la beraber Horasan'a dönmiyerek Abu Said'in yanında kaldı. İhtimal, o bu şekilde yalnız başına, münferiden yapmamış; Ömer Şeyh ahfadına mensup diğer şehzadelerle müştereken hareket etmiştir. Bunu bilhassa, muahheren zuhur eden hâdisat tamamile tekit etmektedir. Nitkim, biraz sonra Sultan Hüseyin'in yiğeni ve Muhammed'in oğlu olan Sultan Üveys'in isyanı baş göstermiştir. Bu hâdise Abu Said'in bütün şehzadelere karşı şüphesini tahrik etti. Ve bunun neticesinde Sultan Hüseyin sair onüç akrabasile beraber derhal Semarkand kalesine hapsettirildi. Bu haber Herat'a gelir gelmez, Sultan Hüseyin'in annesi ve 1405 tarihinde [39] öldürülen meşhur Sultan Hüseyin'in (galiba şehzade Sultan Hüseyin kendi lâkabanı dedesinden almıştır) torununun kızı olan Firuze Begim derhal mahpus oğlunun affını dilemek için Semarkand'a gitti. Anne cihetinden Firuz Begim Ciranşah'ın torunu ve Abu-Said'in yiğeni idi. Mumaileyhanın arzusu isâf edildi. Sultan Hüseyin affedilerek tekrar Babur'un hizmetine girdi.

Hondemr'in [40] verdiği malûmata bakılırsa Mir-Ali-Şir Sultan Hüseyin'le beraber Babur'un hizmetine girmiştir. Yalnız, bu kaynakta Sultan Hüseyin'in Babur nezdine gelişinin birinci mi yoksa ikinci mi olduğu asla mevzuubahis olmamaktadır. Büyük bir ihtimalle, sonuncu tah-

[36] *Tarikh-i Rashidi*, 85.

[37] Abd-ar-Rezzak'ta tarih olarak 12 şaban 856 gösterilmiştir, v. 295 a.

[38] İbid. v. 300 de 4 muharrem 859 gösterilmektedir.

[39] *Ulugbek*, 56.

[40] *Hab. Siyer*, 217.

min daha doğrudur. Bilhassa ki Sam Mirza (41) (Tuhfe-i-Sami tezkeresi muharriridir. Burada Şah İsmail'in oğlu kasdedilmiştir) Mir-Ali-Şir'in pederinin büyük bir ihtimalle Sultan Hüseyin'le beraber Abu Said hizmetinde bulunduğunu kaydetmektedir. Bu hâdiselere temas eden ve ilk müverrihlerden sayılan Abdurrezzak, Sultan Hüseyin'in Babur nezdine ilk gelişi hakkında hiçbir malûmata malik değildir. Burada, yalnız [42] Abu-Said emrile Sultan Hüseyin'in Semarkand kalesine hapsedildiği, uzun müddet (مدت مدید) hapisde kaldığı, sonraları serbest bırakıldıktan sonra Babur'un yanına gittiği ve Babur tarafından 100.000 Kebek dinar gibi yüksek bir maaşla tayin edildiği kaydedilmektedir Malûm olduğu veçhile, Kebek dinarı (Çağatay hanı Kebek'in [43] adına (1318-1326) izafeten böyle tesmiye edilmiştir) gümüşten olup iki miskal ağırlığındadır. Türkler «dinar» kelimesi yerine «altun» kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir [44]. Kelime bumanada olmak üzere Ali-Şir'de pek bol kullanılmaktadır. Eğer o zamanki bir altun miskalı 25 Kepiye muadil tutulursa, Sultan Hüseyin'in maaşı bizim paramızla 50.000 Rublayı bulur.

Devletşah'a [45] göre, tahsilli bir Türk olan ve kendi oğluna her ne bahasına olursa olsun tahsil vermek gayretinde bulunan Ali Şir'in pederi, Babur'un hizmetinde bulunmuştur. Onun verdiği malûmata göre bu devlet ricali gûya Babur'un nezdinde hükûmet reisliği yapmıştır [46], ki bu keyfiyet hakikate pekâz tevafuk etmektedir. Çünkü, hakikaten böyle birşey varit olmuş olsaydı, muhakkak tarihçiler bunu kaydetmiş olurlardı. Mir-Ali-Şir'in kendi bildiğine bakılırsa [47] babası Babur'un nezdinde bulunduğu zamanlarda, ancak meşhur şiilik merkezi sayılan Sabzevar şehrinin mutavassıt bir hâkimi olmuştur (Belen'de bu malûmat mevcut değildir). Bu hususa, devrinin meşhur şairlerinden biri sayılan Sebzevarlı Mir Şahî'nin tercümeyi halinde de tesadüf edilmektedir. Bu zatın hakikî adı Mir Ak-Melik'dir. Vaktile şehzade Baysunkar'ın mukarriblerinden (1433) olmuştur. Mir-Ali-Şir şahsan bu zatla tanışmak fırsatında bulunamamış, fakat muhabere (اعلام و ارسال) etmiştir. Anlaşıldığına göre «padişah» bir taraftan Ali-Şir'in babasını Sebzevar'a hâkim tayin ederken diğer taraftan da Asrabad hâkimi olan Mir Şahî'yi kendi

---

[41] Belen «*Notice*» 180; Nikitskiy, 35; *Sam Mirza*'da Ali Şir'in babasının adı «Bahadur» dır.

[42] *Abd-ar-Rezzak*, 308 b; malûm olduğu veçhile Abd-ar-Rezzak 1413 de Herat'ta dünyaya gelmiş ve 1482 de aynı şehirde vefat etmiştir. Bu zat hakkında bak El. I. 67.

[43] *Ulugbek*, 9.

[44] *Dawlatshâh*, 373.

[45] *Dawlatshâh*, 495.

[46] مدبر ملك وكافى دولت

[47] *Mecalis*, 13 a: ملك پادشاهى اٰماٰن حكومت رسمى بيله سبزوارغه يباريب ايردى.

nezdine davet etmiştir. Şair Astarabad'da öldü, naşi Sebzevar'a nakledildi; Ahali tarafından büyük bir merasimle istikbal edilerek buradaki aile makberine defnedildi. Hondemir'e göre ise [48] Mir Şahî hicrî 857 (Milâdi 1453) de Astrabad'da vefat etmiştir. Şayet bu doğru ise, bu takdirde Mir-Ali'nin kendisi olmasa da, babası Babur'un hizmetine Sultan Hüseyin'in Semarkand'a gelmesinden evvel girmiş olur. Mir-Ali-Şir'in bahsettiği muhabere meselesine gelince, bu her halde alelâde bir çocukla ihtiyar arasında cereyan etmiş olur. Tabiidir ki bütün Sebzevarlılar gibi Mir Şahi'nin de şiilik mezhebine mensubiyeti, onun Baysunkar mukarriblerinden olmasına asla mani olmamıştır. Lâkin şairle şehzadenin arasının açılmasına asıl sebeb, sırf Baysunkar'ın şairlik adını kenlisine maletmek istemesi teşkil eylemiştir ki, bunu şair şehzadenin hatırası için yapmamıştır. Bu hâdise üzerine şair, defatla yazdığı şiirleri ile şehzadenin lutfunu kazanmağa çalıştı ise de hiçbir müsbet netice elde edememiştir.

Rusçadan çeviren : A. CAFEROĞLU

[48] *Habibüs - Siyer*, 180.

GILGAMİŞ'İN ZAFERİ

Prof. Şemsettin Günaltay Üstadımıza

Kahramanlar dönmüştü batıdaki seferden
Fırat coştu sevinçten beldeler, köyler aştı,
Gılgamiş'in zaferi Nil'e kadar ulaştı
Mabutlar alkışladı sümeri bu zaferden.

* * *

Adak, dedi, yükseldi Gılgamiş'ın gür sesi
Kadınlar yasa girdi, erkekler el bağladı . .
Nipur'un kâhinleri mabette; geldi dile
Ozanlar kobuz çaldı yalvarırkın enlile
O akşam ay doğmadı, yıldızlar çok ağladı
Anuya kurban oldu sinaar prensesi.

İstanbul : 937

SITKI AKOZAN

ŞARKTA YUNAN İSTİLÂSINDAN ARAP İSTİLÂSINA [*]

Ön Asya tarihinin ikinci periyodu, yeni bir saltanatın kurulduğu zemin üzerinde Şarklının fikir hayatında bir ihtilâl demek olan bir hâdise ile, Makedonya istilâsı ile başlamakta ve Arab istilâsı ile bitmektedir. Bu her iki istilâ arasındaki bin senelik devreye ise o zamana hâkim olan fikrî nüfuza bakarak Elenizm Devresi denir ki bu müddet zarfında hâkimiyetin Greklerden Romalılara intikali siyasî ve fakat kültürel olmıyan bir değişikliği ifade eder.

Eski zamanın ilk devirlerinde İndo - Cermenlerin Ön Asya'ya akınları, Şark karşısında Avrupa'nın istiklâlini lâyıkiyla tanıtmaktan ziyade sezmeye hizmet ettiği halde Büyük İskender'le tam şuurunu alarak kuvvetlenmiş olan Avrupalılık Şark ile muzafferâne hesaplarını tasfiye ediyordu. Şurası dikkate şayandır ki Ön Asya'da ve bizzat İran'da Ahemenid hâkimiyetinin silik hatıraları ancak devam ederken buna karşı İskender'in şahsiyeti Asya'nın tâ içlerine kadar bugün bile unutulmamıştır. İskender, baştanberi mevcut olan velûd istidatlarının tekrar faaliyete gelmesine yani Şarkta İran saltanatının yükselişi ve Garbta Etrusk - Kartaca müdafaası ile iki asır evvel kesilmiş olan kolonizasyon işlerinin tekrar ele alınması hususuna Grekleri sevketmiştir. Mübhem işleri şekillendirmek ve şuur yaratmak gibi bilhassa Greklere hâs olan kabiliyeti uyandırmış ve İran saltanatı içindeki milletler yığınından müşterek bir kültür yaratmıştır.

İskender zarurî bir inkişafı kovalayarak Makedonyalıların kırallığı ve Elen ittifakının kumandanlığından Asya hükümdarlığına yükselmiş ve tebasını ve bu meyanda Grekleri Tanrisâl bir tapınmaya icbar etmiştir. İskender Greklerle Şarklıların karışmasından yeni bir siyasî millet yaratmak istiyordu ki Yunan kültürü bu işin organizasyonunu yapabilecek bir kuvvet teşkil ediyordu. İskender'in şahsi inkişafı grek ruhunun kendi seyrini takip etmekte olan mukadderatını hâdisatı aleme karışmak hususunda tâcil etti: zaferlerini kazanırken asliyetinden ayrılarak yabancı unsurların doğurduğu tehlikelere zebun oldu. Grek-

[*] Berlin Üniversitesi Profösörlerinden Hans Heinrich Schaeder tarafından Alman Şark Birliği namına Berlin üniversitesinde « Şark ve Avrupa » mevzuu üzerine söylenmiş olan bu ikinci konferans, *Forsuchngen und Fortschritte* mecmuasında (yıl 13, sayı 6, sayfa 70-71) de çıkmıştır; tarihî kanaatlerimize uymadığını, yalnız mevzuun ehemmiyeti bakımından aynen tercüme ettiğimizi bundan evvel Ülkü'de neşrettiğimiz birinci makalede [sayı 10, 55, s. 77] bildirmiştik.

Devleti fikri, cihangir bir saltanat ve uluhiyete eş tek başlı bir hâkimiyet gibi Şark ide'si haline inkilâp etti; bunun için Elenleşme keyfiyeti Şark'ın siyasî hayatında asla bir inkita teşkil etmez; bilâkis Şarklıların çoktanberi devlet ve cemiyet fikirleri üzerinde durmaktan vaz geçerek tamamile dini sahaya teveccüh etmiş olan ferdî fikir hayatları -Grek fikir dairesi ile temas neticesinde- daha ziyade bir kuvvet kazanmıştır. Yunan'ın getirdiği tetevvur hareketi Şarkın itiyat halini almış olan dinî tefekkürüne taarruz ederek onu parçalamıştır. Binlerce senedenberi anane halinde mevkiini sağlamlamış olan Şark fikriyatının yarattığı kül - tür birkaç asır içinde yıkılarak unu - tulup gitmiştir. Eski statik ananeler kalıbına bağlanacak yerde ferdlerde necat aramaktan doğan bir huzursuz - luk başlamıştır. Grekler Myte'lerini yeni şiir ve plâstik sanat şekilleri içine sokmak, tarih ve felsefeye naklet - mek suretile Myte âleminin sihr ve fesunundan kurtulduğu sırada Şarkta da artık dinî anane ya tamamile bir tarafa bırakılıyor ve yahut ta tagyir ve tefsir suretile yeni bir ca'li hayata uyduruluyor. Bu dinî anane yenilmi - yor, belki sadece kökleri kazılıyor; şekil ve vakıaları Grek allegorisi nü - munelerine uygun olarak Cosmique tezahürlere veya ahlâkî hâdiselere kalb etmek suretile bu ananeler zaman çer - çevesinin dışına yükseliyorsa da ayni zamanda cansız gölgeler halinde silikleşiyor. Şarkın bu değişen dinî haleti karakteristik ifadesini, Hıristiyanlık akâidinin yayılmasile harekete gelen Gnosticisme'de bulmaktadır.

İskender ümerasının teşkil ettikleri devletlerin Elen - Şark kültürünün bütün Akdeniz âlemine yayılması tam Sezar'ın bir zamanlar İskender'in gittiği yoldan giderek Roma hüviyyetinin tefevvukundan vaz geçmek suretile cihangir bir hükümdarlık kurmaya teşebbüs ettiği sıralarda vukua geldi. Hükümdarlığını Roma Kayserliği halinde yeniden teşkil eden ve vücuda getirdiği reform hareketi ve neşrettiği kanunlar ile Romalılığın mevcudiyetini bir defa daha asırlarca müddetle temin eden Oğust'un bu restorasyonu Avrupalılığın devamını temin eden bir kurtuluş hareketi olarak anlaşılmalı - dır. Bu suretle temin edilmiş olan Roma siyasî teşekkülünün, hukukunun ve Grek medeniyetinin ananeleri karşısında Şark ilâhlarının ve ibadet ve âyin tarzlarının Garbî Roma'ya nüfuz etmesinin kültür tarihi bakımından ehemmiyetini lüzumundan fazla yük - seltmemelidir.

Bu dinlerin hiçbiri orijinal ve yerli Şark ananesini ihtiva etmemekte olup tamamile Elen süzgeçinden geçmiş ve bu suretle Garbî Roma hususiyetine tetabuk etmiştir; öyle ki bunların yayılması aşağı derecede bir Elenleşme olarak tefsir edilmelidir. Bu din - lere karşı üç yüz senelik bir mücadeleden sonra mevkiini muhafaza eden Hıristiyan dinine gelince, zuhuru zama - nında olduğu gibi ilk inkişafı devre - sinde de Şark Elenizmine karşı galebeyi tazammun eder ki hıristiyanlık bu Şark Elenizminin Garb memleket - lerine nüfuz etmesinin önüne, Roma Devleti fikrinin grek profan irfanı ile organik bir mevcudiyet teşkil edecek bir surette kaynaşması sayesinde ge - çebilmiştir. Ogüst tarafından devletin

bu tahkimi ile hıristiyan kilisesi yükselmiş ve bununla beraber eski zamanın son devirlerinin müsbet kuvvet ve kıymetlerini -Garbî Roma saltanatının yıkılan enkazı üstünden aşarak- Cermen - Romen milletlerine ulaştırabilecek yegâne kuvvetin inkişafına imkân hasıl olmuştur.

Ön Asya Elenistik Devrede ne şimal milletleri ne de Arab çölünün ön saha bedevileri tarafından ciddî suretle tehdit edilmiştir. Eski zamanda şimal milletlerinin ve çöl bedevilerinin kültür memleketlerine olan hücumları birbirlerine nasıl tevafuk ederse, Ortazaman'a geçiş esnasında da Cerman kabilelerinin Roma Devletine istilâsı ile Arabların istilâsı arasındaki müvazi vaziyet te birbirlerine ayni suretle uymaktadır. Vaziyet bu suretle temelinden değişmiş oluyor; öyle ki İndo-Cerman milletlerin şarka doğru Asya'nın içlerine akmaları hareketi, 4 üncü asırda Hün istilâsındanberi Garb memleketleri için hayatî bir tehlike olan iç Asya milletlerinin mukabil istikamette vaki hareketlerinden kaçınmak için durmuştur. Binaenaleyh Ön Asya bu zamandan itibaren şimali şarki milletleri ve başlıca Hün - Türk menşeyinden gelen milletler tarafından ehemmiyetli surette tehdit edildiği halde İndo-Cermenler Avrupa'ya atılmış ve Ön Şark için on birinci asrın sonuna kadar doğrudan doğruya bir tehdit teşkil etmekten uzak kalmıştır.

Kültür tarihi bakımından tetkik edilince Cerman devletlerinin Roma saltanatı üstünde teşekkülü ile halifeliğin kurulması, zâhirî bütün benzerliklerine rağmen, birbirine zıd iki hâdise olarak yükselirler. Tarihin seyri dahiline giren Cerman - Romen milletleri, şüphesiz görünüşte boş yere asırlarca kan döktükten sonra antik âlemin son devir kültürü ile organik bir kaynaşma teşkil etmeye -ki bu kaynaşma sayesinde Garb tarihinin vahdeti kurtarılabilmişti- muktedir olduğu halde Arablar mağlup ettikleri dünya saltanatları dahilinde kendi millî hüviyyetleri ile zaptettikleri yerlerde tesadüf ettikleri helenistik kültür arasında bir müvazene tesisine muvaffak olamamışlardır. Arablığın devlet idaresinden uzak bırakılması hilâfetin Şam'dan Bağdad'a geçmesile başlar. Arabların yeni bir din naşiri sıfatile ve ahlâkî tefevvuk iddiasile eski kültür âlemine temas etmesi hakikatı bu kültür âleminin müstakil fikrî kıymetlere sahip olduğunu kabul ederek Arabların o âlemin kıymetlerinden istifade etmelerine mâni teşkil etmiştir. Vakia İslâmiyet daha eski Şark kültürüne derinden ve şümullü olarak uymuş ise de mazi ile kültürel alâka şuurunu kaybetmiştir.

Binaenaleyh İslâmiyetin Büyük İskender saltanatının toprakları ve hattâ onun haricindeki mıntakalar dahilinde hâkim olmasile mazinin temadisine karşı tamir kabul etmez bir inkita husule geldiği halde Garbta, arada birçok tehlike ve tehditlerin mevcudiyetine rağmen, eski ile yeninin canlı alâkası, zaâf zamanlarından sonra tekrar Garb medeniyeti dahilinde teşekkül etmek için devam edip gitmektedir.

Almancadan çeviren
CEMAL KÖPRÜLÜ

HALKEVLERİNDE BARİZ ÇALIŞMALAR VE BELİREN DEĞERLER

Atamız evlerimizde

Son günlerde büyük bir memleket gezisine çıkan Atatürk, her gittiği yerde halkevlerine uğramış, halkın halkevlerinde kaynaşma ve gelişmelerini görmekten mütehassis olmuş, evlerin halka telkinini istediğimiz inkilâp ve kültür meselelerinde önayak olduklarını görmekle memnun olduğunu izhar etmek suretile bütün halkevi çocuklarına yeniden şevk ve hız vermiştir. Onun müessesesinde ve onun emrinde isabetle çalıştığımızı ve her verimli çalışmamızın onun tarafından görülüp beğenileceğini bir daha hatırlamak ve düşünmek hepimize emsalsiz bir gayret kaynağı olacağında şüphe yoktur.

Halkevlerinde yeni meselelerin halka anlatılış ve sunuluşu hiç şüphesiz ki: en esaslı vazifelerimizden biridir. Bu arada eski ve geri musikinin bütün memleket mikyasında yerini ileri ve modern musikiye bırakmasını beklerken halkevlerinin bu dâvada önayak oluşu, tabiatile hepimizi sevindirecektir.

Atamızın evlerimize göstermek lûtfunda bulunduğu teveccühün derin minnetini onun izinde birkat daha hızlı ve şuurlu yürümekle ödemeye çalışacağımızı bütün halkevi çocukları adına, halkevlerinin göze çarpar çalışmalarından ve beliren değerlerinden bahseden bu sütunların başında, söz vermekle bütün arkadaşlarımızın duygularına terceman olduğumuza kaniiz.

Altı aylık raporlar

Parti teşkilâtını ve bu arada halkevlerini teftişten dönen saylavlarımız raporlarını vermiye başladılar. Halkevlerinin altı aylık raporları da gelmiye başlamıştır. Çalışmasında intizam ve metod olan evlerin hepsi, raporlarını vaktinde göndermiye de itina etmiş bulunmaktadırlar. Bunların arasında muhitin bütün imkânlarını ve elemanlarını dâva hizmetine almayı başararak, feragatlı ve idealist mahdut elemanlarile her faaliyet sahasında bir varlık yaratmıya koşup yetişen, inkilâbı tatmin eden ve hakikaten tebrik edilmiye değer olanları vardır. Bunların bir arada gözden geçirilmesi, bilinmesi insana halkevlerinin bugünkü şartlar içinde mutlaka muvaffak olmıya namzet olduğu kanaatini tekrar ve daha kuvvetle verebilmektedir.

Bir şey yapamamanın azabı

Fakat bunların yanında henüz hakikî muvaffakiyet yolunu bulamayanlar, hakikî hizmete henüz girişememiş olanlardan hele muhit diğer muvaffak halkevleri kadar eleman, bina ve para bakımından dahi müsaitken birşey yapamamış ve üstelik bu birşey yapamamanın ikna edici sebeplerini kendini azaptan kurtarmak için dahi araştır -

mamış ve raporuna koymamış, bir tek şey yapamadığının farkında değil gibi, bir tapu senedi dolduran mümeyyiz soğukkanlılığiyle klâsik beş on satır yazmış veyahut işi lâf kalabalığına dök müş birkaç halkevi de vardır ki: ruha eziyet vermekte ve insanı çok hırçın bir konuşmaya ve hesaplaşmaya sürüklemektedir. Hiçbir menfaat gözetmeksizin bu vazifeyi deruhde etmiş bulunan ve ne de olsa idealist ve çalışkan olan arkadaşların gelişeceğini umduğumuz hamlelerinin olsun şevkini kırmamak için bu mahdut evlerin adlarını sıralayacak değiliz. Büsbütün çaresiz ve tesellisiz olsaydık bunu yapardık belki; fakat bize gözümüzü sevinçle dolduracak kadar güzel müjdeler veren ve bu müjdeler teftiş edenlerce de tasdik olunan evlerimiz vardır ve asıl ve sade onlar hakikaten halkevleridir.

Her evde bir ana mesele

Şu meseleyi bir daha gözönüne önemle koymadan geçemiyeceğiz: Her halkevinin kendi muhitinin icablarına ve şartlarına göre eline aldığı bir ana meselesi olması ve onun etrafında faaliyetini teksif etmesi, ilk ve mutlak verim şartıdır: Meselâ herhangi kötü bir itiyadla Türk dilinin tam bir inkişaf bulamadığı bir muhitin halkevinde ana dilin tâmimi, herhangi bir İstanbul Halkevinde üniversiteli gençlerin birbirile tanıştırılması ve kaynaştırılması ve saire gibi.. ve sonra, zaten, halkevlerinin birkaç ana meselesi ve vazifesi vardır: halkın kültür seviyesini ve inkilâp heyecanını besleyecek telkinler (konferans, neşriyat, temsil suretinde). Diğer rejimlerin ihmâl ettiği köylü ile yakından ve devamlı temas ve telâki gibi.. Bu esas vazifelerin bazı faaliyetli halkevlerinde bile ikinci plânda imiş gibi şöyle birkaç seferle geçiştirildiğine arasıra raslanmaktadır. Altı ayda ancak bir iki konuşma yapan, altı ayda bir defa bile köy gezisi tertip edemiyen halkevi ne de olsa verimli sayılmamaya mahkûm değil midir ?

Dâva saflarındayız

Güttüğümüz bir dâvanın peşini bıraktığımız gün o dâva soğur, kabuk bağlar, hararetini ve hattâ mânasını kaybedecek gibi olur. Halkevlerinin şuurlu körüğü mukaddes millî ocağı daima kışkırtmakta devam etmeyince varlığının hikmetini kaybetmiş olmaz mı ?

Vatan ananın gündelik kaygılar peşinde birbirine şefkatı ve anasına doğrudan doğruya hizmeti bir kenara bırakmaya mecbur olan sevgili çocukları, halkevlerinin çatısı altında, bir araya gelerek bu kaynaşmayı ve bu yararlı olmayı başarmazlarsa tıpkı bir ailenin sabah kendi işine ve kendi havasına giden, gece geç vakit yatağına dönen hayırsız değilse bile silik ve kayıtsız oğlu gibi âvare, katı sayılırsa haksızlık mı edilmiş olur?

İleri Halkevlerine katılan yeniler

Bu sefer bu sütunlarda çalışmalarına sık sık temas etmek imkânına kavuştuğumuz çalışkan halkevlerimizin arasına yeniden katıldıklarını gördüğümüz bir iki halkevinin faaliyetlerine dair haber vermekle iktifa edeceğiz: Urfa, Artivin, İnebolu ve Akşehir, İzmit, Tekirdağı, Ayvalık, Ceyhan,

Edremit, İskilip, Gerede Halkevleri bunlar arasındadır. Bu son altı aylık raporlarında iyi bir kalkınmaya ve harekete geçmiye delâlet eden güzel emareler kaydedilmiştir; teftiş raporları da bunları teyyit ederse çalışkan ve verimli evler sayısı daha artmış olacaktır. Yeni hamlelere yönelen ve yeni başarılar gösterebilen diğer halkevlerinden malûmat aldıkça bunlardan bahsetmek imkânını bulacağımıza ve bunun için o başarıları yapanlar kadar bizim de sabırsız ve sevinçli olduğumuza inanılmalıdır.

Bir adsız daha

Halkevlerinde beliren değerlerden bir kaçını daha okuyucularımıza müjdelemek ve büyüklerimize takdim etmek imkânını bulmakla mesuduz.

Bu yazımızda bu aziz ve mefkûreci adsızların yalnız birinden : Mehmed Türkmenoğlu'ndan bahsedeceğiz :

Mehmed Türkmenoğlu, bir iki verimli şubesi hariç buğünlerde yine bir durgunluk ve verimsizlik gösteren Eskişehir Halkevi'nin ateşli ve kabiliyetli çocuklarından biridir. Ev'in kutlamasına katıldığı her ulusal sevinç ve hamlesini ileri sürdüğü her millî dâva için edebî gücünün yettiği, heyecan ve bilgisinin müsait olduğu kadar fakat her zaman samimî ve coşkun mısralar yazan ve haykıran bir arkadaştır. İşte, onun bir halkevi bayramında bir zeybeğin oyununu seyretmenin ilhamile yazdığı mısrâlardan bir ikisi :

Gerilmiş bir kartaldır boşluğu yaran
göğsün;
Yepyeni bir dünyadır coşup kabaran
göğsün.
Gökleri titretiyor o heybetli duruşun;
Cihan emrimde diyor yerlere diz vuruşun !

B. K. ÇAĞLAR

Halkevleri neşriyatı

Bu son ay zarfında, Halkevleri dergilerinden Konya'nın temmuz, *Akpınar* (Niğde) nin mayıs, haziran, temmuz ve ağustos eylûle ait gösterilen iki formadan ibaret nüshasını, *Elâzığ*'in eylûl, *19 mayıs* (Samsun) ın ve *Orta Yayla* (Sivas) ın birinciteşrin, *Yeni Türk* ve *Halk Bilgisi Haberlerinin*, Taşan (Merzifon), *Muğla*'nın, ikinciteşrin sayılarını aldık.

Biz burada, son aya ait üç mecmuadan bahsettikten sonra, diğerleri hakkındaki düşüncelerimizi, umumî olarak anlatmaya çalışacağız.

Yeni Türk (İstanbul) da günün hadiselerinden başka, *Macarların yurt koruması*, *Osmanlı devletinin malî, ahvali*, eski ve yeni İstanbul'u canlandırmak gayesile, *Ch. Diehl*'in, *Bizans* nam eserinin tercümesi tarihe, Mozart hakkındaki bir yazı musikiye, edebiyata ait olmak üzere, *Necatinin darbı meselllerine* dair bir yazı vardır.

Yine İstanbul Halkevi tarafından çıkarılmakta olan *Halk Bilgisi Haberlerinin*, bu sayısında *Halk türküleri*, *Köy hekimliğinde etsunculuk*, *İstanbul masalları* ve *Ereğli şairleri* başlıklı mevzuları vardır. *Taşanda*, gençlik ve cümhuriyet başlıklı mûsahabeyi, dil bayramına ait bir konferansı, Eski nüshalardan devam etmekte olan Merzifon şairlerine dair makaleye, Merzifon'un yeni iki halk şairininbazı parçalarının da ilâvesini, ölümü münasebetile Ahmet Refik'e ait bir yazıyı görüyoruz.

Dikkat edecek olursak bütün bunlar ya günlük vakalara veya Merzifon'un yaşayan şairlerine dairdir. Bu dergi, ancak bulunduğu şehrin halkı için, yevmî bir ga-

ve mezaydan bâhis gayetle şayanı dikkat, büyük tecrübeli erden ilham alan, fakat edebî bir kıymet taşımaktan uzak bulunan bir küçük eserdir. Binaenaleyh gerek kendisinden bahsedilirken amiral Lacaze ve gerek amiraldan ve diplomattan cevabî nutukunda bahsederken Hanotausc edebiyattan değil son zamanlar Fransa ve cihan tarihlerinden bahsetdiler. Amiralın nutku kısa cümlelerle ve edebiyat yapmaktan tam bir içtinapla yazılmış fakat yine temiz dilde ve kuvvetli bir nutuk. Hanotausc'nun nutku okunurken ise insan genç bir adamın yazısını okuduğunu zannediyor: öyle canlı, öyle hareketli bir lisanla yazılmış. Kendisi Fransa'nın şimdi en meşhur müverrihidir, vaktile yedi yıl hariciye nazırlığı etmiş ve son Cümhuriyetin bu mevkide en fazla kalmış iki nazırından biri olmuş. Ondan bir haylı önce de İstanbul'da sefaret müsteşarlığı ederek o zaman Sultan Hamid'e karşı muhabbet duyduğu için nazırlığı zamanında Ermeni meseleleri münasebetile nisbeten bize dost bir vaziyet muhafaza ettiği için kendisine pek sevmeyenlerce Paşa lakabı verilmişmiş. Uzun senelerdenberi siyasî hayattan çekilerek kendini tamamen tarih çalışmalarına veren Hanotausc yalnız veya yardımcılarla beraber pek mühim eserler vücude getirmiş ve galiba şimdi Akademinin en kıdemli azası bulunmuştur.

İlâve edeyim ki, biri ölmüş olan bu üç lâyemutun en genci seksenlik. Cambon, şuuruna hâkim bir halde ve doksanı mütecaviz ölmüştü. Hanotausc'dan bu son nutku münasebetile bahseden bir maruf muharrir ise, makalesinde, vücut ve dimağının gençlik ve zindekisine karşı hayret izhar ettiğini ve "ne yapayım azizim ihtiyar olmağa vaktım yok ki! Hazırlanup bitirilmesi en az yüz sene isteyen işlerim, yazılarım var!" cevabını aldığını söylüyordu.

Fakat biz, biz zavallı muharrirler, okuyucusuz, kütüphanesiz ve isteksiz muharrirler. Gündelik sipariş yazılarından başka hazırlamağa karar vereceğimiz, hazırlaya bileceğimiz şeyler acaba nelerdir!

Güzel sanatlar akademisinden haberler

Güzel Sanatlar Akademisi, bu son zamanlarda bize iki küçük ve güzel eser hediye etti. İlki B e d r i R a h m i n i n ikincisi N u r u l l a h C e m a l i n, yani ikisi de birer kıymetli ressamın imzasını taşıyor. B e d r i R a h m i n i n kitabı N a z m i Z i y a n ı n hayat ve eserlerinden bahsetmekte, sanatkârın en muvaffak tablolarının çok güzel basılmış suretlerini de ihtiva etmektedir. Ve, ne hazin tesadüf, basılışı tam bu sanatkârın ölümüne tesadüf etmiş bulunuyor. Okadar ki, bu sütunlarda bu ölümden bahsederken henüz Bedri Rahmi'nin kitabını görmemişdim. Her halde iyi bir tetkik. Dostum N u r u l l a h C e m a l i n kitabı ise Türk heykeltraşlığının bir tarihçesidir Maalesef pek geniş bir mevzu olmamakla beraber, eserin daha tam ve etraflı olması elbette mümkündü. Meselâ şehirlerimizin meydanlarına dikilmiş heykellerin altına ilk türk ismini atmış olan K e n a n Y o n t u ş u n ad ını alınması tabii bir hakşinaslık olacaktı. Bu eserde de türk sanatkârları tarafından yapılmış bir takım muvaffak heykellerin resimleri ve heykeltraşlarımızın hayat ve eserleri hakkında malûmat var. Kıymetli ressamın bu küçük kitabı, muhakkak ki, bu vadide ileride vücuda getirilecek bütün etüdlerin ilki olmak şerefini kazanmış bulunuyor.

Bu vesileden istifade ederek güzel sanatlar akademisinin hoca kadrosunun iki yeni uzuv kazanmış olduğunu da söyliyelim. Bunlar S a b r i F e t t a h l a Bursalı Ş e f i k t i r. Bursalı Şefikin ismini bilenler, hiç de az denemez. Eserlerinde çorak ve kurak stepin rengini en iyi bulanlardan biridir. Sabri Fettah'a gelince, aslen Üsküplü olan ve İtalya'da uzun bir tahsil hayatı geçiren bu genç adam, ana vatana geleli çok olmadı ve maalesef bize verebileceği

kadar da henüz eser vermedi. Bilhassa gravür ve ofortla meşgul olduğu için ve mizacı hüzne fazla meyyal de bulunduğundan, belki renklerinde fazla tenevvü ve neş'e yok. Ve mutlaka bir kusur aranması icap ederse denebilir ki, resimlerinde de gölgeden belki fazla istifade ediyor. Ve bazen kolay istifadeler arıyor. İşte gayetle muvaffak bir eski türk ve islâm şehri dekorunun - Üsküb'ün eski mahallelerinin önünde kendi portresi. Ressamın sarışın, beyaz ve güzel yüzü burada abus, siyahlara batmış, ölmeğe ve öldürmeğe amade bir İtalyan condottieresine benziyor. Fakat bu cihetten sarfınazar Sabri Fettah, genç ressamlarımız arasında çizgileri ve resmi pek kuvvetli ve şimdiden üstad bir fırçayı ellerinde tutuyor. Eğer Akademide asude ve ciddî bir çalışma hayatına kavuşursa Türk resmine pek kudretli ve çok güzel eserler verebilecektir. Mamafi şimdiye kadarki resimleri içinden de yeni resim galerisi bir iki parçayı mutlaka almalıydı. Bendderesinden kaleyi ve karşı dağı gösteren birkaç nefis resmi de bahsettiğim Üsküb dekorlu portresi de bu şerefe ve mevkie tamamile lâyık eserlerdi ve zaten hükûmet tarafından alınmış olduklarından hemen galeriye mal edilmeleri için bir emir verilmesinden başka yapılacak şey yoktur.

Francis de Croisset

Bu son günlerde ölen Francis de Croisset'in galiba iki eseri, biri tercüme ve biri adapte edilerek Türk sahnesinde oynanmıştı. Tercüme edilen *Arsène Lupin*, adapte edilen ise *L'epervier*'dir. Bu ikincinin ne atla adapte edildiğini, eseri bizim sahnemizde hem de iki kerre, bir defa Ziya isimli bir aktörün ve bir defa Raşid Rıza'nın truplarile, seyrettiğim halde hafızamın garip bir inat ve zafile şimdi bir türlü hatırlıyamıyorum. Servetini kaybetmiş bir asilzadenin çok sevdiği karısını müreffeh yaşatmak için hiylekâr bir kumarbaz oluşunu tasvir eden bir piyesti ki sinemaya da alındı ve de Croisset'in sanırım ki en maruf tiyatrosu budur. Son zamanlarda ciddî bir şekilde akademiye girmeğe çalışmış ve rivayete göre muvaffak olamayışını büyük bir hüzünle karşılamış bulunan bu zat, aslen Belçikalı idi ve müreffeh bir aileye mensuptu. Ömrünü Ruen kurbunda Croisset isimli bir köyde geçirmiş olan büyük romancı Flaubert'e hayranlığından, bu köyün ismini nedense bir asalet işareti ilâvesile namı müstear olarak almış. Kendisi on altı yaşında yani altmışında öldüğüne göre kırk yıldan fazla bir zaman evvel (On beş yaşın geceleri) adlı bir şiir mecmuasile yazı hayatına girmiş ve bir şabemeredin ilk defa aşkı tadışı mevzuunu teşkil eden manzum bir temaşa eseri, Chérubin hüviyetini maruf kılmış. O zamandan Cihanharbin'e kadar da Paris'in neşeli ve zarif piyesler oynıyan bulvar tiyatrolarının en mergup ve makbul muharrirlerinden biri olmuş ki, Türk sahnesine nakledildiğini zikrettiğim iki eser de, bunlardandır; o zamanki eserlerinin ve romanesk ve dramatik nevilere en fazla yaklaşanlar da bunlardır. Harp devresini harp meydanlarında geçiren müellifi, harpten sonra o zamana kadar hep bir arkadaşla, aynı arkadaşla piyesler yazan ve o arkadaşı ölen Robert de Flers'in yeni refiki olarak görü yoruz. Robert de Flers ise neş'eli, zarif ve hafif Fransız piyesinin en büyük üstatlarından biri olduğu için, bu iştirakı mesai hakikaten rağbet kazanan bir kaç mahsul veriyor. Flers öldükten sonra, Francis de Croisset birkaç yeni piyes vücude getiriyor ve bunların birinde ne yeni bir mevzuu, ikisi de tayyareci olan bir karı kocanın rekabetini tasvir ediyor. Aynı zamanda kendisini tamamile yeni bir vadiye girmiş görüyoruz. Hindistan'dan başlıyarak Uzak şarka kadar giden müellif, bu seyahatleri, roman unsurları ve şahısları karıştırarak latif ve cazip bir şekil ve lisan ile hikâye eden ciltler vücude getiriyor. Ve en güzel eserlerinin işte bu seyahatnameler olduğuna benim hükmedenler de çoktur.

Roman ve hikâye yazanlar için bir ibret dersi

Fransız romancısı ve akademisyen Louis Bertrand, tesadüfen romanlarını da tarih ve seyahat eserlerini de daha fazla bilinmeğe ve sevilmeğe lâyık birçok edip ve muharririn eserlerinden fazla okumuş olmakla beraber bana hayranlık ilham etmemiş bir muharrirdir. Bunun sebeplerinden biri üslup ve sanatinin vasat dereceyi pek aşmadığı diğeri de kendisinin çok koyu bir katolik olması ve hele bizden bahsederken keyfiyetin kendisini pek aşikâr bir şekilde gösterdiğidir. Bununla beraber, son zamanlarda bir mecmuada (Bahtiyar dakikalar) unvanı altında yazı hayatının ilk devresine ait neşrettiği hatıralarında meslekine karşı gösterdiği hürmet ve namuskârlık karşısında itiraf edeceğim ki büyük bir hürmet duydum:

Muharrir, yazı hayatına atılmış ve sırf kalemile geçinmek arzusile kendisine mütevazi fakat emin bir hayat temin eden hocalıktan istifa etmiştir. Lâkin henüz şöhret ve muvaffakiyet kendisinden pek uzak ve yarının ne olacağı tamamile meçhuldür. Şimdi elinde küçük bir para var, bu para bitmeden önce de kısmen anlaşmış olduğu bir mecmuaya romanını ikmal etmek ve kabul ettirmek mecburiyetindedir. Mecmua romanı beğenip kabul edecek mi, kabul ederse peşin ne verecek, bunlar henüz meçhul. Malûm olan bir şey varsa o da eldeki paranın günden güne azaldığıdır. Buna rağmen, muharrir yerinden ayrılıp seyahate çıkıyor. Bir kasabaya kadar gidip orada bir müddet yaşayor ve bu kısmı o kasabada, o kasabanın hayatını çok yakından tetkik ede ede yazıyor. Halbuki o kasaba bildiği bir yerdir ve genç bir adam olduğu için uzak bir mazide silinmemiş hatıralarına muracaatla pek âlâ yazabilirdi. Bu vaziyette, yani bu büyük fedakârlık muvacehesinde, bizim hiç ayak atmadığımız yerlerden nasıl bir cesaret ve emniyetle bahseden ediplerimizi hatırlıyorum. Hatta, görmediğim yerlerden bahsetmemek hususundaki mutlak itinama rağmen, Karadeniz sahilindeki bütün kasabalarımızı bildiğim halde ziyaret etmemiş olduğum Karadeniz Ereğlisini bir hikâyemde nedense dekor olarak aldığım için bir kerre daha vicdan azabı duyuyorum.

İlâve edelim ki, realiteye sadık kalabilmek maksadile böyle fedakârlıklar ihtiyar eden hikâye ve romancıların sade bizde değil fakat Bertrand'ın memleketinde bile kabir bir ekseriyet teşkil ettikleri iddia olunamaz. Meselâ her romanına dekor olarak dünyanın bir başka tarafını alan Pierre Benoit, rivayet göre, "İlk önce yeni bir memleketi tasvir ederim. Sonra, o tasvirden kazandığım para ile gidip o tasvir ettiğim memleketi görürüm. „ dememiş miydi ? Fakat o hiç olmazsa sonradan görüyor. Bizim için maalesef ona da imkân ve ümit yok.

KİTAPLAR VE MECMUALAR

Tadeusz Kowalskı, *Zur semantischen Funktion des Peuralsaffixes* **lar, ler** *in den Türksprachen*, Mémaires de le comission orientaliste, no. 25, Krakwe, 1935, s, 1 - 34.

Ayrı ayrı Türk şivelerinin veyahut lehçelerinin yazılmış gramerlerinde, her nekadar mühim meselelerin mecmuunu bir arada meydana koyacak ve izah edecek bir tecrübenin yokluğu hissediliyorsa da, şüphesiz bu noksanı giderebilecek enteresan münferid tetkikler daima bulunabilir. Hele görünüşte pek basit, gramerlerimizde ise tam tafsilâtile izah edilmiş olduğunu zanettiğimiz, fakat hakikatta pek muğlak şekiller arzeden birçok Türk şive hususiyetleri, ancak ufak ve dar mevzuları tenvire hasredilen münferit monografi ve risalelerle tamamlanmağa mahkûmdurlar. İşte, burada hakkında malûmat vermek istediğimiz Üstad Profesör T. Kovalski' nin eseri tam bu evsafı haiz, en mühim araştırmalardan biridir. Müellif, bu tetkikini hepimizin herbir türk şivesi gramerinde bahsedilmiş olduğunu gördüğümüz *- lar* ve *- ler* cem edatının hasretmiş ve bu edatların yerine göre kullanışlı üzerine, yeni yeni neticelere varmıştır. Malûm olduğu veçhile, Türk şivelerindeki gramer kemiyetleri meselesi amelî konuşmada Türk dili için biri müfret diğeri cem olarak iki şekil arzeder ve cem ekleri sesler ahengi gözetilerek *- lar* ve *- ler* kalıpları vasıtasile müfretten teşkil edilir. Lâkin Türk dilinin hakikî konuşma tarzına müteveccih bir nazar nüfuzu, hakikatta keyfiyetin ilk bakış'a göründüğünden daha karışık olduğunu öğretir. Meselâ: *at* denildiği zaman bir sürü atın kasdedildiğine; aksine olarak *atlar* denilen cemin tek bir *ata*, delâlet ettiği hallere şahit olmaktayız. Profesör, işbu hali nazarı dikkata alarak, umumiyetle türkçedeki cem lâhikasının semantik fonksiyonlarını tayin için otuz dört sayfadan ibaret kıymetli araştırmasını, başlıca on müstakil bahsa ayırmıştır: 1) Meselenin vazı, 2) Müfredin manası, 3) Müfredin cem ile münasebeti, 4) Her iki kemiyetin eşya ve mücerredat isimlerinde kullanılışı, 5) İsimlerin yanında müfret manalı *- lar* ve *- ler* cem lâhikaları, 6) Cem manasile isimlerdeki *- lar* ve *- ler* cem ekleri, 7) Fiillerin yanında *- lar* ve *- ler* cem ekleri, 8) Pronominal sahada *- lar* ve *- ler* cem ekleri, 9) Toplu bir bakış, 10) Cem ekinin zuhuru meselesi.

Birinci «Meselenin vazı» bahsinde müellif Osmanlı, Azerî, Karaim, Kazan Türk ve sair şivelerinde müfredin, bazan fertlerden bir miktar olmak üzere, bir yekûn, cemin ise ancak bir tek ifade ettiğini misallerle göstermektedir. Meselâ Kazan-Türklerinde *Koyaşlar*-güneş; osmanlıcada *dillerin*-dilin, gibi. Bundan maada müfredin ve hususi hâllerde cemin kullanışında ekseriya uzaktan göze çarpan bir kararsızlık kendini hissettirir, ki bu hallerde bazan müfret bazan cem kullanılır. Meselâ: Osmanlıcada *birçok kimse* yanında *birçok kimseler* de denir. Diğer taraftan kanunî olarak ekser Türk şivelerinde buraya yakutca da dahil olmak üzere sayı sıfatlarından sonraki için, müfret, buna mukabil Azerbaycan ve Karaim şivelerinde cem halindedir. Bu hususta, cem halde bulunan failden sonra fiilin ve hususî ahvalde cem şekli arasındaki kararsızlık ve asıl konuşma dilinde herhangi bir katî kaide vazetmek için olan güçlük malûmdur. Hakikat hâl veya mesele türkçede müfret olarak kullanılan arapçadan alınmış ve *pluralis fractus* tesmiye edilmiş olan isimlerin mühim mıkdarına da şâmildir. Me-

selâ: *evlad, tüccar, amele, talebe, mevta*, gibi burada bu iki müfret ve cem kemiyetlerinin birbirine olan münasebetlerini tenvire yarayacak misallerin sayısı herdaim çoğaltılmak imkânını arzetmektedir. Profesör, bu hakikati, misallerle gösterdikten sonra meseleyi müfredin manası ve cem eki olan *-lar* ve *-ler*'in semantik fonksiyonu gibi iki esas kısma ayırarak her iki meselenin izahına girişmektedir ki bunlar eserin ikinci ve üçüncü bahislerini teşkil etmektedir.

Malûm olduğu üzere, Türk şivelerinde isim müfrette tam bir kök arzeder ve müfrede has bir ek mevcut değildir; şukadar ki herhangi bir müfret cem ekinin eksikliğinden bilinir. Mananın müteallik olduğu şey, herhangi bir cins, mikdar muayyeniyete aid bir fark olmaksızın bir cins ismine delâlet eyler. Bütün bu haller, ne de olsa, bütün lisan elemanlarını ifadeye kadir olmalıdır. Bu da olmazsa o ibareye muhakkak olarak bir idrâk imkânı vermelidir. Bu takdirde herhangi bir kelime, cümledeki ifade edilmek isteniien maksada göre mana alır. Burada müellif fikrini tavzih maksadile *at* kelimesinin ifade kabiliyetini cümledeki mevkine göre birer birer izah etmektedir. Misali aynen aldığımız takdirde iâletayin herhangi bir at kelimesi şu mana kalıplarında tezahür eyler: 1) Muayyen bir at [Meselâ: *at lâzımdır* - yâni, at hazırlanmıştır]; 2) At cinsinden istenildiği gibi bir ferd [Meselâ: bana at lâzımdır, gibi]; 3) At cinsinden herhangi bir ferd [Meselâ: At dört ayak bir hayvandır, gibi]; 4) Bir miktar at [Meselâ: Burada at var, gibi]; 5) At topluluğu, bütün cins [Meselâ: Atın biri, gibi].

Bunun haricinde, müfrede sonradan verilmiş kollektif manaları ifade eden misaller de eserde zikredilmiştir. Bu misaller türkçede müfredin müfred bir manadan başka bir de katı bir manayı içinde bulundurduğunu açıkça isbat etmektedir; böylece, türkçemizde müfred için olan tabirle, maşer için olan tabir arasında hiçbir suerî fark olmadığını görebilmekteyiz. Sayı sıfatlarından sonra müfredin kullanışı meselesine gelince, burada müfredin kullanılması muahher bir terhide elverişli görünüyor. Çünkü, müfret bir kök şeklidir ve hususî bir fert değildir; Bilakis ferttten istenilen miktarın bir yekûn olduğunu gösterir ve onun sayı sıfatlarının yanında kullanışı tabiî olduğu kadar kendiliğinden de anlaşılan bir şekildir.

Bu halde cem, mücerret cümlenin mefhumunu tekit ve teyit için irad olunan fazla kelime oluyor. «Sayı sıfat + müfret «terkibinde sayı sıfatının vazifesi müfredin temsil ettiği fertlerden gayri muayyen bir miktara vuzuh ve katiyet vermektir.

Araştırmanın üçüncü bahsinde müfredin cem ile olan münasebatı tetkik edilmektedir. Burada müellif, ancak meseleyi kâfi bir tetkike tâbi tutmak tecrübesinde olup, buraya dördüncü bahsin mevzuunu teşkil eden «Her iki kemiyetin eşya ve mücerredat isimlerindeki kullanışı» keyfiyetini de ithal etmektedir. Bu iki müşterek noktadan müellifin elde ettiği neticeye göre müfretle cem arasındaki kararsızlık, reel (şeni) hallerde, nazara çarpan ismin mevcudiyeti ile azalmaktadır. Eğer mesele aşikâr olarak ayrılmış (meselâ: insanlar, çadırlar, hayvanlar, silâhlar ve bunlar gibi) fertlere dair ise, müfret ve cem arasındaki fark, ancak bir mefhum olarak mevcuttur. Eğer hava, su, toprak, kar ve buna mümasil şeyler nazarı dikkata alınırsa fark bu takdirde ancak mahalde, mekândadır. Böyle isimlerde müfret ve cem arasındaki kararsızlık, diyebiliriz ki, tabiattan sadir olmuştur. Burada mevzuubahis madde her şeyden evvel konuşanın işaretine bağlı kalır. Zira *"su akar"*, denildiği gibi *"sular akarlar"*, da denilir. Şu farkla ki, birinci cümle mezkûr maddenin hareketini tespit eder, diğeri ise suyun muhtelif yerlerde aktığını bildirir. Birinci halde biz sakin, objektif terkiple, sonuncuda ise kesreti şedit bir aksanla iş görmüş oluyoruz. Buna mümasil bir çok diğer misaller de bulunabilinir. ...-

kin, dikkat nazarına almalıdır ki, bu gibi hallerde mana farkı daima anlaşılamıyor ve ekseriyetle bir cümlede kullanılan aynı maddenin hem müfret ve hem cem halinde kullanışları yanlış izah edilir; burada halis tasavvur farkları mevzuubahis oluyor ki ekseriyetle hatadan başka hiçbir şeye delâlet etmemektedir. Prof. Jan Deny kendi gramerinde bu gibi halleri ifade eden cümleye *Pluriel d'amplification*, demektedir. Bu gibi hallerde görülüyor ki, yalnız küçük tasavvur tevafuklarına değil, aynı zamanda ince hissî nuanslara varmak için konuşanın her iki kemiyet için nazik bir vasıtaya maliktir ve bu fark başlıca oradan ileri gelmektedir. Aynı hale Kazan - Türkleri şivesinin bir sürü cümlelerinde tesadüf ediyoruz, ki müellif araştırmasına bu şiveden alınma birçok misallerin dercini lüzumlu görmüş ve neticede müellifçe ileri sürülen misallerdeki cemlerde, cem hep takviye edilmiş, yani çoğaltılmış bir mana kesafetine varmak ihtiyacını göstermiştir. Burada, ister çokluğun (kesretin) en yüksek derecesinin belirtilmesine, ister tavsif edilen bir fenomene konuşanın hissî iştirakinin ifadesine yardım için olsun, müfret, fizik isimlerinde çok objektif, cem ise buna mukabil çok sübjektif ifade eder. Birincisi mutad, sonuncusu ise müntahap bir söze aittir. Bu noktadan cem ekseriya şiirlerde olur. Mamafih, buna benzeri mücerretlerde de yok değildir. Bütün bu izahattan anlaşılıyor ki, cemin kullanılması hallerinde hususî ve mana yüklü bir tabir şekli isteyen his yahut intibah hem sert hem de mevcuttur.

Beşinci bahis isimlerin yanında müfret manalı-*lar* ve-*ler* cem lâhikalarının vaziyetini tahlil eyler. Müellif bunun için cem eklerini, içinde bulundukları ibaredeki mevki ve tabiatlarına göre, dili, başı, kalbi ve bu gibi muayyen bir şahısta tek olarak bulunan vücut aksamını, üzerine bir kimsenin binmiş olduğu atı, gökdeki ayı, güneşi, herhangi bir nehri, velhasıl teker teker mevcut şeyleri ifade eden kelimelerin yanında araştırmaktadır. Meselâ: *Doğrulamam bellerimi büküp giderim* yahut *kumitamın elleri elleri-pek názik söylüyor dilleri*, gibi, fevkalâde fazla olarak bu gibi tezahurata bir nevi bedii manyerlerin manevi tesirini açığa vurdukları sırada Kazan Türklerinin şiirlerinde de tesadüf edilmektedir. Meselâ: *Ak-ideller aşa uklar attım*='Ak Edili aşan oklar yahut ok attım, gibi. Hele bilhassa, attan bahseden şair, istekle cem kullanmayı tercih eder. İşbu misallerden kuvvetle görüldüğü veçhile, burada mevzuu bahis olan şeyler asla cem halini ifade etmiyorlar. Ancak bu tarz cem kullanılışını doğuran esas sebep simpati duygularının tezahuratıdır. Nitekim aşık, maşuk, simpatik şahısların vücut azası, vatandan geçen nehir, sevilen at, anne, baba ve saire, tasgir lâhikalarının vazı gibi müşabih bir tesir altındadırlar.

Tatbik sahasında, şüphesiz ki, iki cihetli bir tasavvur halinde cemin kullanılması mevzuubahistir. Ve mevzuubahis simpatiyi davet eden maddeyi hakikatta olduğundan daha küçük meydana koyan isimi tasgirlerdeki iki cihetli tesize benzer bir vasıta ile burada simpati, objektif hakikata rağmen, birkaç türlü mevcut görünen bir müfredi ifade eder. Ekseriya ve bilhassa Kazan-Türkleri halk şiirlerinde sevilen bu iki cepheli ceme olan rağbet, hiç te yerinde kullanılmayan bir cihete meyyaldir. Bu cihet çok müessir olan bir vasıtanın kuvvetten düşmesine intizar ettirmektedir. Yani, cem lâhikası, manasının kuvvetten düşmesinden sonra nazında aranılan hece adedine vasıl olmak için kolay bir çare hallini alır.

Uzun zaman malûm olan ve hususile mevzuu bahis ve haddi tabiisinin fevkinde olan bir şahsa delâlet eden bir ismi değil, bilâkis onunla nahiv yolu ile bağlanmış kelimeleri (Apposition, Praedikat ve ilâh.) ifade eden ve P l u r a l i s m a i e s t a t i c u s ile iki cepheli dediğimiz cem birbirine çok yakındır. Bütün türk şivelerinde mevcut olan bu cem hali kavme göre mevzuunu dedirebilir. Meselâ: Kırgızlarda eger yük-

sek tabakadan, asil şahıslardan bahsedilirse, onlara ait eşyanın adları cem halinde söylenir. Bu meyanda halk masallarında bir muharibin mızrağına ekseriya *naizalar*, bir hükümdarın yemeğine *aşlar* denilir. Vaktile Melioranski tarafından da bu keyfiyet müşahide edilmiştir.

Böylece, müfret ifadesi için kullanılan bu kabil cem halleri aynı zamanda sıkı bir surette zaman ifadesi ile de bağlıdır. Vaktile Bang, bu zaman tabirlerindeki cemler meselesine nazarı dikkatimizi celbetmiş ve birçok misallerle bu keyfiyeti tebaruz ettirmiştir. Mamafih, bunların hepsi yakın tetkilerin yanında yukarıda ad verdiğimiz kategoriye dahil görünmezler ve fizik isimlerle mücerret isimler meyanında tetkik edilen cem şekilleri kategorisine aittirler.

Etüdün altıncı bahsi-*lar* ve *ler* eklerinin isimlerdeki, yedinci bahsi ise ayni eklerin fiiller yanında vaziyetine tahsis edilmiştir. Birinci isim yanında-*lar* ve-*ler* cem ekleri, konuşma şuurunda cemin harici alâmetine tamamile intibak ettikten sonra, ya kendi manalarınca cem olarak hissedilen yahut bir başka daha az müteammim lâhikalarla böylece karkterize edilmiş kelimelerin yanında hissolunur derecede bir ihtiyaç göstermekiedir. Her şeyden önce burada-*lar* ve-*ler* cem eklerile genişletilmiş cem 1 inci ve 2 inci şahıslara ait şahıs zamirleri: *bizler, sizler* tavsif olunabilir. Bu keyfiyet ayni zamanda bizi fiil şekilleri-sahasını da tetkike sevkeder. Meselâ: *Hoş geldinizler*, gibi. Mamafih, burada-*ler* bir Pluriel de Politesse teşkil etmektedir. Baraba türk şivesinde, cümlenin mefhumunu tekit için fazla olarak ara sıra 1 inci şahsın cemini teşkil eden -K dan sonra da-*lar* ve-*ler*'e tesadüf edilmektedir.

Sayı sıfatlarından sonra cem ekleri olan - *lar* ve - *ler*'in bilhassa Azeri ve Karaim şivelerinde kullanıldığı evvelce mevzuubahis olmuştur. Sayılan ismin sayı sıfatından sonra geldiği şivelerde cemin kullanılması belirtilmiş veya takviye edilmiş bir tesire maliktir. Meselâ: *üç ay* (istenilen üç ay); *üç aylar* (üç muayyen ay, üç mübarek aylar(gibi. Bundan dolayıdır ki, sayı sıfatlarının yanında cem lâhikası buna benzer ve nazarı dikkati çeken bir vazifeye maliktir: *yedi, yediler ; kırk, kırklar*, gibi.

Türk fiilinin hususi tasrif şekli fiilden yapılmış isimleri araştırdığından, fiil cem suffix'lerile ismi cem suffix'leri arasında bir fark bulunmaz. Aksine olarak, bu şekil evveliyatı ve hali hazırlığı noktai nazarından ayniyet gösterir. Bu takdirde, ayni şeklin araştırmasını fiil sahasına da teşmil etmek icabeder ki, bu saha da müellifce meskut geçilmemiştir. Çok enteresan bir saha teşkil eden mevzuun bu bahsi Profesör tarafından mahirâne bir tarzda araştırılmış ve türk şivelerinin bu noktadan gösterdikleri hususiyetler birer birer meydana çıkarılmıştır. Müellifce, esas olarak türkçedeki fiil ile fail arasındaki kemiyete ait tevafuk gözönünde tutulmuş ve bu yüzden her iki kemiyetin kullanılmasındaki kararsızlığın, fiille, cem halindeki fail arasında olduğu kadar aşikâr olmadığı meydana konulmuştur. Bu mevkide menbaın müfret olması icabeder. İşte, mevzuubahis olan tevafuk meselesinde Orhun Kitabelerinde fiile mensup fiilden müştak şekillerde cem lâhikalarına hiçbir zaman tesadüf edilemiyor. Çünkü, fiil burada her zaman münferit bir haldedir, fail cem halinde bulunsa bile. Kırgız şivesinde ise, fiil eğer isme mensupsa hiç bir zaman, eğer fiile mensupsa nâdiren cem halinde bulunur. Müşabih münasebetler osmanlıcada da göze çarpar. Yoksa, ayrı türk şiveleri yahut lehçeleri kendi başlarına mühim ayrılıklar gösteren kendi kaidelerine uyabilirler. Asıl münasebetler, ekseriya yabancı nüfuzların tesirile esaslı tahavvül altında kalırlar. Burada, tetkik edilmesi zaruri olan bir çok noktalara şahit oluyoruz ki, bence bu ayrı bir bahis teşkil edecek kadar geniş ve ihatalı bir saha olarak kalır. Asıl, müellifin osmanlıcadaki fiilde cemin kullanılmasına dair elde ettiği mühim şartları ve onu tahdit eden hususi halleri

buraya aynen almağa, sarahat namına, lüzum görmekteyim:

1) Bizim Impersonel tabirlerimizin ayni olan failsiz cümlelerde. Meselâ: *Banga çakıcı derler,* gibi.

2) Bir cem faille cümlelerin devamı halinde. Meselâ: *İki Yunan neferi geldi* (müfret) gibi.

3) İhtiram ifade eden cümlelerde (*Pluralis maiestatieus*). Meselâ: *Peygamber buyurdular.* Bu son şekil hemen hemen bütün türk şivelerine mahsusdur. Ve bazan ihtiram şekillerinin muaddal sistemlerini teşkil eyler.

Sekizinci bahiste müellif ayni cem lâhikasının pronominal sahadaki mevkiini ve hallerini kısaca izah etmektedir. Burada ençok göze çarpan husnsiyet *-lar* ve *-ler* cem eklerinin müfret 3 üncü şahıs pronominal ekleri olan -I ve -İ, ile (siz) manasında bir *-ları* ve *-leri* eklerine tahavvülü keyfiyetidir. Bu pronomil lâhikalar sisteminde bu ek 3 üncü cem şahsında yer alır. Türk şiveleri araştırmaları gösteriyor ki bu hal, mazide her yerde karşımıza çıkmaktadır. Orhun Kitabeleri şivesi için (siz) manasında olan *-ları* ve *-leri* tamamile meçhuldür. Buna benzer vaziyeti biz muasır türk şivelerinin bir çoğunda bulabiliyoruz. Koybal ve Karagas şivelerinde her iki kemiyet yalnız *-ze, -e* yahut *-se* ve *-e* şekillerinde gözükür. Yalnız *-si, -sı, -sü, -su* yahut *-ı, -i, -u, -ü* bulup ta *-ları* ve *-leri* görmediğimiz kırgızca da böyledir. Aynı Kırgız şivesinde *takta -sı* kelimesi - hem onun yatağı hem sizin yatağınız - manalarına gelmektedir. Şarkî Türkistan türkçesinde normal olarak cem 3 üncü şahıs mülkiyet zamiri eki *-sı, -si* yahut *-ı, -i* olarak gözükmektedir. Yakutçada, osmanlıcada ve sair türk şivelerinde olduğu gibi *-ları* ve *-leri* umumî olarak, (siz) manasında malûm olan şivelerin konuşmasında, müfredin suffixi ile cemin suffixi arasında muayyen bir kararsızlık vardır ve her yerde bu cem ekleri bir ismin manalığına nazarı dikkatimizi çeker. Meselâ: Osmanlıcadaki *ağaları* kelimesi - hem onların biraderi, ve hem de onun biraderleri - gibi birçok manaya delâlet eyler. Böylece, pronominal sahada tetkik edilen bu gramer kemiyetlerinin kararsızlığı, evvelce tetkik edilen nominal ve verbal sahadaki kararsızlığın tam aynıdır ve istendiği gibi bir çevre içerisinde tevhid olunabilir. Çünkü bu müfret ve cemin aslında mücessedir.

«Toplu bir bakış» adını alan dokuzuncu bahis, şimdiye kadar, ayrı ayrı bahislerde ileri sürülen fikirlerin bir noktada tevhidine ve kesretin ifadesine mahsus vücuda gelen formüllerin geçirdiği safahata dairdir. Müellif kendisi dahi bu bahsi kısaca ifadeye çalıştığından, biz de burada tafsilâta girişmeğe lüzum görmeden, çok dikkata değer mevzu olan «cem ekinin zuhuru» adlı onuncu bahse geçiyoruz.

Muhtelif türk şivelerindeki *-nar, -dar -tar* ve saire gibi lâhika şekilleri hep şimdiye kadar ileri sürülen *-lar* ve *-ler* asıl şekilin muahher tebeddülâtından başka birşey değildir. Manası, şekli ve ifade ettiği temayulat, bütün türk şiveleri için vazih ve aşağı yukarı katî olmakla beraber meselenin en canlı ve ağır noktası, ne biçim kelimelerin bu lâhikaya esas olabileceğ dir. Burada, müellifin haklı olarak, ileri sürdüğü bir sürü sualler, şüphe yoktur ki mevzuun esas ümdesini teşkil etmektedir. Halledilmeleri meselenin esas mevzuundan biri sayılan bu sualler müellifçe şu şekilde vazediliyor: *-lar* ve *-ler*'in esasını teşkil eden kelime ne biçim bir kelime olabilir? O kelime asil veya bir şecere olarak tetkik olunabilir mi? O bir grupla zahur eden bir terkib ise nasıl tahlil olunur ve eczası ne manaya delâlet eyler? Deverbal, denominal bir terkip midir? Türk şiveleri için yabancı olan *ler* hecesinin bu ilk sadaı nasıl izah edilir? İşte, bu sual yığının keşfi ve halli ötedenberi müsteşriklerin ehemmiyetle üzerinde çalıştıkları mevzudur ki, müellif sırasile bu âlimlerin bu noktadaki nazariyelerini ve fikirlerini hulâsa ederek, kendi fikrini de bilvesile söylemekten çekinmemiştir. İlk defa

olarak bu mevzu üzerinde duran B. Munkacsi olmuştur. Bu zat 1884 tarihinde türkçedeki *-lar* ve *-ler* suffix'lerinin menşei hakkında edindiği fikri, Ural - Altay dillerinin miktar teşkili hakkındaki büyük bir makalesinde "*Budenz - Album*" unda [Budapest, 1884] macarca olarak meydana attı. Bu tarihten otuz beş yıl sonra, Bang'ın "*Gök türkçeden Osmanlıcaya Kadar*" adlı eserinin münakaşası vesilesile, makale yine müellifi tarafından bazı ilâvelerle almanca olarak yeniden neşredildi.

Munkacsi'ye göre *-lar* cem ekinin menşeyini, sonradan eklenmiş cem halindeki *demonstrativum* olan ve "şunlar" manasına gelen o l a r teşkil eylemiştir. Bu kelime ona göre o l+a+r gibi üç unsurdan müteşekkildir. *Ol* malûmumuz olan işaret zamiridir; *-a-*, *anın*, *anı* ve *anda* gibi misallerden elde ettiğimiz *an* demonstrativum'unun kökUdür. Asıl cem lâhikası *-r*'dir. Müellif, haklı olarak bu iddianın meselenin halline medar olamayacağını söyledikten sonra üzerinde düşünülmesi icabeden bazı itiraz kayıtlarını da ileri sürmektedir ki, Munkacsi'nin naz riyesi bu itiraz noktalarını nazarı dikkata almamıştır.

Ayni ekin menşeyi üzerinde Bang ve Raesaenen izah tecrübelerinde bulunmuşlardır. Bunların izahları tamamile mütebeddil bir karakter arzediyorlar: Bang'a göre, *-lar* ve *-ler* cem eklerine esas -r ilâvesi ile malûm olan *ula* - köküdür ki *ular* telâffuz ediliyor. Zira, eski türkçede *atlar* kelimesi *at-ular*; *kuşlar* ise *kuş-ular* olmuştur. Bidayette üç heceli olan bu kelimeler, açık aksansız olan orta hecenin düşmesinin malûm kanununa göre, sonraları iki heceli olmuşlardır. O halde, Bang'a göre türk cemi bir cins "topalma ismi" üzerine kurulmuştur. Mamafih Bang kendi hypothése'lerinin cezirlerine giriyor ve *at - ular* gibi bir terkibin nahvi karakterini ve esas manasını nasıl meydana koyduğuna dair hiçbir şey söylemiyor. O, yalnız *-ula* kökünün bir kaç müteakip iştikakını ortaya sürmekle iktifa etmiştir: Meselâ: Gök-türkçede *ulayu* "böylece", ve,; Turfan metinlerinde *ula-tı* "ve, böylece,; Telcütçe *ula-riyi* "Birbirini takiben, bir sırada,; Çagatayca *ula-ş* "Birbiri arkasınca,; Osmanlıca *ula-m* "Grup halinde, sürü şeklinde, ve ilâh... İşbu misallerden sonra, eser müellifi bulunan *Kowalski*, Bang'ın bu hypothese'ini daha dikkatle gözönüne alarak bunu reddedecek delilleri ortaya atıyor ve ezcümle şunları söylüyor:

Hypothese'in başlıca güçlüğü onun semantik ve nahvî karakterindedir. Bedihi bir çıkış noktası olarak *ular*'ın muahheren böyle nihayetsiz hayatiyet gösterebilmesi için esasta nasıl bir manayı havi olması lâzımdır, diyor ve daha sonra *at-ular* gibi muahheren *atlar*'a esas olacak bir kelime terkibi türk nahvi münasebetlerini nasıl izah eder, diye sual vermektedir. Nihayet, bir sayfa kadar süren mümasil itiraz ve delillerle *ular* gibi bir Verbalnomen'in esas manasının ne olabileceğini ve ne olduğunu izah ettikten sonra, müellif, fikrine daha fazla temayülât gösterdiği Raesaenen'in fikirlerine geçiyor.

Raesaenén ise cem lâhikasının menşei *ular* olabileceği gibi aynı hakla bir de *il* - (ilâve etmek, bağlamak) fiil kökünden *-r*'le yapılmış bir verbalnomen *iler* fiilinin de menşe olması lâzımgeldiğini kabul etmektedir. Kowalski, bu müellifin bir haşiyede bilmünasebe ortaya attığı bu fikri tahmini ve umumî olarak reddetmiyor. Zira, *il* - fiili *ula* - fiili kadar vasi bir istimal sahası bulmuştur ve hatta ondan daha çok evvel mevcut olarak görünmektedir. Müellif, kendisince *-r*'li fiile mensup ismin manası hakkında ve *at - ular* gibi bir terkibin karakterine dair söyledikleri fikirlerin aynen bu *il-er* için de asla değerini kaybetmiyeceğini söylemektedir. Yalnız, bir farkla ki, *il* - fiilinin önceden mevcut bir şeye yeni birşey ilâve ve rapt etmek gibi esas manası türkçe cemin karakterine *ula* - fiilinden daha az yakışıyor gibi görünmektedir.

İşte, üstadın kendi eserinde bu lâhikanın zuhuru ve yayımı hakkında ileri sürdükleri fikirler aşağı yukarı bunlardan ibarettir. Müellifin kendisinin de itirafı veçhile bu eser bir monoğrafiden fazla çok mühim bir nokta hakkında ileri atılmış bir tecrübe mahsûlüdür. Mamafih, müellif bazı türk şivelerinden oldığı birçok misallerle, bu türk cem lâhikası hakkında çok enterasan ve üzerinde durulması lâzım gelen birçok yeni fikirler ve tezler ileri sürmüştür ki, şimdiye kadar bu mevzua dair olan bilgimize birçok yeni malûmat ilâve etmektedir.

A. Caferoğlu

S. I. Rudenko, *Başkırlar*, cilt I, sahife 312, Petroğrad 1916. naşiri: Rusye Coğrafya Cemiyeti; A. D. Rudnef ve A. N. Samoylaviç'in nezareti altında. Fiyatı: 5 ruble.

Bu eser bir mukaddime bir methal ve 15 fasıldan ibarettir. Fasıllar şunlardır:

1) Başkırların fizik tipleri hakkındaki tedkikatın kısa bir icmali. 35. — 2) Tetkik olunan Başkırların cografî taksimatı ve menşeleri. 39. — 3) Ö çüye alınmış Başkırların başları. Vücut teşkilâtları. Saç ve gözlerinin rengi... 50 — 4) Boy ve bos ile ayaklar arasındaki münasebat. 97 — 5) El ve ayaklar. Kövde. 90 — 6) Başkır kafataslarının ölçüsü ve şekli, 127. — 7) Yüzlerinin ölçüsü ve şekli, 165. — 8) Burunlarının ölçüsü ve şekli, 187. — 9) Gözlerinin ölçüsü ve şekli, 200. — 10) Kulaklarının ölçüsü ve şekli, 215. — 11) Esmer ve karışık renkli Başkırların hususiyeti, 226. — 12) Dolihotsfal ve hakiki Brahitsfal Başkırların hususiyeti, 235. — 13) Uzun boylu ve kısa boylu Başkırların hususiyeti, 244. — 14 Leptorin) platorin Başkırların hususiyeti, 251. — 15) Netice. 200.

Otuz iki sahifeden ibaret olan medhalde muharrir başkır dıvarının kısaca cografî, etnografî, tarihî hakkında malumat verdigi gibi nebatat ve hayvanatı hakkında bazı kayıtları sıkıştırdıktan sonra başkır oruglarının bir listesini ilâve etmiş ve kitabın nihayetindede başkır oruğ gurubtarına dair dört adet renkli harita ilâve etmiştir. Kitabın nihayetinde kıymetli bir de bibliyografi listesi konulmuş kitabın içinde de bazı başkır tiplerinin fotografları basılmıştır. Başkırların antropolojisine dair yazılan eserlerin en mükemmeli olan bu kitabı, antropoloji ile iştigal edenlerin nazarı dikkatine arzetmekle iktifa ediyoruz.

S. I. Rudenko, *Başkırlar*, cilt II, sahife 328, Leningrad 1925. Naşiri: Rus Coğrafya Cemiyeti; S. E. Mıalof ve A. N. Somoylaniç'in nezareti altında. Fiyatı yoktur.

Muharrir, bu kitabı da Harbiumumi senelerinde yazmış fakat birçok mazeretlerden dolayı ancak 1925 te tab olunabilmiştir. Kitap hakkında umumi bir malumat verebilmek için fasıllarını zikretmek icab etmektedir:

Mukaddime... V. — I) Başkırlara dair yazılan eserlerin kısaca icmali, 1. —II) Avcılık ve onun şekilleri, 5. — III) Davarcılık, kümes hayvanları ve arıcılık, 35 - IV) Zıraat. 59 - V) Gıda maddeleri. 73 — VI) Tahniki işler, 86. — VII) Elbise 112. — VIII) Mesken ve diğer binalar, 166. — IX) Seyahat vasıtaları, 236 - X) Aile ve oruğ, 244. - XI) Cemiyet hayatı ve sanat, 270. — XII) İtikatları, 298. — Netice 317. — Kaynakların listesi. 328.

Kitabın nihayetinde dört adet renkli harita vardır. 54 adet bibliyografi eser gösterilmiştir. Kitabın her fasılında zengin resimler ilâve olunmuştur. Başkırların hayatları ve itikadları hakkında çok toplu malûmat veren bu eser diğer türk kavimlerinin yaşayışları ve

itikadları ile karşılaştırarak umumî neticeler elde etmek için en güzel bir kaynaktır. Türklerin şimal boyunu teşkil eden Başkırların melbusatına, gıda maddelerine, tahniki sanatlarına, cemiyet hayatlarına, mesken inşaatına, itikadlarına. Kırım'da, şimalî Kafkasya'da tesadüf edildiği gibi cenubî Türkistan, merkezi Asya'da, Sibirya'nın şark taraflarında dahi tesadüf edilmektedir. Bilhassa elbise ve ziynet eşyalarile musikî aletleri - pek ehemmiyetsiz teferruat bertaraf edilirse - umumidir. Bu teferruat ise muhitin ve komşu milletlerin tesirinden husule geldiğine şüphe edilemez. Zaten bazı başkır uruğ isimlerine Kazak - Kırgızlar ve Nogaylar arasında da tesadüf olunmaktadır. Kırgız, Kıpçak, Kiray isimleri ise şimalî Kırım için yabancı değildir. Başkırlarda halk musiki aletleri basit olmakla beraber tedkiki mühim neticeler verebilir. Başkır melodileri "Sommier" (1) İsviçre ve Tirol'un çoban türkülerini andırmıştı. Başkırlarda musiki aleti başlıca iki cinstir. Birine kobiz ve diğerine kuray derler. Kobiz iki nev'i olup birine "ağaç kobiz„ diğerine de "demir kobiz„ derler. "Kobiz„ i kadınlar ve çocuklar çalarlar. Bu "kobiz„ heman bütün Türk kabilelerinin müşterek musiki aletidir. Hırıstıyan Kazaklarda ve bilhassa Okranya'da "kobizler„ meşhurdur.

Başkırların en sevdiği musiki aleti « Kuray » dır. Erkekler ekseriyet üzere onu çalarlar ki bu da bir nevi kavaldır. Başkırlarda dini bayramlardan başka iki de milli bayram vardır: Karga-toy ve Sabantoy. Başkırlarda Karga-toy ilk bahar bayramıdır. Karların eriyerek kargaların (cavkelerin) gelmesi ilkbaharın müjdesidir. Şiddetli soğuklardan kar ve tipilerden sonra güneşe, sıcağa, yeşilliğe kavuşmak Tanrı'nın bir lütfudur. Başkırlar da bunu bayram yaparak tesid ederler. Fakat bu bayram büyüklerin değil kadınların ve çocukların bayramıdır. Muayyen günü yoktur. Nisanın nihayetlerinden başlayarak hazianın iptidalarına kadar bu bayramı tesid etmek âdettir. Bir nevi Hızırilyas, Sabantoy ise, adından da anlaşıldığı veçhile sabanlar sürüldükten ve ekinler biçilmezden evvel yapılır. Bu bayram bütün cemaatle tesid olunur. Bütün köy halkı iştirak eder. Masraf ta müşterektir. Birkaç at kesilir. Bu büyük ziyafete herkes iştirak eder. Muteber misafirler için çay da kaynatılır. Çünkü bu büyük bayrama komşu köyleri davet etmek de âdettir. Bu bayramlarda geniş eğlenceler tertip olunur: Güreş, koşmak, at yarışları en büyük eğlencelerdir. Maamafiyh Kurban bayramında dahi bu gibi eğlenceler olmaktadır.

Kadın elbiseleri ve ziynetleri şayanı dikkattir. Kemer tokalarının ziynetlerine cenupta bilhassa Kırım'da ve şimalî Kafkasya Türkmenlerinde çok tesadüf olunur. Hele baş ve göğüs ziynetleri Türkmen zinetlerinin aynıdır. Tonlara, çekmenlere, bürklere, kalpaklara Kırgızlarda Türkmenlerde, Nogaylarda tesadüf etmemek kabil değildir.

Bütün göçebe Türkler gibi Başkırların eskidenberi en büyük sanatı at sürüleri yetiştirmektir. Diğer ehlî hayvanlar da çok bulurur. Göçebelikten vaz geçtikten sonra ziraat işlerine de başlamışlardır. Fakat ihtiyaçlarının mühim bir kısmını atların etinden, derisinden, sütünden, kıllarından temin ettiklerinden diğer sanatlara çokluk riayet etmezlerse de arıcılık mühim varidat kaynaklarıdır. Başkır balı meşhur ve muteberdir.

S. J. Rudenko'nun Başkırlara dair yazmış olduğu bu iki ciltlik eser Türk etnoloji monografına dair rusçada yapılan tecrübelerin en mühimidir.

H. Ortekin

[1] *Sommier*, st. Fra i Baskiri. Arch. p. l, Antr. e Etn., Firenze, 1811, 11 (fas. 3).

İmtiyaz Sahibi: Fevziye Abdullah, Umum neşriyatı idare eden: Hasan Âli Yücel, Ankara Ulus Basımevinde basılmıştır.